

T.C
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TURGUT ÖZAL (1983-1993) DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Zayittin DİRİ

Tez Danışmanı

Yrd. Doç.Dr. Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL- 2018

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Zayittin DİRİ

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : Turgut Özal (1983-1993) Dönemi Türk Dış Politikası

ENSTİTÜ : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİN TARİHİ :/...../2018

SAYFA SAYISI : 129

TEZ DANIŞMANI : Yrd. Doç. Dr. Alihan Limoncuoğlu

DİZİN TERİMLERİ : Turgut Özal, Türk Dış Politikası, Türk Cumhuriyetleri

TÜRKÇE ÖZET : Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte milli çıkarlarını üst seviyeye çıkarmak için, genel olarak 1923-1983 yılları arasında Batı odaklı, statükonun korunması güdümlü, çevre ve bağımsız ülkelerle dost ilişkiler kurmayı hedefleyen bir dış politika izlemiştir. Batı odaklı dış politika uygulanmasının başlıca sebepleri arasında, Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşacak uygun bir devlet yaratma amacı bulunmaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber, uluslararası dengeler değişmiştir. Bu değişimle beraber, Turgut Özal, Türkiye'nin geleneksel statükocu dış politikasını eleştirmiş, çok yönlü ve Balkanlardan Orta Asya'ya kadar nüfuz kurmayı hedefleyen dış politika uygulamaya koymuştur. Bu strateji çerçevesinde Türkiye, ticaret, sanat, eğitim ve iletişim gibi birçok kanaldan yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerine yönelik politikalar geliştirmiştir. Fakat Türk Cumhuriyetlerine yönelik bu dış politika, Turgut Özal'ın beklediği gibi sonuç vermemiş ve başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın öncelikli sebeplerinden ilki; bu ülkelerin sosyal ve ekonomik gerçeklikleri daha çok Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya itmesi olmuştur. İkinci sebep ise

Türkiye'nin bu ülkelerin modeli ve lideri olması için gerekli kaynakları ve yapıyı bünyesinde bulunduramamasıdır.

DAĞITIM LİSTESİ :

1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine.

Zayittin DİRİ

T.C
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TURGUT ÖZAL (1983-1993) DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zayittin DİRİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç.Dr. Alihan LİMONCUOĞLU

İSTANBUL- 2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Zayittin Diri

.../...../ 2018

TC

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Turgut Özal (1983-1993) Dönemi Türk Dış Politikası adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd.Doç. Dr.Alihan LİMONCUOĞLU

Üye :Yrd.Doç.Dr.Fatih Fuat TUNCER

Üye :Yrd.Doç.Dr.Muharrem EKŞİ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2018

İmzası

Prof. Dr. Nezir KÖSE

EnstitüMüdürü

ÖZET

Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte milli çıkarlarını üst seviyeye çıkarmak için, genel olarak 1923-1983 yılları arasında Batı odaklı, statükonun korunması güdümlü, çevre ve bağımsız ülkelerle dost ilişkiler kurmayı hedefleyen bir dış politika izlemiş ve bir rol benimsemiştir. Batı odaklı dış politikanın sebepleri arasında başta gelen, Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşacak uygun bir devlet yaratma amacıdır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber, uluslararası dengeler değişmiştir. Tam bu sırada, Turgut Özal, Türkiye'nin geleneksel statükocu dış politikasını eleştirmiş, bölgede liderlik rolünü üstlenerek, çok yönlü ve Balkanlardan Orta Asya'ya kadar nüfuz kurmayı hedefleyen dış politika uygulamaya koymuştur. Bu strateji çerçevesinde Türkiye, ticaret, sanat, eğitim ve iletişim gibi birçok kanaldan yeni bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine yönelik politikalar geliştirmiş ve liderlik rolünü oynamaya çalışmıştır. Fakat Türk Cumhuriyetlerine yönelik bu dış politika ve yeni liderlik rolü, Turgut Özal'ın beklediği gibi sonuç vermemiş ve başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın öncelikli sebeplerinden ilki; bu ülkelerin sosyal ve ekonomik gerçeklikleri daha çok Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya itmesi olmuştur. İkinci sebep ise Türkiye'nin bu ülkelerin modeli ve lideri olması için gerekli kaynakları ve yapıyı bünyesinde bulundurmamasıdır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Türk Dış Politikası, Türk Cumhuriyetleri

SUMMARY

Turkey generally pursued a role and a foreign policy aimed at establishing friendly relations with the periphery and independent countries, guided by the statusquo, between the years 1923 and 1983, in order to bring the national interests to a highest level with the establishment of the Republic. The reasons of Western-oriented foreign policy is Atatürk's aim to create a suitable state to reach the level of contemporary civilizations. With the end of the Cold War, international balances changed. At that time, Turgut Özal criticized Turkey's foreign policy of the traditional statusquo. He tried to acquire leadership role for Turkey in the region and put his strategy in a multi-faceted foreign policy that aims to establish influence policy over the Balkans and Central Asia. Within this strategy, Turkey developed policies for the newly independent Turkish republics in Central Asia from many channels such as trade, arts, education and communication. But this foreign policy towards Turkish republics was not successful as Turgut Özal had expected. One of the primary causes of this failure is; The social and economic realities of these countries have been a push for closer relations with Russia Federation. The second reason is that Turkey does not have the necessary resources to be the model and leader of these countries.

KeyWords: Turgut Özal, Turkish Foreign Policy, Turkish Republics

ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: GENEL DIŞ POLİTİKA ANALİZİ, ROL ALGI TEORİSİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKA ANALİZİ 1939-1983	4
1.1. Çalışmanın Metodolojisi.....	4
1.2. Kavramsal Olarak Dış Politika ve Dış Politika Analizi.....	7
1.3. Rol Algılama Teorisi.....	11
1.4. Türk Dış Politika Analizi 1923-1983.....	13
1.4.1. 1923-1938 Dönemi Türk Dış Politikası.....	13
1.4.1.1. SSCB İle İlişkiler.....	14
1.4.1.2. Musul Sorunu.....	16
1.4.1.3. Türkiye - İngiltere İlişkileri.....	17
1.4.1.4. Orta Doğuyla İlişkiler.....	18
1.4.1.5. İtalya ile ilişkiler ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi.....	19
1.4.1.6. İttifaklar ve Dostluk Antlaşmaları:.....	20
1.4.2. 1938-1950 İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü Dış Politikası.....	21
1.4.2.1. İngiltere ve Fransa ile İlişkiler.....	22
1.4.2.2. Almanya İle ilişkiler.....	23
1.4.2.3. SSCB ile İlişkiler.....	24
1.4.2.4. ABD ile İlişkiler.....	25
1.4.3. 1950-1960 Menderes Dönemi Türk Dış Politikası.....	26
1.4.3.1. Kore Savaşı ve NATO.....	27
1.4.3.2. SSCB İle ilişkiler.....	28

1.4.3.3.	ABD ve NATO İle İlişkiler.....	29
1.4.4.	1960-1971 Dönemi Türk Dış Politikası.....	30
1.4.4.1.	Kıbrıs Sorunu.....	31
1.4.4.2.	ABD ve NATO ile İlişkiler.....	32
1.4.4.3.	AET (AT) ile olan İlişkiler.....	33
1.4.4.4.	SSCB ile İlişkiler.....	34
1.4.5.	1971- 1983 Dönemi Türk Dış Politikası.....	34
1.4.5.1.	Kıbrıs Barış Harekâtı ve Yunanistan ile ilişkiler.....	35
1.4.5.2.	ABD ile İlişkiler.....	37
1.4.5.3.	Ortadoğu ile Olan İlişkiler.....	38

İKİNCİ BÖLÜM: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ GENEL DIŞ POLİTİKA ANALİZİ.....39

2.1.	Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Dış Politikasında Kimlikler ve Rollerin Teorik Çerçevesi: Neoliberalizm, Yeni Sağ, Neo-Osmanlıcılık.....	39
2.2.	Turgut Özal'ın Vizyonuna, Felsefesine ve Ekonomik Anlayışına Genel Bir Bakış.....	47
2.3.	Turgut Özal Siyaseti'nin Dış Politikaya Yansımalarına Bir Bakış.....	50
2.4.	Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi Dış Politikası (1983-1989).....	52
2.5.	Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi Dış Politikası (1989-1993).....	53
2.6.	Turgut Özal'ın AB'ye Olan Yaklaşımı.....	58
2.7.	Turgut Özal'ın ABD'ye olan yaklaşımı.....	59
2.7.1.	Körfez Savaşı ve ABD ile ilişkiler.....	61
2.8.	Turgut Özal'ın SSCB (RF)'ye Yaklaşımı.....	67
2.9.	Turgut Özal'ın Orta-Doğuya Yaklaşımı.....	69
2.10	Turgut Özal Dönemi Ekonomik Bilanço.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TÜRK CUMHURİYETLERİNE YANSIMALARI.....77

3.1.	Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine olan Politikası ve Değerlendirilmesi.....	77
3.2.	Türk Cumhuriyetleri ile Kurulan İlk Siyasi İlişkiler.....	82
3.3.	Türk Cumhuriyetler ile Ekonomik İlişkiler.....	86
3.4.	Türk Cumhuriyetler ile İlk Kültürel İlişkiler.....	91
3.5.	Türk Cumhuriyetleri ile Oluşturulan İkili Siyasi,Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	94
3.5.1.	Azerbaycan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	94
3.5.2.	Kazakistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	101
3.5.3.	Kırgızistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	105

3.5.4. Özbekistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	107
3.5.5. Türkmenistan ile ilk Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	110
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD** : AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
- AET** : AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
- AGİK** : AVRUPA GÜVENLİK VE İŞ BİRLİĞİ TEŞKİLATI
- ANAP** : ANAVATAN PARTİSİ
- AT** : AVRUPA TOPLULUĞU
- BT** : BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN BORU HATTI
- BM** : BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
- CHP** : CUMHURİYET HALK PARTİSİ
- ECO** : ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION
- EİÖ** : EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
- FIR** : FLIGHT INFORMATION REGION
- GAP** : GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
- GSMH** : GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA
- IMF** : INTERNATIONAL MONETARY FUND
- İKÖ** : İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ
- KEİÖ** : KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
- KKTC** : KUZEY KIBRIZ TÜRK CUMHURİYETİ
- MGK** : MİLLİ GÜVENLİK KURULU
- NATO** : NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION
- OECD** : ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT
- PKK** : PARTİYA KARKEREN KURDISTANE (KÜRDİSTAN İŞÇİ PARTİSİ)
- SEİA** : SAVUNMA VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ANTLAŞMASI

SSCB : SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ

TANAP : TRANS ANADOLU DOĞALGAZ BORU HATTI

TBMM : TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

TİKA : TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA

TRT : TÜRKİYE RADYO TELEVİZYON KURUMU

TÜRKSÖY : TÜRK KÜLTÜR VE SANATLARI ORTAK YÖNETİMİ

YÖK : YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMU

TABLolar LİSTESİ**SAYFA**

Tablo 2.1: T.C Hükümetleri Dönemlerinde Ortalama Ekonomik Büyüme Oranları, 1923-2014.....	73
Tablo 2.2: 1981-90 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri.....	75
Tablo 3.1: 1991 Yılı İçin Türk Cumhuriyetleri Temel Göstergeler.....	88
Tablo 3.2: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$).....	100
Tablo 3.3: Kazakistan'a İhracat (Bin Dolar).....	104
Tablo 3.4: Kazakistan ile İthalat (Bin Dolar).....	104
Tablo 3.5: Kırgızistan ile Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	107
Tablo 3.6: Özbekistan ile Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	109
Tablo 3.7: Türkmenistan'a İhracat (Bin dolar).....	112
Tablo 3.8: Türkmenistan'dan İthalat (Bin dolar).....	112

ÖNSÖZ

Henüz daha üniversite öğrencisi iken Turgut Özal'ı yakından tanıma fırsatı buldum. Bir yandan İ.Ü. Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğrenimime devam ederken, diğer yandan da bir gazetede çalışmaya başladım. Gazetecilik hayatımın büyük bölümü, politikacıların İstanbul programlarını takiple geçti. Turgut Özal'ın Başbakanlık döneminin son yıllarını ve Cumhurbaşkanlığı'nın tamamındaki İstanbul programlarını takip etme imkanım oldu. Hatta Cenaze törenini baştan sona kadar izledim ve yazdım.

Yıllar sonra tez çalışmasına başlayınca Turgut Özal'ın dış politikadaki icraatlarını ele almaya karar verdim. O zaman olduğu gibi şimdi de Turgut Özal'ın izlediği dış politikayı başarılı bulanlar da var, başarısız görenlerde. Her iki görüşü dikkate alarak yeni birşeyler yazmaya karar verdim. Bu konuda bana desteğini esirgemeyen tez danışman hocam Yrd.Doç.Dr.Alihan Limoncuoğlu'na teşekkür ederim. Hep iyimser ve yapıcı tavrı işimi daha da kolaylaştırdı.

Zayittin DİRİ

GİRİŞ

Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda olan Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Bu durum, dünyada yapılan uluslararası ilişkiler çalışmalarına ve uluslararası sistem açısından yapılan değerlendirmelere sıklıkla konu olmuştur. Türkiye, sosyokültürel yapısı ve sahip olduğu coğrafi konum itibariyle, Avrasya ülkesi olmasının avantajlarını ve dezavantajlarını yaşamaktadır. Dolayısıyla bu avantajlardan faydalanmak veya dezavantajlardan etkilenmemek Türkiye'nin izleyeceği dış politikaya¹ ve bölgesindeki üstleneceği role veya rollere bağlıdır.

Uluslararası zeminde bir devletin kendisi için tanımladığı rolün diğer devletler tarafından kabul görmesi temel amaçlar arasındadır. Çünkü bir devletin rolünün diğer devletler tarafından benimsenmesi o devletin uluslararası sistemdeki iddiasının da onayı anlamına gelmektedir. Rol teorisine göre devletler kimlik ihtiyaçlarını üstlendikleri rollerle gidermeye çalışmaktadırlar.

Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte milli çıkarlarını üst seviyeye çıkarmak için, 1923-1983 yılları arasında Batı odaklı, statükonun korunması güdümlü, çevre ve bağımsız ülkelerle dost ilişkiler kurmayı hedefleyen bir dış politika izlemiş ve bu dış politika çerçevesinde bölgesel roller üstlenmiştir. Batı odaklı dış politikanın ve bu politika güdümlü bölgesel roller edinmesinin sebepleri arasında başta gelen sebep, Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşacak uygun bir devlet yaratma amacıdır².

Türkiye'nin Turgut Özal dönemi dış politika söyleminde ise, daha önce yürütülen dış politikalarından farklı bir anlayışa sahip olduğu ve farklı roller üstlendiği görülmektedir. Bu dönemde Turgut Özal eski politikaları eleştirmiş ve Türkiye'nin bölgesinde pasif bir rol üstlendiğini dile getirdiği görülmektedir. Turgut Özal'a göre; Türkiye, "dünyanın geri kalan kısmından kendini büyük ölçüde tecrit eden" konvansiyonel dış politikayı terk ettikten sonra önüne çıkan her fırsatı değerlendirip Balkanlardan Orta Asya'ya kadar her bölgeye nüfus ederek kendi bölgesindeki en güçlü devlet rolüne sahip olmak için dünya politikasına gücünü göstermelidir. Özal'a

¹Göktürk Tüysüzoğlu, Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm, *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, Giresun, 2013 s.296

²Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Kitap evi, İstanbul, 2015, s. 28-29

göre bu, Türkiye'nin en temel hakkıdır; çünkü Türkiye, şiddetli çatışmalara sahne olan bu bölgenin büyük bir kısmında, tarihin en uzun barış ve huzur dönemine damgasını vurmuş bir uygarlığın mirasçısıdır³.

Turgut Özal'ın bu çok yönlü ve yayılmacı dış politika anlayışı ve bölgesinde edinmeyi planladığı aktif- yayılmacı aktör rolü, bir birçok düşünür tarafından hem olumlu yönde hem de olumsuz yönde eleştirilmiştir. Gönlübol ve Bingün (1996)'ya göre, Türkiye'nin "Misak-ı Milli" hudutlarının dışında bir rol üstlenmesi, belli riskleri de beraberinde getirmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin böyle riskler alması öncelikle komşularıyla olan ilişkilerini ve hassas dengeleri olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla bu hassas dengelerin ve ilişkilerin bozulması, Türkiye vatandaşlarına daha hızlı büyüme, daha fazla toprak, daha fazla saygınlık ve daha büyük etkinlik sağlamak yerine, çok büyük riskleri de beraberinde getirir⁴.

Bu yoruma benzer olarak Baskın Oran'a göre Turgut Özal'ın, Türkiye'nin bağımsızlığı konusunda ciddi tavizler vermesi ve ekonomik anlamda adımlar, Türkiye'yi dış politikada önemli zararlara uğratmıştır⁵. Olumsuz eleştirilerin yanında, Turgut Özal'ın dış politikası ile ilgili bazı düşünürlerde "çağ atlattığı", "ufkunu açtığı" gibi söylemleri dile getirmişlerdir⁶.

Turgut Özal, 1990'lardaki Soğuk Savaşın sona ermesini ve uluslararası değişimleri fırsat bilmiş ve Orta Asya'daki Türk dünyası ile ilişkileri geliştirmek için girişimlerde bulunarak, Türkiye için bölgede yeni bir rol tanımlamaya çalışmıştır. Özal, "Gelecek on yıl Türkiye'nin önünde çok büyük bir istikbal açan dönemdir. Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Müslüman ve büyük bir kısmı Türkî olan yeni devletlerle birlikte kendi gücümüzü daha tesirli hale getirebiliriz"⁷ demiştir.

Fakat Türk Cumhuriyetlerine yönelik bu yeni dış politika ve Türkiye'nin üstlendiği yeni liderlik rolü, Turgut Özal'ın beklediği gibi sonuç vermemiştir. Türkiye, ticaret, sanat, eğitim ve iletişim gibi birçok kanaldan bu ülkelere yaklaşmış fakat başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın öncelikli sebeplerinden ilki; bu ülkelerin sosyal ve ekonomik gerçeklikleri daha çok Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya itmesi olmuştur.

³ Mehmet Gönlübol ve Hakan Bingün, *1990- 1995 Dönemi Türk Dış Politikası*, (der.) Mehmet Gönlübol vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1919-1995, Siyasal Kitap Evi, Ankara, 1996, s. 651-652

⁴Gönlübol ve Bingün., a.g.e., s. 653

⁵Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 8. Baskı, s. 28.

⁶Resul İzmirli vd., Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42. Sayı, 2014, s-245-253

⁷Erkan Ertoşun, *Dış politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993*, (der.) Erkan Ertoşun ve Erkan Demirbaş, *Turgut Özal: Değişim. Dönüşüm*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 312-314

İkinci olarak ise Türkiye'nin bu ülkelerin modeli ve liderlik rolünü oynayabimesi için gerekli kaynakları ve yapıyı bünyesinde bulundurmamasıdır. Zaten Rusya'nın 'ağbeyliğinden' yeni kurtulan bu ülkeler de ikinci bir 'ağbeyin' yani Türkiye'nin liderlik rolüne karşı mesafeli durmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı; Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik olan Turgut Özal dönemi Türk dış politikasının başarı düzeyini, kazanımlarını ve sonuçlarını rol teorisi çerçevesinde analiz etmektir. Bu çalışma, bahsedilen analizi gerçekleştirmek üzere üç ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, ilk olarak genel dış politika analizinin tanımı verilecektir. Dış politika analizi kavramına bir giriş sağlanacaktır ve genel teoriler ele alınacaktır. İkinci olarak, Rol Algılama teorisi ele alınacak ve tartışılacaktır. 3. Bölümde ise, Rol algılama teorisi çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Turgut Özal dönemine kadar olan Türk dış politikası analiz edilmiştir. Bu bölüm tarihsel periyotlara ayrılmış şekilde 5 alt başlık altında, sırasıyla şu şekilde incelenmiştir: Atatürk dönemi Türk dış politikası (1923 -1938), İnönü dönemi Türk dış politikası (1938-1950), Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası (1950-1960), 1960-1971 dönemi Türk dış politikası ve 1971-1983 dönemi Türk dış politikası.

İkinci bölümde ise, Turgut Özal dönemi Türk dış politikası sekiz alt başlık altında ele alınmıştır. Öncelikle Turgut Özal'ın Vizyonuna, felsefesine ve ekonomik anlayışından bahsedilmiş, ardından Turgut Özal siyaseti'nin dış politikaya yansımalarına bakılmıştır. Takip eden bölümlerde, Turgut Özal'ın başbakanlık dönemi dış politikası (1983-1989) ve cumhurbaşkanlığı dönemi dış politikası (1989-1993) analiz edilmiştir. Bu dönemlerde, Turgut Özal'ın ABD'ye, SSCB (Rusya)'ya Ortadoğu'ya yaklaşımları ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda, Özal döneminin ekonomik sonuçları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Özal dönemi Türk dış politikasının Türk Cumhuriyetlerine nasıl yansıdığı altı alt başlık halinde incelenmiştir. İlk olarak Özal'ın Türk cumhuriyetlerine olan politikası ve değerlendirilmesi yer almış arkasından sırayla, Türk cumhuriyetleri ile olan ilk ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve kültürel ilişkiler ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda ise Türk cumhuriyetleriyle ikili siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler incelenmiştir.

Son bölümde ise, Turgut Özal'ın, Türk Cumhuriyetlerine olan dış politikasının sonuçları ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL DIŞ POLİTİKA ANALİZİ, ROL ALGI TEORİSİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKA ANALİZİ 1939-1983

1.1. Çalışmanın Metodolojisi

Bu bölüm, bu çalışmada kullanılan araştırma metodunun temel özelliklerini, araştırma yapılırken karşılaşılan zorlukları ve araştırmanın sınırlılıklarını incelemeyi amaçlamıştır. Başlangıçta, amaçlarına göre ana araştırma modelleri tartışılmış ve en uygun model bu çalışma için seçilmiştir.

Araştırmanın tasarımını tanımlamadan önce, araştırma tasarımının yönünü açıklamak ve tanımlamak önemlidir. Bir araştırma tasarımı, bir çalışmayı tamamlamak için izlenen bir modeldir. Bir araştırma tasarımı seçmek, araştırma tasarımı çerçeveleri ile ilgili çeşitli kararlar içeren bir süreçtir: Araştırmanın felsefesine göre, araştırmalar nicel ve nitel olarak 2 ana grupta ifade edilirken, araştırma tasarımı çerçeveleri amaçlarına göre 4 ana kategoriye ayrılabilir: Keşif araştırması, tanımlayıcı araştırma, açıklayıcı araştırma ve değerlendirme araştırması⁸.

Keşif araştırması, sıklıkla eğer bir konuda daha önce çalışma yapılmamış ise kullanılan bir araştırma türüdür. İleride yapılacak araştırmalara yön belirleme amaçlı yapılır. Araştıran kişi genelde “ne” sorusuna odaklanır, “niçin” sorusuna odaklanmaz. Araştıran kişi ilk başta araştırma sorusuna sahip olmayabilir. Bu metotta sıklıkla nitel araştırma metotları kullanılır. Örnek olarak, odak grup çalışması yaparak gençlerde uyuşturucu bağımlılığı ile ilgili merkezi konular ortaya konulmaya çalışılır⁹.

Tanımlayıcı araştırma ise, bir olayın ya da bir durumun belli özelliklerini bulduran bir resim sunmaya uğraş verir. Araştırmacının bir araştırma sorusu ve konusu mutlaka vardır. Nasıl sorusu sorar ve sıklıkla nicel yöntem kullanılarak veri toplanır. Olayı ya da konuyu tanımlama uğraşı olduğundan dolayı sorunun detaylarına inilmeye uğraş verilir. Örnek çalışma olarak, “İstanbul ilindeki vatandaşların kapkaç olayları hakkında düşünceleri nasıldır?” konusu verilebilir¹⁰.

⁸ Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç, vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pagem A yayıncılık, Ankara, 2016, s. 55-62

⁹ Kaan Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yön temleri*, Alfa yayıncılık, İstanbul, 2009, s.205-223

¹⁰ Böke, a.g.e., s.205-223

Üçüncü araştırma türü ise açıklayıcı araştırmadır. Sıklıkla keşif amaçlı ve tanımlayıcı çalışmalar üzerine kurgulanır. Niçin sorusu bu araştırma türünün merkezindedir. Tanımlayıcı araştırma türünün tanımlamaya çalıştığı 'nasıl, ne' sorularının ilerisine giderek üstünde çalışılan sorunun niçin meydana geldiğini anlamaya ve açıklamaya çalışır. Bu araştırma türünde, sebep sonuç ilişkisi anlamlandırılma çabası önemlidir. Örnek olarak, Niçin devlet çalışanları işlerinden yeterli seviyede tatmin olamamaktadırlar?¹¹

Dördüncü ve son araştırma şekli ise Değerlendirme amaçlı araştırma metodudur. Bu araştırma türü bir olgu veya bir politika ile ilgili objektif değerlendirmeler bulundurur. Bir politikanın, uygulamanın veya tedbirin bir uygulama süreci sonrası değerlendirmek amaçlı yapılan araştırma türüdür. Örnek olarak, Türkiye'de uygulanan aile hekimliği uygulamasının sonucu ne olmuştur? Üsküdar belediyesinin kimsesizlere yardım programının sonuçları nelerdir?¹² Veya bu çalışmada sorulan tez sorusu gibi Turgut Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış politikasının sonuçları ne olmuştur?

Bir çalışmayı keskin çizgiler ile birbirinden ayırmak bazen doğru sonuçlar vermese de bu çalışmada daha çok değerlendirme amaçlı çalışma metodu uygulanmıştır.

Temel alınan araştırmanın felsefesine göre araştırmalar nicel ve nitel olmak üzere iki ana grupta incelenebilir:

Nicel araştırmalar, olguları ve olayları nesnelleştirerek ölçülebilir, gözlemlenebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir biçimde ortaya koyan bir araştırma şeklidir. Ölçmelerin ve gözlemlerin yinelenbildiği ve objektif yapıldığı çalışmalara niceliksel çalışma denir. Niceliksel çalışmalarda araştırma konusu için evreni temsil edecek örneklemden sayısal sonuçlar çıkarılmaktadır. Nicel çalışmalarda sayısal temsili yet önemli olduğundan dolayı araştırılacak evreni temsil edecek örnek gurubun hatasız seçilmesi ve bu guruba yerinde soruların sorulması önemli yer tutmaktadır¹³.

Nicel çalışmaların amacı genel olarak insanların toplumsal davranışlarını, test ve deney yoluyla nesnel bir şekilde değerlendirmek ve sayısal sonuçlarla açıklamaktır. Nicel araştırmalar genelde; "Ne kadar? Ne kadar yaygın?"

¹¹ Böke, a.g.e. ss. 205-223

¹² Böke, a.g.e. ss. 205-223

¹³ Büyüköztürk, Kılıç, vd, a.g.e., s.65-67

Ne kadar sık? Ne Miktarda?” gibi sorulara cevap aralar¹⁴.

Nitel araştırmalarda ise, doküman analizi, gözlem ve görüşme gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır. Olaylar doğal ortamlarında bütüncül ve gerçekçi bir biçimde sunulmasına yönelik bir sürecin takip edildiği araştırma şeklidir. Siyasal bilgiler, eğitim, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilim dallarında insan ve toplum davranışları analiz edilmektedir. Nitel araştırmalarda genelleme öncelikli değildir. Daha çok kavram ve kuram oluşturmaya yönelik modellemeler yapılır. Bu insan davranışlarını sayısal yöntemler ile açıklamak zordur. Sayısal ölçümler belli sayıda kişinin nasıl davrandığını belki gösterir ama niçin sorusuna cevap veremez. Nitel araştırmalarda, birçok gerçeklik mevcuttur ve bu gerçekler sosyal bağlamda anlam kazanır¹⁵.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, araştırmanın metodolojisini seçerken ve bazı temel kararları araştırma süresince alırken, temel olarak şu soruların cevaplarına ulaşmaya çalıştım:

- 1) Bu araştırmayı yaparken asıl amacım nedir?
- 2) Ne tür bilgi benim araştırma amacıma en iyi hizmet eder?

Birinci olarak, bu çalışmanın amacının Turgut Özal'ın dış politikasının Türk Cumhuriyetlerine yönelik ne derece başarılı olduğunu değerlendirmek olduğu ve “Değerlendirme amaçlı” çalışma deseninin bu çalışma için en uygun olacağına karar verildi.

İkinci olarak ise, ne tür bilginin araştırma amacıma hizmet edeceği ile ilgili olarak ise daha çok dönemi değerlendiren nitel bilgilerin çalışma için önemli olduğuna karar verilse de özellikle dönemin ekonomisini değerlendirirken geçmişte yapılmış nicel çalışmalardan da yararlanmamın önemli olduğu kararına varılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmada çoğunlukla niteliksel kullanılmakla beraber az da olsa nicel kullanılmış bulunmaktadır.

İkincil belgelere dayalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. İkincil belge olarak sıklıkla gazete arşivlerinden yararlanılmış, olaylara tanık olmuş yazarların, gazetecilerin ve araştırmacıların görüşlerine sıklıkla başvurulmuştur. Bu çalışmada dönemin Cumhurbaşkanı ve öncesinde Başbakanı olan Turgut Özal'ın dış politikasını değerlendirirken, bazı zorluklar ve sınırlılıklar meydana gelmiştir:

¹⁴ Büyüköztürk, Kılıç, vd, a.g.e., s.65-67

¹⁵ Büyüköztürk, Kılıç, vd, a.g.e., s.65-67

Bu zorlukların başında, o döneme ışık tutan düşünürlerin siyasal duruşlarından dolayı o dönemdeki dış politikanın değerlendirilmesini yanlı olarak yapma ihtimalleridir. Bu sorunu aşmak için sıklıkla farklı yazarların da görüşlerine başvurulmuştur. Konu ile ilgili fazlasıyla kaynak olmasına rağmen, birçok kaynak o dönemi ya çok övücü kelimeler ile anlatmıştır ya da büyük olumsuzluklara vurgu yapmıştır. Dolayısıyla, yakın geçmişte gerçekleşen Turgut Özal dış politikasının taraflı anlatımları çok olmasından dolayı birçok kaynak akademik olarak kullanılamayacak kadar "sübjektif" olarak kategorize edilmiştir. Ancak kaynakların pek azı akademik kriterlere uygun içerik olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmayı yaparken, nicel veriler olabildiğince objektif kriterleri sağlamak için sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin, Türkiye'nin ekonomik göstergeleri, ekonomik büyüklüğü ve bu ülkeler ile gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamları gibi göstergeler, çalışmanın sonucunu büyük ölçüde etkilemiştir.

Bu çalışmanın sınırlılıklarına bakacak olursak, Turgut Özal'ın ani ölümü çalışmanın kapsamını sınırlamıştır. Özellikle, Turgut Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası çok kısa bir zaman sürmüştür. Aynı zamanda, Turgut Özal'ın ani ölümü ile ilgili birçok spekülasyon yapılmıştır. Bu çalışma perde arkasını araştırabilecek kadar derin değildir. Dolayısıyla, bu çalışma sadece halk önünde yaşanan olayların ortaya çıkarmış olduğu niceliksel ve niteliksel verilerle sınırlı kalmıştır.

1.2. Kavramsal Olarak Dış Politika ve Dış Politika Analizi

Birinci Dünya Savaşı'na kadar devleti yönetenlerin tekelinde olan "Dış Politika" konusu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın yükünü yalnız cephede değil, her alanda yaşamak zorunda kalan çok geniş kesimler tarafından ilgi odağı haline gelmiştir. Dış politikanın "gerçek bir tartışma konusu olarak" parlamentoya girebilmesi için "kitle demokrasisinin gelişmesinin yanı sıra kanlı bir Dünya Savaşı da gerekmiştir. Kapalı kapılar ardında oluşturulan gizli ittifakların acı sonuçları, dış politikanın bir avuç mukteditirin eline bırakılamayacak kadar tehlikeli bir alan olduğunun anlaşılmasına yol açmıştır. Acı sonuçları itibariyle birincisine rahmet okutan İkinci Dünya Savaşı, bu çalışmaları hızlandırdı. Uluslararası ilişkiler disiplini bu dönemde önemli gelişmeler göstermiş, çok sayıda kitap yayınlanarak araştırma enstitüleri kurulmuştur¹⁶.

¹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika" nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, C.35, S.1, 1980, s. 309-310.

En geniş anlamında dış politika, bir devletin uluslararası ilişkilerinin düzenlenmesi ve bu ilişkilere bir hat çizilmesi anlamını taşır. Bu ilişkiler devletlerle ve uluslararası kurumlarla yürütülen ilişkilere çünkü ne denli güçlü ve zengin olurlarsa olsunlar devletler kendi kendilerine yetemezler bu nedenle kendi aralarında ilişki geliştirmeleri/kurmaları bir tür eşyanın doğası gereğidir. Ayrıca dış politika ancak barış dönemlerinde söz konusudur. Barış ilişkileri sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, askeri vb. alanlarda inşa edilir, bu inşa sürecini etkileyen/tetikleyen amaçlar söz konusudur. Bunların ülke çıkarlarına en uygun, rasyonel biçimde değerlendirilmesiyle başarılı bir dış politika mümkün olabilir¹⁷.

Bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika "dış politika" olarak tanımlanmaktadır¹⁸.

Uluslararası platformda ekonomik, siyasi, kültürel, askeri olaylar ve güncel gelişmeler dış politika kavramı ile ilgilidir. Devletler uluslararası alanda gerçekleşen bu dinamizme karşı kendi çıkarlarını gözeterek tutum belirlerler, bu tutumların oluşturulması devletlerin dış politikada karar alma süreçleridir. Dış politika ya da genellikle onun yerine kullanılan uluslararası politika, devletlerin iç politikalarından daha çetrefilli ve uzlaşmakta zorluk çekilen konuları içermektedir. Dış politika, uluslararası platformda yani devletin siyasi ve hukuki otorite nüfuzunun dışında uygulanması nedeniyle iç politika süreçlerinden de ayrı düşünülemez. Dolayısıyla dış politika hem iç hem de dış ayakları olan bir siyasal köprüye benzetilebilir¹⁹.

Devletlerin yabancı devletlerle ilişkileri kapsamında aldıkları kararlar, tutum ve davranışları "bir devletin karar alıcılarının, diğer devletler veya diğer uluslararası birimlere doğru geliştirdiği bir strateji veya planlı hareketler yöntemi" dış politika olarak ifade edilmektedir. Dış Politika C.Hill tarafından "uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör (çoğunlukla bir devlet) tarafından yürütülen resmi dış ilişkiler" şeklinde tanımlanmıştır²⁰.

Dış politika analizi ise; uluslararası ilişkiler disiplininin altbaşlığı olarak dış politikanın kaynakları ile dış politikanın tasarlandığı, kararlaştırıldığı ve uygulandığı süreçlerin açıklanmasına yönelik bir çözümlene düzeyi olarak tanımlanmaktadır.

¹⁷ Edip Çelik, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi** (100 Soruda Dizisi) Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.5-6.

¹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.311.

¹⁹ Ramazan Gözen, **Dış Politika Nedir?** Der. İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara, 2004, s.3-5.

²⁰ Ömer Ak, **Dış Politika Analizi ve Liderlik: Süleymaniye Krizi Sürecinde R.T.Erdoğan Örneği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 7-8.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Dış politikanın analizi; devletlerin dış politikada karar alıcılıkları, devletin iç dinamikleri, hâkim güçleri, toplumsal yapısı, yönetim sistemi ve uluslararası sistemin genel yapısı harmanlanarak yapılmalıdır. Bütün bu dış politika etkileyici etmenler çerçevesinde devletlerin dış politik söylemlerinin ve eylemlerinin siyasal amaçlarına göre değiştiğini göstermekte, ayrıca içsel ve dışsal faktörler küreselleşmenin de etkisiyle birebir bağlantılı hale gelmişlerdir. Günümüzde devletlerin içsel dinamizmi dışsal etkenlerin baskısı altındadır, dolayısıyla uluslararası sistem iç politikada giderek daha fazla hissedilmektedir²¹.

Bir devletin başka devletlere karşı yürüttüğü ilişkiler olarak ifade edilen dış politikayı tek bir yaklaşımla açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplinindeki diğer yaklaşımlarda olduğu gibi disiplinlerarası bir inceleme/araştırma alanıdır. Dış politika sadece dış politika analizi yaklaşımının sınırları içinde kalarak yapılamaz. Dış politikaya ya da uluslararası politikaya bakış açısını ve analizi şekillendiren etmen yapı-edem sorunsalıdır ve bu unsurlardan hangisinin öncelikli olduğu ayrışması önem arzeder. Yapı-edem sorunsalı bağlamında teoriler bütüncü ve bireyci yaklaşımlar ile etkileşim yönünden yaklaşan sentezci yaklaşımlar ya da yapılanmacılar olarak ayrılanmaktadır²².

Klasik Uluslararası İlişkiler teorilerinin öncülleri idealizm ve realizm ile ardılı olan Dış Politika Analizleri (DPA) yaklaşımları bireyci üst başlığı içinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlar eden'e odaklanmaları nedeniyle "bireyci" olarak sınıflandırılmışlardır. Bu yaklaşımlardan idealizm ve realizm yaklaşımında eden, insan doğası itibarıyla ele alınarak rasyonellik yüklemesi yapılan devlet'tir.

İstisnaları dışında tutmak kaydıyla insan davranışları rasyonel (akılcı)dir. Yani insanlar çıkarları gereği (genellikle de ekonomik çıkarları) hareket ederler. Bu nedenle, davranışların temel dürtüsü "ideal"lerde değil "çıkar"lardadır. Bu durum dış politikada ulusal çıkarlar söz konusu ise özellikle doğrudur. Örneğin, 1493'te Osmanlılar'ın, İspanya'dan kovulan Yahudilere kucak açması, İmparatorluğun İstanbul ve Selanik gibi önemli kentlerine onları kabul etmesi Osmanlı'nın ekonomik yaşamdaki yoğun Ermeni ve özellikle de Rum etkisini dengeleme stratejisidir. Ayrıca Museviler devlete, Anadolu'nun yerli Hıristiyanlarından daha yakın durmuşlardır²³.

²¹ Fulya Ereker, ***Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi***, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.7-8.(**Yayınlanmamış Doktora Tezi**).

²² Ereker, a.g.e., s.8-9.

²³ Baskın Oran, ***Türk Dış Politikası***, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.12.

İdealistler savaşı, devletlerin çıkarlarını korumak, daha fazlasını elde etmek için tarihten günümüze sürekli başvurdukları bu yönüyle de önlenemez bir araç olarak kabul etmezler. Savaşlar öncelikle gizli diplomasinin önüne geçmek suretiyle önlenebilir. İdealistler, ulusal araçlar ve sınırlı amaçlar içeren ikili anlaşmalar, güvenlik önlemleri dışında kolektif, çok taraflı araçlar içeren, daha geniş katılımlı platformları savunmaktadırlar. Buna karşın realistler kolektif güvenlik önlemleri ile savaşların önlenemeyeceği iddiasındadırlar. Çünkü devletler, dış politikalarını kolektif hareketle değil sıfır toplamlı bir oyun mantığı ile oluşturmak arzusundadırlar²⁴.

Uluslararası İlişkiler yazınında realizm denilince ilk akla gelen isim olan ve siyasi realizmi altı ilke etrafında açıklayan Morgenthau, devletleri doğaları gereği bireyler gibi çıkarları peşinde koşan varlıklar olarak tanımlamıştır. Uluslararası arenada her zaman ve şekilde çıkarlarını gözeten devletler kendi aralarında sonsuz bir güç mücadelesi vermektedirler dolayısıyla çıkarları güç ilişkileri etrafında belirlenmektedir. Bilardo topu modeli realizmin bütüncül aktör varsayımını en iyi açıklayan modeldir. Bu modelde devletlerin dış politika davranışlarının belirleyicisi kendi iç çevrelerindeki olaylar değil, birbirleri arasındaki etkileşim (bilardo topları birbirlerine çarparak yeni hareketlenmeler oluştururlar)dir²⁵.

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dış politikada idealizm ve realizm teorilerinin yansımaları söz konusuysen Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkiler yeni yaklaşımlarla tanışmıştır. Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzeni son bulmuş, yeni devletler uluslararası aktörler olarak rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde ekonomi en belirgin belirleyici faktör olarak ortaya çıkarken geleneksel devlet yaklaşımı politika oluşturma yaklaşımı yerini sosyo-kültürel yapıların gözetildiği, ihtilafların çözümüne yönelik yeni yaklaşımlar gündeme gelmiştir²⁶.

1.3. Rol Algılama Teorisi

Rol teorisi adından da anlaşılacağı gibi teatral bir metafora dayanmaktadır. 1900'lerin ilk yarısında ortaya çıkan bu teori, odak noktası insan ve davranışları olan sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi disiplinlerce kullanılmış, insan davranışlarının incelenmesinde roller, beklentiler, sosyal statü ve kimlikler, sosyal

²⁴ Şaban Çalış, Erdem Özlük, Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması, dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/448/430 (Erişim Tarihi: 20.07.2017)

²⁵ Ereker, a.g.e., s.12.

²⁶ Ramazan Erdağ, *Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA): Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kuramsal Çerçevesi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008, s.8-9.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

yapılar ve bireysel tepkilere ağırlık vermiştir. Bu teoriye göre kişiler belirli sosyal kimlikler ve durumlar çerçevesinde açık ve öngörülebilir şekilde davranmaktadırlar; yani tiyatrodaki aktörler gibi senaryoya göre kendi rollerini oynarlar. Buradan yola çıkarak farklı koşullardaki sosyal davranışlar da sosyal aktörlerce algılanan anlam ve senaryolarla bağdaştırılabilir. Rol sözcüğü dış politika analizinde işlev, etki, bir karar, konum ya da beklendik bir davranış gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilen dolayısıyla birçok anlam içermektedir. Carl W.Backman 1970’te bu teorinin bireysel, toplumsal ve uluslararası platformlardaki gelişmelerin açıklanmasındaki başarısından yola çıkarak uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi alanlarında hem açıklama düzeyinde hem de epistemolojik açıdan büyük katkısının olacağını vurgulamıştır²⁷.

Rol algılama teorisi, ülkelerin kendilerine sistem içinde işlevlerini ve amaçlarını belirleyen roller tanımlamasıdır. Ülke sistem içinde kendisini nerede görmek istiyorsa, nasıl tanımlıyorsa stratejik kimliği ve dış politikası da o yönde şekillenir. Roller bir ülkenin ait olduğu alt sistemi de belirleyeceği için çevresel aktörlerin ve koşulların önemi büyüktür. Çevresel faktörler, ülkelerin amaçlarına ulaşmadaki kolaylıkları, fırsatları veya kısıtlılıklarıdır.

Bir ülke uluslararası platformda kendi rolünü tek taraflı seçemez, ilişkisel bir süreç gerekir; yani dış politikada karar yetkisi olan kişi ve kurumlarca bir rol tanımlaması yapılır. Ülkenin sistem içerisindeki konumu ve davranış tarzı, kendisi için seçtiği rol, diğer aktörlerin de o ülke için tasvip ve tavsiye ettiği rollere göre biçimlenir.

Bu süreçlerin tamamı sistemin genel yapısına, coğrafi konuma ve diğer aktörlerin beklentilerine paraleldir²⁸.

Rol yaklaşımı teorisine göre dünya devletlerinin farklı roller üstlendiğini görüyoruz; örneğin Bölgesel Lider, Arabulucu, Bölgesel Korumacı, Bölgesel Bütünleştirici vb²⁹.

²⁷ Hikmet Mengüaslan, ***Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: Akp Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme***, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2016, s.15-16.(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

²⁸ Haluk Özdemir, Türkiye’nin “Sınır-Ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası, ***Avrasya Etüdüleri Dergisi***, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) Ankara, S.33, 2008-1, s.32.

²⁹ Kaldygul Adilbekova, ***Kazakistan’ın Dış Politikası ve Orta Asya’daki Rolü***, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2013, s.17.(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

Türk dış politikasında “rol” konusunda oldukça az çalışma bulunmaktadır. Dış politika ile ilgili karar vericilerin medya ve akademide Türk Dış Politikasına ilişkin farklı rollerden söz etmelerine rağmen bu rollerin bilimsel ve ampirik çalışmalarına rastlanmamaktadır.

Rol teorisi, devletler ve sistem arasında karşılıklı inşa edici bir etkileşim olarak öne çıkarken, devletlerin sistemde belirli kimlikler çerçevesinde çıkarlarını belirlediğini ve fiili durumun devletlerin davranışları üzerinde etkisi olduğunu varsaymaktadır. Sistemik inşacılar bu süreçte, devletlerin kurumsal kimlikleri olarak adlandırılan devletlerin öncelikle kendilerini nasıl tanımladıklarını anlatan değişkeni göz önüne almamaktadırlar. Devlet, kurumsal kimlikleri çerçevesinde sistemik etkileşime girer ve etkileşim sürecinde sosyal kimliklerini inşa eder. Rol algıları ve rol beklentileri kanalıyla devletlerin sistem içinde birtakım rollere talip olduğunu savunan rol teorisi, kurumsal kimlik ve rol algıları arasındaki yakın ilişkiye atıfla bu durumun dış politikanın inşasına etkisini analiz etmektedir. Bu şekilde hem sistemsel hem de birimsel düzeydeki karşılıklı etkileşimi araştırarak daha geniş bir açıklama yapabilmektedir³⁰.

Rol algılarının çoğunluk tarafından benimsenmesi beklenmese de dış politikayı bir devlet adına temsil eden kişilerin temsil ettikleri devletin sistem içindeki konumuyla ilgili düşünce ve rollerine bağlı olarak bunu gerçekleştirebilirler. Politikalar uygulamada değişik düzeylerde başarı sağlamakla birlikte, söz konusu devletin dış politikada karar verme konumunda olan bireyleri, rol algılarını yol gösterici bir ilkeler bütünü olarak ele alarak karar verme sürecinde işletebilmektedirler³¹.

Bu bağlamda rol algıları sosyal bir oluşum olarak düşünülebilir ve devletler de çeşitli rolleri üstlenen birimler olarak tanımlanabilir.

Bütünsel bir değerlendirmede; uluslararası zeminde bir devletin kendisi için tanımladığı rolün diğer devletler tarafından kabul görmesi temel amaçlar arasındadır. Çünkü bir devletin rolünün diğer devletler tarafından benimsenmesi o devletin uluslararası sistemdeki iddiasının da onayı anlamına gelmektedir. Rol teorisine göre devletler kimlik ihtiyaçlarını üstlendikleri rollerle gidermeye çalışmaktadırlar. Sonuç itibarıyla bir devlet kendine bir “rol” tanımlarken sosyal yapı içinde, “rol”ler üzerinden diğer aktörlerin beklenti ve davranışlarının da etkileneceği bir süreç söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla dış politika açısından rol teorisi,

³⁰ Mengüaslan, *a.g.e.*, s.30.

³¹ Mengüaslan, *a.g.e.*, s.16.

devletlerin kendilerine özgü faktörler üzerinden/etrafında devlet davranışlarının incelenmesine önemli katkı sağlayan bir araç kabul edilebilir³².

Rol teorisi devletlerin maddi faktörler, içinde bulunulan durumun algılanışı ve spesifik sosyal ortamlara göre birden fazla rolü üstlenebildiklerini bu durumun da devletlerin birbiriyle çatışabilecek rol algıları benimseyebilmesine yol açtığını savunmaktadır. Rol çatışması durumunda devletler ya üstlendikleri rolleri değiştirmekte ya da üstlenilen rolü genişleterek uygulamayı tecrübe etmektedirler. Bu durumun da sakıncası sürecin iyi yönetilememesi durumunda devletler için kimlik krizi söz konusu olabilmektedir³³.

Avrasya'daki Türk Cumhuriyetleri Özelinde Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası isimli çalışmada rol teorisi bağlamında Türkiye'nin benimsemiş olduğu kimlikler çerçevesinde Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik dış politikası incelenmiştir. Türkiye'nin, Turgut Özal döneminde benimsediği kimlikler ve Avrasya'ya yönelik üstlendiği roller anlatılmaktadır.

1.3. Türk Dış Politika Analizi 1923-1983

1.3.1 1923-1938 Dönemi Türk Dış Politikası

Bu dönemim temel dış politikası, bağımsızlıktan asla taviz vermeden Avrupa devletleri gibi bağımsız bir Türk Milli Devleti kurmaktır. Bu politika Misak-ı Milli ile belirlenmiştir ve bu politikanın şekli gerçekçi ve sınırlı hedeflerle çizilmiştir³⁴.

Türkiye'nin uluslararası siyasette modern anlamda bir ulusal devlet olmasının hukuki anlamda tanınması Lozan Konferansı'yla gerçekleşmiştir. Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra, iki savaş arasında dış politikada bağlantısızlık siyaseti yürütmüştür. Aynı zamanda Türkiye, kendine yönelik tehlikelere karşın milletlerarası güç dengesi prensipleri çerçevesinde ittifaklar yapmıştır. Türkiye, 1923-1930 yılları arasında, Lozan'dan kalan sorunlar ile mücadele etmiştir. Bu sorunlar kısaca, İngilizler ile Musul sorunu, Fransızlar ile Kapitülasyonlar ve diğer problemler, son olarak da Yunanlılarla Ahali Mübadelesidir³⁵.

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal, ekonomik ve birçok alanda değişiklikler ve inkılaplar mevcuttur. Bu inkılaplar sayesinde Mustafa Kemal

³² Mengüaslan, a.g.e., s.17.

³³ Mengüaslan, a.g.e., s.31.

³⁴ Oran, a.g.e., s.106

³⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s. 151

Atatürk Türkiye'yi çağdaş Batı medeniyetler seviyesine ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu da dış politika stratejisinde Batının var olmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Batıya yönelik politikaları, hiç şüphe yok ki yenileşme ile başlayan sürecin kaçınılmaz sonucu olmuştur³⁶.

Bu dönemde iki temel faktör üzerinde bulunulmuştur. Birincisi, Batılılaşmadır. İkincisi ise "Yurt'da Sulh Cihanda Sulh"dur. Türkiye bu dönemde, bağımsızlığını sağlamlaştırma ve güvenliğini sağlama yolunda bölgesel oluşumlara katılmıştır. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa gibi önemli devletler ile münasebetlerini geliştirmiştir³⁷.

Sonuç olarak, Türkiye bu dönemde; Batı bloku içerisinde, bağımsız, barış içinde ve mevcut statükonun devamının sürdürülmesinden yana olan bir devlet olmayı hedefleyen bir rol üstlenmiştir.

1.3.1.1 SSCB ile İlişkiler

Rusya'nın 18. yy'dan itibaren Karadenizde donanma bulundurmasıyla beraber, Türkiye'nin bir Rusya meselesi hep olmuştur. Türkiye'nin tarihi bu devlet ile mücadele ederek geçmiştir. Dolayısıyla Türkiye dış politikada bu faktörü her zaman göz önünde bulundurmak zorundadır. Osmanlı devletinin zayıflamasıyla beraber, Rus tehdidine karşı Batılı devletlere büyük tavizler vermek suretiyle Denge politikası Türk dış politikasının merkez unsuru haline gelmiştir. Bu politika unsurunca, Batılı büyük devletlere karşı da Rusya'ya yönelme şeklinde manevralar ile devam etmiştir³⁸.

Millî mücadele döneminde SSCB ile ilişkiler önemli bir yer tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa, yurt içinde yürütülecek bir milli mücadele savaşı için dışarıdan yardım almayı yurt içindeki maddi sıkıntılar sebebiyle gerekli görmüştür. Aynı zamanda Batılı devletler, özellikle İngiltere, Bolşevik rejimini kabul etmemiş, ona karşı olumsuz tavır almışlardır. Bu bağlamda, Batılı devletlere karşı Sovyet ve Türk birlikteliği doğal olarak oluşmuştur³⁹.

Bu antlaşmanın ideolojik açıdan anlamı çok net değildir. SSCB Türkiye'ye yardım ederken, Türkiye'nin Bolşevikleşmesi konusunda ısrarlı davranmamakla beraber, Orta Asya'daki Türklerin Devrimlerini desteklemek suretiyle, bu devletlerin

³⁶ Oran, a.g.e., s.107

³⁷ Murat Erdoğan, *Dış Politika Analizi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013, s.150

³⁸ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler Aktörler ve Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2015, s. 33

³⁹ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, (der.) Mehmet Gönlübol vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1919-1995, Siyasal Kitap Evi, Ankara, 1996,s.78

sosyalistleşmesinin kendiliğinden oluşmasını düşünmüşlerdir. Kurtuluş savaşına katılan komutanlar ise, konuya sadece yardım temin etmek düşüncesiyle yaklaşmışlardır. Komutanlar aynı zamanda, Sovyetlere olumlu görünmek için Anadolu'daki sol gruplara pozitif bir yaklaşımda bulunmuşlardır. SSCB'nin yardımının sosyalistleşme şartına bağlı olmadığını anlayan Türk komutanlar, sol gruplara olan olumlu tavırlarını zaman içinde sonlandırmış ve bu hareketleri bastırma yoluna gitmişlerdir. Bu durum üzerine Stalin ve Orjonikidze Türklere verilen yardımın kesilmesini istemişse de Lenin ve Troçki yardımın sürdürülmesine karar vermiştir⁴⁰.

Türk-Rus (Sovyet) ilişkileri 1921 Moskova Antlaşması ile Lenin döneminde resmî bir hüviyet kazanmıştır. 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulması ve Lenin'in ölümü sonrası Türkiye'de de cumhuriyet ilan edilmiş ilişkiler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Sovyet tarafında ise Stalin'in önderliğinde sürdürülmüştür. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1 Kasım 1924 tarihinde Meclis'te yaptığı açılış konuşmasında Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendirdiği konuşmasında "Kadim Dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle münasebetimiz dostluk ile inkişaf ve terakki etmektedir" diyerek aynı zamanda dünyada gelişmekte olan siyasi durumu çerçevesinde Avrupa'nın geleceğini de sorgulamıştır⁴¹.

Millî Mücadele Döneminde Türk- Sovyet ilişkilerinde, Sovyetler hep Atatürk'ün Batılı devletler ile uzlaşma ihtimalinden korkmuşlardır. Eğer Türkiye Batılı büyük devletler ile ilişkilerini geliştirirse, Sovyetlere olan ihtiyacı azalacaktır. Bu durum kendisini, Beki Sami Bey'in İtalya, Fransa ve İngiltere'ye olan ziyaretleri ve yaptığı anlaşmalar sonrasındaki SSCB'nin Türkiye'yi protesto etmesi hadisesinde göstermiştir. Aynı şekilde bu durum 1921'de Fransızlar ile yapılan Ankara İtilafnamesi ile kendisini tekrarlamıştır⁴².

Millî Mücadele dönemi sonrasında, SSCB Türkiye'yi ekonomik ve ticari yönden etki altına almaya çalışmıştır. Fakat Türkiye buna izin vermemiş, daha çok Batılı devletler ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır⁴³.

SSCB'nin, Türkiye'nin dış ilişkilerinden ve Batıya yaklaşmasından memnun olmamasına rağmen ve uluslararası arenayı kendileri için henüz güvenli görmediğinden, SSCB Türkiye ile olan ilişkilerine önem vermeye devam etmiştir.

⁴⁰ Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak yayınları, 2003, s.45

⁴¹ Çağatay Benhür, 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.277, s.295.

⁴²Gönlübol ve Sar, a.g.e. s.79

⁴³ Balcı, a.g.e, s.34

Musul anlaşması sırasında İngiltere ile olan gerginlikler nedeniyle ve Locarno Antlaşmasıyla beraber Almanya'nın Batılı devletleri desteklemesi ihtimaline karşı, Türkiye ile SSCB arasında 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma uyarınca, taraflar birbirlerine saldırmamanın yanında, birbirleri aleyhine gelişebilecek ittifaklara da katılmayacaklardır. 1929'da bu antlaşmaya bir madde daha eklenmiştir. Bu maddeye göre iki tarafta, birbirlerine danışmadan karadan ve denizden komşu oldukları ülkeler ile tek taraflı antlaşma yapmayacaklardır. Söz konusu antlaşma 1945 Mart ayında, SSCB tarafından yürürlükten kaldırılıncaya kadar devam etmiştir⁴⁴.

1.3.1.2 Musul Sorunu

Birinci Dünya savaşı sırasında İngiltere, diğer İtilaf devletlerini Musul'un kendisine bırakılması için ikna etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalarda da İngiltere'nin bölgeye ilgisi gözölmektedir. O sıralar İngiltere Musul civarında bölücü hareketlere girişmiştir. 11 Kasım 1918'de, 30 Kasım 1918 de imzalanan Mondros Mütarekesinin amacına aykırı olarak Musul'u işgal etmiştir⁴⁵.

Serv Antlaşmasıyla İngiltere, Musul konusunu kendi lehine halletmeyi başarmıştır. Fakat Osmanlı Mebusan Meclisinin kabul ettiği Misak-i Milli projesine göre, Musul vatan sınırları içerisinde kabul edilmiştir. Aynı zamanda, Büyük Millet Meclisi Serv'i tanımadığını açıklamıştır⁴⁶.

Türk Kurtuluş savaşının başarıya ulaşmasından sonra, İngiltere Lozan Barış görüşmeleri sırasında, Musul'u Türkiye'ye bırakmamak konusunda ısrarını sürdürmüştür. Bu çerçevede, Lozan Antlaşması uyarınca Musul sorunu 9 ay içerisinde İngiltere ve Türkiye arasında barışçıl yollardan çözülmesi karara bağlanmıştır. 5 Haziran 1924 tarihinde ikili görüşmeler bir sonuca bağlanamadan sonuçlanmıştır. Lozan Antlaşmasına göre, eğer kili görüşmeler başarısız olursa, konu Milletler Cemiyetine götürülecekti. O sıralar Türkiye Milletler Cemiyeti üyesi değildi ve İngiltere bu cemiyeti çoğunlukla kontrol ediyordu. Dolayısıyla sonuçta Milletler Cemiyeti'nden Türkiye aleyhine ve İngiltere lehine bir kara çıkmıştır. Karara göre, Musul'un İngiltere mandası altındaki Irak'ın bir bölümü olması gerekiyordu⁴⁷.

O sıralar, Şubat 1925 tarihinde, Türkiye Şeyh Said isyanını bastırmanın yanında, bazı iç problemlerle uğraşmak zorundaydı. Türkiye'nin yaşadığı zorluklara

⁴⁴ Balcı, a.g.e., s.35

⁴⁵ Sait Dinç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Yayınları, Adana 2004, s. 212

⁴⁶ Dinç, a.g.e., s.213

⁴⁷ Balcı, a.g.e, s.34

rağmen Milletler Cemiyeti'nin musul kararını hemen tanımadı. Uluslararası alanda yaşamış olduğu yansızlıktan kurtulmak için 17 Aralık 1925'te Sovyetler ile Saldırmazlık ve tarafsızlık anlatması yapmıştır⁴⁸.

Türkiye hem içerideki olumsuzluklardan dolayı hemde uluslararası alanda yalnız kalmış olmasından dolayı Misak-ı Milli'den taviz vermek zorunda kalmıştır. 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşmasına göre Musul, İngiltere Mandası altındaki Irak'a bırakılmıştır. Buna karşılık Türkiye'ye 25 yıl süre boyunca Irak petrollerinden %10 pay verilmesi konusunda anlaşıldı. Fakat sonra yapılan bir düzenlemede, Türkiye'nin bu paydan 500.000 İngiliz lirası karşılığında vaz geçmesi konusunda anlaşılmıştır⁴⁹.

1.3.1.3. Türkiye - İngiltere İlişkileri

Musul sorununun çözülmesinden sonra Türkiye, dış politikada SSCB'ye karşı bir denge oluşturmak amacıyla Batılı büyük devletler ile ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermiştir. Aynı zamanda uluslararası durum Türkiye'nin bu amacını gerçekleştirmesi kolaylaştırmıştır. Şöyle ki, İtalya ve Almanya Avrupa'da artan bir rahatsızlık oluşturmaları üzerine, Avrupalı devletler için Türkiye, Ortadoğu'da güvenilebilecek tek devlet konumuna yerleşmiştir. Dolayısıyla Batılı Büyük devletler de Türkiye ile olumlu ilişkiler kurmaya önem vermişlerdir⁵⁰.

Türkiye 1929 da Briand-Kellog paktına katılmış, bunu takiben 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye ile İngiltere arasındaki buzların erimesini sağlamıştır. 1936'da İtalya'nın bölgede tehditlerini arttırması üzerine, Türkiye, Yunanistan, Yugostavya ve İngiltere, kendilerine karşı herhangi bir saldırı olması durumunda birbirlerine askeri yardım yapacaklarına dair güvence vermişlerdir ve Akdeniz Paktı'nı imzalamışlardır⁵¹.

Türkiye, Akdeniz Paktı ile İtalya'ya karşı İngiltere'ye bağlanmıştır. Bu Türkiye-İngiltere ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur ki 1939'da bu antlaşma bir ittifak anlaşmasına dönecektir⁵².

⁴⁸ Serdar Sakin, Mustafa Kemal Atatürk'e Göre Musul Sorunu, *Cumhuriyet tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, sayı 6., 2007, s. 118

⁴⁹ Sakin, a.g.e., s. 119

⁵⁰ Gönlübol ve Sar, a.g.e.,s.75

⁵¹ Gönlübol ve Sar, a.g.e.,s. 76

⁵² Gönlübol ve Sar, a.g.e.,s. 77

1.3.1.5 Orta Doğuyla İlişkiler

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, Türkiye Büyük devletler ile olan sorunlarını halletmişti. Bundan sonra Türkiye'nin temel meselesi hızlıca kalkınmayı sağlayıp muasır medeniyetler seviyesine erişmekti. Lozan barış Antlaşmasıyla beraber Türkiye mevcut sınırları dışında toprak talep etmeyeceğini kabul etmiştir⁵³.

Türkiye'de hilafetin kaldırılmasıyla beraber İslam âlemindeki eleştiriler 1924'te doruğa çıkmış fakat 1930'dan sonra, Türkiye dışındaki dinci çevrelerin Türkiye'ye karşı bir ilgisizliği olmuştur. Türkiye'deki laikleşme, batılaşma ve hilafetin kaldırılması gibi olaylar bazı Müslüman halklar tarafından tepkiyle karşılanmış olsa da, bazı Müslüman halklara Türkiye'nin emperyalizme karşı yaptığı savaş örnek olmuştur. İlk zamanlar İran ve Afganistan, sonrasında Cezayir, Tunus, Pakistan gibi ülkelerde Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâpları örnek alınmıştır⁵⁴.

Millî mücadele yıllarında ve Lozan Antlaşması sonrasında, Türk Hükümetinin Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Ortadoğu devletleri üzerindeki haklarından feragat ettiğini açıkladığından dolayı, Arap ülkeleri ile Türkiye arasında bir çıkar çatışması bulunmamıştır. Musul sorunu çözüldükten sonra da Irak ile ilişkiler normale dönmüştür.

İran ile Afganistan arasındaki ilişkiler, Arap ülkelerine yönelik ilişkilere göre daha pozitif gelişmiştir⁵⁵.

1924 yılından sonra Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine karşı duyarsız kaldığı söylenebilir. Bu ülkelerin mücadelelerine resmi olarak destek olurken maddi boyutta destek olmamıştır. Bunun sebebi, Birinci Dünya Savaşı süresince yaşanan Arap ihanetidir. Bu Türk Yöneticilerin zihninden silinememiştir. Buna ek etken olarak, Araplar arasında o sıralar başlayan anti-Batıcı düşüncelerin yanında, anti-Türkçülük düşüncesi vardır. Dolayısıyla Türkiye Araplar lehine riske girmek istemedi ve Ortadoğu bölgesine kayıtsız kalmıştır⁵⁶.

Hatay sorununda ise, Atatürk Fransa'yı kendisine muhatab olarak almıştır. Atatürk'ün ısrarlı tutumuyla, Hatay 1939'da anavatana katılmıştır⁵⁷.

⁵³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Cilt I., 1910-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.200

⁵⁴ Oran, a.g.e., s. 201

⁵⁵ Oran, a.g.e., s. 201

⁵⁶ Gönübol ve Sar, a.g.e., s. 90

⁵⁷ Gönübol ve Sar, a.g.e., s. 91

1.3.1.6 İtalya ile ilişkiler ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Antlaşması'ından sonra, İtalyanların Millî mücadele dönemi boyunca olumlu tutumları nedeniyle Türkiye İtalya ile iyi ilişkiler içerisinde girmiştir. İtalya birçok konuda Türkiye'nin rol model olduğu ve ekonomik ilişkilerini geliştirdiği bir ülke olmuştur. Fakat 1922'de Benito Mussolini iktidara gelmesinden sonra, İtalya Akdeniz ve Balkanlara nüfus etme politikası içerisinde bulunmuştur. Bu olumsuz durum kendisini Lozan görüşmelerinde de göstermiştir. Yeni İtalyan yönetimi oniki adaların ve Meis adasının İtalya'nın kontrolünde kalması konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak İtalya Türkiye ilişkileri 1920'lerin 2. yarısından itibaren İtalya ile tekrar iyi ilişkiler kurulmuş ve 30 Mayıs 1930'da Tarafsızlık, Uzlaşma ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır⁵⁸.

İtalya'nı 1934'ten itibaren Ege Denizi'ndeki adaları silahlandırması ve hava alanı inşa etmeye başlaması Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin sekteye uğramasına yol açmıştır⁵⁹.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Ege adalarını silahlandırması balkanlar ve Akdeniz'deki güç dengeleri bozmuştur. Türkiye'nin endişelerini İngiltere, Fransa ve Balkan Ülkeleri tarafından da paylaşıncı, Türkiye bu gelişmeleri Lozan'dan kalan boğazlardaki egemenlik sorununu çözmek için bir fırsat olarak görmüştür⁶⁰.

Yükselen savaş tehlikesini gerekçe gösteren Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan ülkeleri görüşmeye çağırmış, İtalya harici ülkeler bu görüşmeye sıcak bakmıştır. Bu görüşme sonunda 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Antlaşmasına göre; ticaret gemileri barış veya savaş durumunda boğazlardan geçme hakkına sahip olurken, savaş gemilerine ise barış durumunda Türkiye'ye ön bildiride bulunması, savaş durumunda ise Türkiye'den izin alması şart koşulmuştur. Aynı zamanda, Boğazlar çevresinin askerileştirilmesi hakkı Türkiye'ye verilmiştir. Dolayısıyla, Montrö Sözleşmesi ile Türkiye bölgedeki egemenliğine kavuşmuştur. Bu sözleşme, Atatürk'ün dış politikasında izlenen doğru politikalar çerçevesinde Lozan'ın daha iyileştirilmesine bir örnek olarak verilebilir. Atatürk'ün Boğazlar Sözleşmesine taraftar devletleri Montrö'nün görüşülmesi için çağırmasından önce, dışişleri bakanına "Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için

⁵⁸ Ali İhsan Gencer ve Sebahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, Der yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 56

⁵⁹ Gencer ve Özel, a.g.e., s.57

⁶⁰ Balcı, a.g.e., 42

elverişlidir” sözlerini kullanması bu dönemde izlenen fırsatçı dış siyasetin önemli bir göstergesiydi⁶¹.

1.3.1.7 İttifaklar ve Dostluk Antlaşmaları

Yeni Kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci önceliği sınırlarını güvence altına almak suretiyle, dönemin en güçlü devletleriyle iyi ilişkiler kurmak ve güvenlik anlaşmaları yapmaktır. Kısacası Atatürk ve ekibinin temel hedefi, Türkiye'nin etrafında güvenlik çemberi oluşturmak böylece içeride ülkeyi yeniden şekillendirebilmektir⁶².

Bu dönemde Balkan devletleriyle 1934 yılında Balkan Antantı çatısı üzerinde bir araya gelmiş, doğusundaki komşularıyla da 1937 yılında Sadabat Paktı kurmak suretiyle birliktelik sağlamıştır. Türkiye, bir taraftan büyük devletlerle antlaşmalar yaparak, Türkiye'nin meşruluğunu temin ederken diğer taraftan Lozan sonrası kurulan yeni düzenin devamını sağlamıştır⁶³.

Balkan Antantı, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ve Türkiye arasında arasında 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır. Bulgaristan ise Antanta dâhil olmak istememiş, fakat İsmet İnönü'nün çabalarıyla Bulgaristan ve Türkiye arasında 1929'da imzalanmış olan tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik antlaşması 5 yıl süreyle uzatılmıştır. Buna rağmen, Türkiye Balkan Antantı'yla Bulgaristan'ın değişimci ve yayılmacı politikasına karşı bir güvenlik duvarı oluşturmak istemiştir⁶⁴.

Sadabat paktı ise, Balkan Antantından farklı olarak, taraf ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulayan bir yapıya sahipti. 2 Ekim 1935'te kabul edilen Sadabat Paktı'nın taraf ülkeleri; İran, Irak ve Türkiyedir. Sonradan Afganistan'ın katılımıyla da 8 Temmuz 1937'de imzalanmıştır. Sadabat Paktı sayesinde, taraf devletlerarasındaki küçük toprak sorunları halledilmiş ve ilişkiler geliştirilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin doğu sınırının güvenliği sağlanmıştır⁶⁵.

1.3.2 1938-1950 İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı yılları (1939-1945) süresince, Türkiye tek parti rejimi ile yönetilmiştir. Bu dönemde İsmet İnönü, Milli Şef sıfatıyla tek adam olarak ülkeyi yönetmiştir. Bu dönemde hükümet ve meclis sadece hukuk nezdinde varlıklarını

⁶¹ Balcı, a.g.e., 43

⁶² Hasan Berke Dilan, *Atatürk Dönemi Türkiye'nin dış Politikası 1923-1939*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1998, s.115

⁶³ Dilan, a.g.e., s.116

⁶⁴ Dilan, a.g.e., s. 117

⁶⁵ Balcı, a.g.e., s. 49-50

sürdürüyordu ve siyaset bizzat İsmet İnönü tarafından oluşturulmuştur. Bunun sonucu olarak Türk dış politikası İsmet İnönü tarafından yapılmıştır ve bütün ayrıntılar ile kendisi bizzat ilgilenmiştir⁶⁶.

Türk Dış politikasının temellerini oluşturan statükonun devam ettirilmesi ilkesi, 2. Dünya savaşının başlamasıyla tehlikeye girince, Türk dış politikasına yeni bir ilke daha dâhil olmuştur. Bu ilkenin adı “aktif tarafsızlık” ilkesidir⁶⁷. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye, Atatürk dönemindeki rolünü ve pozisyonunu sağlamlaştırmak adına, aktif olarak tarafsız bir rol üstlenmiştir

Tarafsızlık sözünden kasıt, 2. Dünya Savaşı’nda hiçbir cepheye dahil olmadan savaşa girmemek anlamındadır. Aktif sözünden kasıt ise, savaşa dahil olmadan savaşan devletlerle ittifaka girmek suretiyle tarafları dengeleme uğraşmak demektir. Bu ilke, Türkiye’nin savaş boyunca birbiriyle çelişkide olan pazarlıklara ve ittifaklara konu olmasına sebep olmasının yanında dâhil olduğu ittifakların mecbur tuttuğu davranışları sergileyememesine yol açmıştır. Türkiye, ittifak olduğu ülkelere saldırıya uğramaları durumunda yardım edeceğini antlaşmalarla taahhüt etmiştir. Fakat toprak bütünlüğünü riske atmamak için, ittifak halinde olduğu devletler işgale uğrayınca taahhütünü yerine getirmemiştir. Savaşın son anına kadar savaşa katılmayan Türkiye, Almanya’nın yenilgisi netleşince, yenedünya düzeninde yerini bulmak için Almanya’ya savaş ilan etmiştir⁶⁸.

Savaş dışı kalma politikasının getirdiği bir başka ilke de “güç dengesi” siyaseti olmuştur. Bu ilke nedeniyle İngiltere ile ittifak antlaşması imzalamış aynı zamanda İngiltere’nin savaştığı Almanya ile de dostluk paktı imzalamıştır. Almaya ile olan ticaret hacmi, Türkiye’nin toplam dış ticaretindeki payın %50’sinin üstüne çıkınca, Türkiye, İngiltere ile benzer ticaret antlaşmaları imzalamış ve bazı önemli ihaleleri İngilizlere vermiştir. Bu stratejiyle, Almanya’nın Türk ekonomisi içinde olan baskın rolü dengelenmeye çalışılmıştır⁶⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, SSCB Türkiye’den toprak talebinde bulunmuş aynı zamanda boğazların statüsünde değişiklik talep etmiştir. Bu taleplerle beraber Türkiye SSCB ‘yi dengeleyecek bir ittifak arayışı içinde olmuştur.

⁶⁶ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye; Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, 2007, s.251 - 253

⁶⁷Metinsoy, a.g.e., s.253

⁶⁸ Balcı, a.g.e., s. 58

⁶⁹ Balcı, a.g.e., s. 59

Bu potansiyel ittifak 1941'de savaşa dahil olan Amerika Birleşik Devletler olmuştur⁷⁰.

1.3.2.1 İngiltere ve Fransa ile İlişkiler

Almanya ve İtalya'nın yayılcı politikalarına karşın, Mart 1939'da Türkiye İngiltere ile bir ittifak içerisinde girebileceğini belirtmiştir. 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu gereğince, Akdeniz'de bir savaş çıkması durumunda İngiltere ve Türkiye karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmeyi taahhüt etmişlerdir. Bu deklarasyon, taraflara birbirleri lehine savaşa girmelerini şart koştuğundan dolayı bir ittifak özelliğine sahiptir⁷¹.

Bu ittifak ile İsmet İnönü, Almanya ve İtalya'dan gelebilecek potansiyel bir saldırıyı dengelemeyi hedefliyordu. Bu nedenle benzer bir anlaşma Fransa ile de yapılmıştır. 23 Haziran 1939'da Hatay sorunu çözüldüğü gün, Türkiye Fransa Ortak Deklarasyonu ilan edilmiştir⁷².

Bu sıralarda 23 Ağustos 1939'da SSCB'nin Almanya ile saldırmazlık paktı yapması ve Türkiye'nin yakınlaşma çabalarına SSCB'nin olumlu bakmaması, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaştırmıştır. 2. Dünya Savaşının başlamasıyla, 19 Ekim 1939 yılında Türkiye, İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa, Fransa ve İngiltere Türkiye'ye yardımcı olacak, Fransa ve İngiltere Akdeniz'de bir saldırıya uğrar ise, Türkiye bu devletlere yardımcı olacaktır. Fakat antlaşma hükümlerinde, Türkiye kendisini SSCB ile savaşa sokacak hükümlerden muaf tutmuştur. Ve bu nedeni, Türkiye savaşa girmeme gerekçesi olarak kullanmayı bilmiştir⁷³.

Savaş süresince, İngilizler Türkiye'nin kendi avantajlarına yönelik savaş dışı kalması konusunda çok ses çıkarmamış olsalar da Almanların müttefiki olan SSCB'ye karşı savaşmasından sonra İngiltere Türkiye'yi savaşa dahil etmek amaçlı yeni bir girişim içine girmiştir. İngiltere, Türkiye'yi nakliye ve askeri uçaklar için bir üs olarak görüyordu. Eğer Türkiye savaşa girerse, İngiltere SSCB'ye yardım olanağına kavuşabilecektir⁷⁴.

⁷⁰ Balcı, a.g.e., s. 59

⁷¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.112-114

⁷²Deringil, a.g.e., s. 115

⁷³Deringil, a.g.e., s. 115-117

⁷⁴Deringil, a.g.e., s. 118

Winston Churchill ile İsmet İnönü birçok defa görüşmüş fakat İsmet İnönü savaşa girme konusunda ikna edilememiştir. En son 1944 yılında İngiltere resmen Türkiye'yi savaşa girmesi konusunda iknadan vaz geçmiştir⁷⁵.

1.3.2.2 Almanya İle ilişkiler

Almanya, Adolf Hitler'in 1933 yılında İktidara gelmesiyle beraber, yayılcı ve saldırgan bir dış politika izlemiştir. Almanya'nın 1939'da Çekoslovakya'yı ve Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine, Türkiye, Alman tehlikesine karşın dengeleyici ittifak girişimlerinde bulunmuştur⁷⁶.

Bu arada, Türkiye'nin dış ticaret hacminin %50 civarı Almanya ile gerçekleşmekteydi. Bu sebeptendir ki, Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa ile krom satışı ile ilgili bir sözleşme imzalamıştır. Bu antlaşma ile Almanya'nın dış ticaret payı %15'lerin altına inmiştir. Bu sefer de Almanya'yı rahatsız etmek istemeyen Türkiye, 25 Temmuz 1940'ta, Almanya ile ticaret anlaşması yapmış fakat bu antlaşma ile Türkiye dış ticaretini nyanlızca Almanya odaklı olmasına izin vermemiştir⁷⁷.

Nisan 1940'a gelindiğinde, Almanya, Yunanistan'ı ve Yugoslavya'yı içine alacak şekilde Balkanları bütünüyle işgal altına almıştır. Hatta Irak ve Suriye de Almanya yanlısı iktidarlar kurulmuştur. 26 Mayıs 1941'de, Türkiye kendisinin bir sonraki saldırılacak ülke olmaması için Almanya'ya saldırmazlık paktı önerisinde bulunmuştur. 18 Haziran 1941'de ise iki ülke arasında saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Bu antlaşmayla, Almanya, SSCB'yi işgali sırasında Türkiye'den gidecek yardımı engellemiş olmayı hedeflemiştir⁷⁸.

Almanya'nın SSCB'ye karşı saldırıda bulunması, bunun üzerine, ABD'nin de İngiltere'nin yanında savaşa girmesi dünyadaki dengeleri oldukça değiştirmiştir. Bu durumun üzerine, Almanya Türkiye'yi kendi tarafında savaşa çekilebilmek için hem SSCB ile yaptığı Boğazlar pazarlıklarını açıklamıştır hemde Türkiye'ye Ege adalarının bir kısmını önermiştir. İsmet İnönü Almanya'ya ısrarla savaşa girmeyeceklerini bildirmiştir. Almanya da 1942 yılında Stalingrad cephesinde yenilmiş ve hızlıca güçlerini geri çekmiştir⁷⁹.

⁷⁵Deringil, a.g.e., s. 119

⁷⁶ Mustafa Bıyıklı ve Ömer Engin Lütem, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkuşe, İstanbul, 2008, s.61-62

⁷⁷ Bıyıklı ve Lütem, a.g.e., s. 64

⁷⁸ Bıyıklı ve Lütem, a.g.e., s. 65

⁷⁹ Bıyıklı ve Lütem, a.g.e., s. 65

Türkiye, Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olabilmek amaçlı, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler de 1960'lı yıllara kadar, Batı Almanya'nın Türkiye'den iş gücü istemesine kadar sakin kalmıştır⁸⁰.

1.3.2.3 SSCB ile İlişkiler

Sovyetler Birliği, önceleri Alman ve İtalyan yayılcılığına karşı Türkiye'ye, İngiltere ve Fransa'nın yanında ittifaka girmesini önermiş ise de Ekim 1939'da Almanya ile yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye'ye hem boğazların beraber savunulmasını teklif etmiş hemde Almanya tarafında savaşa dahil olmasını önermiştir. Türkiye'nin ise İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaklar sonrasında, SSCB'nin Türkiye'ye karşı tutumu sertleşmiştir ve hatta petrol sevkiyatına son vermiştir⁸¹.

Ancak Almanya Balkan ülkelerine saldırmaya başladıktan sonra, SSCB'nin planları değişmiştir ve SSCB, 25 Mart 1941'de Türkiye'nin saldırmazlık bildirisini kabul etmiştir. Haziran 1941'de Almanların Sovyetlere saldırmasından sonra, SSCB Türkiye'yi yanında savaşa dahil etmek istemiştir. Bununla birlikte, SSCB'nin, Kasım 1942'de, Almanları püskürtmesinden sonra, SSCB Türkiye'ye karşı eski sert tutumunu sürdürmüştür⁸².

19 Mart 1945'te Sovyetler Türkiye'ye nota vermek suretiyle 1925'teki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını uzatmayacağını bildirmiştir. 17 Temmuz – 2 Ağustos 1945'te İngiltere, ABD ve SSCB arasında yer alan Postdam konferansında, Montrö Boğazlar antlaşmasında değişikliğe gidilmesine karar verilmiştir. Bu durum Türkiye'nin güvenlik kaygılarını en üst seviyeye taşımıştır. İngiltere, ABD ve SSCB, Türkiye'ye Montrö'nün tekrar masaya yatırılması konusunda birer nota vermiştir fakat Türkiye bu notaları geri çevirmiştir. İngiltere ve ABD bu nota konusunda ısrarcı olmamışlar çünkü SSCB'nin Boğazların savunulması ile ilgili istekleri konusunda hem fikir olmamışlardır. Sovyetler'in Boğazlar konusundaki ısrarı, Türkiye'yi bir güvenlik bunalımı içerisine sokmuştur.

Bunun sonucu olarak, Türkiye Soğuk Savaş döneminde ABD'nin yanında olmuştur⁸³.

⁸⁰ Bıyıklı ve Lütem, a.g.e., s. 65

⁸¹ Cemil Hasanlı, *Türk-Sovyet ilişkileri (1939-1953)*, Bilgi Yayın Evi, İstanbul, 2011, s.54

⁸² Hasanlı, a.g.e., s.55,

⁸³ Hasanlı, a.g.e., s.55,

1.3.2.4 ABD ile İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve ilk yıllarında, ABD ile olan ilişkiler daha çok İngiltere üzerinden ilerlese de Aralık 1941'de ABD'nin savaşa girmesiyle beraber, ABD ile ilk direkt ilişkiler kurulmaya başlanmıştır⁸⁴.

Savaş boyunca ABD, İngiltere'den farklı olarak Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrarlı davranmamıştır. Hatta çeşitli konferanslarda, Akdeniz'de gücünü arttıran Almanya'nın olduğu bir ortamda, Türkiye'yi savaşa zorlamayı doğru bulmadığını açıklamıştır⁸⁵.

1943 yılında, ABD Türkiye'yi da çok askeri üs ve transit geçiş yolları açısından değerlendirmek istediğini belirtmiştir. Fakat Türkiye, Almanya'nın tepkisi çekmemek için, sadece ABD'ye Adana'da gizli bir haberleşme üssü sağlanması yolunu tercih etmiştir. 23 Şubat 1945'te ABD-Türkiye dostluk antlaşması imzalanmasına rağmen, savaş sonrası ilk yıllardaki Postdam ve Yalta toplantılarında, ABD Türkiye'yi desteklememiştir. Türkiye ise SSCB karşısında yalnız kalmıştır⁸⁶.

Ancak 19 Ağustos 1946'da ABD, SSCB'ye nota göndererek, Boğazlar konusundaki değişiklikleri kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun sebebi, SSCB'yi yakınoğu ve Akdeniz Bölgesinde çerçeveleme politikasıdır⁸⁷.

SSCB karşısında yalnız kalmak istemeyen ve yeni dünya düzeninde yerini almak isteyen Türkiye, ABD ile yakınlaşma yolları aramıştır. Bunun en temel yollarından biri siyasal sistemi demokratikleştirmektir.

1 Kasım 1945'te İsmet İnönü, muhalefet partilerinin de kurulacağını duyurmuştur⁸⁸.

ABD'nin demokratikleşen Türkiye'ye olan desteği ilk olarak Başkan Harry Truman dile getirmiştir. Harry Truman'ın sözüne istinaden, 1947 – 1951 yılları arasında Türkiye 400 milyon dolar askeri yardım almıştır. Fakat askeri teçhizatın yedek parçası dolar ile ithal edildiğinden, ülkede döviz açığı ortaya çıkmıştır.

Yapılan görüşmelerden sonra, Marshall planı çerçevesinde Türkiye ABD'den 350 milyon dolar ekonomik yardım almıştır⁸⁹.

⁸⁴ Balcı, a.g.e., s.70

⁸⁵ Balcı, a.g.e., s.71

⁸⁶ Balcı, a.g.e., s.71

⁸⁷ Balcı, a.g.e., s.72

⁸⁸ Balcı, a.g.e., s.72

⁸⁹ Balcı, a.g.e., s.72

Sovyet yayılcılığına karşı, Türkiye yeni kurulmaya başlayan Kuzey Atlantik İttifakı'na (NATO) katılmak istemiş fakat sadece Kuzey Atlantik ülkeleriyle sınırlı tutulacağına ilişkin nedenle Türkiye'nin talebi ret edilmiştir. NATO'ya katılma süreci, CHP'nin 14 Mayıs 1950'de seçim kaybetmesinden sonra, Demokrat Parti dönemine kalmıştır⁹⁰.

1.3.3. 1950-1960 Menderes Dönemi Türk Dış Politikası

1950'li yıllarda Türk dış politika yapımında Başbakan Adnan Menderes, dönemin dış işleri bakanları olan (1950-1956) Fuat Köprülü ve (1957-1960) Fatih Rüştü Zorlu ve dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar egemenliği altında olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde Dış politikanın açıktan tartışılması bir denetime tabi tutulmuştur⁹¹.

Kore'ye asker gönderme ve nükleer başlıklı füzeleri Türkiye'ye yerleştirme gibi konuları, meclis karar alındıktan sonra öğrenmiştir. Basının ve muhalefet partisi olan CHP'nin, Demokrat Parti'nin dış politikası üzerinde olan etkisi sınırlı kalmıştır. Muhalefetin genel olarak eleştirdiği konu dış politikanın yapılış metodu ve uygulamasıdır, zira genel prensiplerde bir ayrılık söz konusu olmamıştır. Özellikle, 1950'nin ikinci yarısında, 1956'da muhalefetin gösteri ve toplantı yapması meclisten geçirilen bir yasa ile kanunlaşmıştır. Aynı zamanda 1956 yılında hükümet ve üyelerini eleştirmek ve kamuoyu önünde hükümeti zor durumda bırakacak yayınlar suç haline getirilmiştir⁹².

1950'lere gelindiğinde, "aktif Amerikancılık" ilkesinin yerleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye ve ABD arasında dış politika olarak herhangi bir ayrım söz konusu olmaması bir yana, Türkiye SSCB ile ortadoğu arasında ABD'nin ileri bir karakolu olarak işlev gömüştür⁹³. Dolayısıyla soğuk savaş yıllarının başlarında, önceki dönemlerden farklı olarak, Türkiye ABD'nin ileri bir karakolu olma rolünü üstlendiği görülmektedir.

Bu dönemde Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana sürdürülen "Batılılaşma" düşüncesi, bu yıllarda Avrupa'dan ABD'ye kaymıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bu yıllarda, Türkiye'den "küçük bir Amerika" çıkarma ideali içinde olmuştur. Gerçekte Menderes Hükümetinin aktif Amerikancılık prensibi, "Batıcılık"tan daha farklı olmuştur. Bu yıllarda Menderes İktidarı, Türkiye'yi en kısa sürede

⁹⁰ Balcı, a.g.e., s.73

⁹¹ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li yıllar*, METU Press, İstanbul, 2001, s.52

⁹² Bağcı, a.g.e., s.53

⁹³ Bağcı, a.g.e., s.54

kalkındırmayı öngörmüştür. Bu bağlamda, Menderes Hükümeti, ABD yardımlarını ülkenin kalkınmasında garantör olarak olarak görmüştür. Fakat 1950'li yılların ikinci yarısından sonra ABD yardımları azalmış ve bundan dolayıdır ki SSCB'den gelen yakınlaşma çağrılarını kabul etmiştir⁹⁴.

1.3.3.1 Kore Savaşı ve NATO

Türkiye Kore savaşına iki temel sebepten dolayı dâhil olmuştur: Birincisi, NATO üyelerine, özellikle ABD'ye, Sovyetler Birliği ile karşı karşıya geldiği bu noktada desteğini sunmak suretiyle yararlılığını kanıtlamak istemiştir. Bir başka deyişle Batı kampına dâhil olma hedefiyle Kore savaşına katılmıştır. İkinci sebep ise, Kore savaşında Sovyetler galip gelme durumunda, bu gibi savaşların ve ihtilallerin çoğalma ihtimalinin önlenmesidir. Bundan dolayıdır ki, Kore savaşına kayıtsız kalmak, SSCB yönetimine onay vermek anlamına gelebilecektir⁹⁵.

Sonuç olarak Türkiye hem Batı blokuna dâhil olmak hemde Sovyetler tehdidine karşı çıkmak üzere, 25 Temmuz 1950'de beş bin kişilik bir askeri birliği Kore'ye göndermiştir. Türkiye, NATO'ya hem savaş başlamadan önce hemde savaş başladıktan 2 hafta sonra NATO'ya dâhil olmak için başvurmuş ve ret edilmiştir. Ancak Türkiye 3. Başvurusunda, Türk akserleri Kore'de ciddi bir başarı sağladıktan sonra 15 Mayıs 1951'de NATO'ya kabul edilebilmiştir⁹⁶.

NATO'ya üye olmanın Türkiye üzerinde dört başlıkta özetlenebilecek etkileri olmuştur: Birinci olarak Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının kuramsal bir yapı kazanması anlamına gelmiştir. Bu sayede Türkiye Batı'da birçok siyasi ve politik ortamlara girebilmiştir⁹⁷.

İkinci etken ise, Türkiye'de askeri yapı NATO desteğiyle güçlenmiştir. Bu destekle Türk Silahlı Kuvvetleri kuvvet bulmuş, Türk siyasetinde yıllarca sürecek TSK'nın ayrıcalıklı yerine zemin oluşturulmuştur⁹⁸.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren devam eden ihtiyatlı tarafsızlık politikası NATO katılımıyla tamamen terk edilmiştir. Soğuk Savaş

⁹⁴ Bağcı, a.g.e., s.54

⁹⁵ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1918-2008*, Barış Platin Kitapevi, Ankara, 2008, s.507-508

⁹⁶ Çakmak, s.508

⁹⁷ Çakmak, s.508

⁹⁸ Çakmak, s.508

sırasında Türkiye farklı arayışlar içinde olmuş olsa da, NATO her zaman Türkiye dış politikasında öncelikli bir yerde olmuştur⁹⁹.

Dördüncü faktör ise, Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye doğru yönelttiği saldırgan dış politikasının başarısızlığını anlamış ve daha olumlu bir dış politika izlemiştir. 30 Mart 1953'te SSCB, Türkiye'ye bir nota göndermek suretiyle Kars ve Ardahan'daki idealarından vaz geçtiğini açıklamış ve aynı zamanda Boğazların güvenliğinin ortak savunulması amacıyla vaz geçtiğini bildirmiştir¹⁰⁰.

1.3.3.2 SSCB İle ilişkiler

5 Mart 1953 yılında Stalin'in ölümüyle beraber, SSCB bölgedeki gergin ilişkileri olan ülkeler ile barış içinde bir arada yaşama prensibi ile yakınlaşma içine girmiştir. Bahsedildiği üzere, SSCB Boğazlar, Kars ve Ardağan ile ilgili iddialarından vaz geçtiğini duyurmuştur. Bu Türkiye tarafında olumlu karşılanırsa da, ekonomik programını ve güvenliğini NATO'ya endeksli kılan Menderes hükümeti, SSCB'ye yakınlaşmayı uygun görmemiştir. Zaten İkinci Dünya savaşı sonrası Türkiye'yi tehdit eden SSCB'nin yaptıkları kolay kolay unutulacak bir konu olmamıştır¹⁰¹.

SSCB tarafından gelen ilişkileri düzeltme çabalarına rağmen, Türkiye SSCB'yi - NATO politikası çerçevesinde – çevreleme stratejisine devam etmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye, Bağdat Paketi ve Balkan İttifakı gibi oluşumlarda öncü rol üstlenmiştir.

Türkiye'nin bu tutumu SSCB'yi rahatsız etmiş aynı zamanda iki ülke arasında U-2 casus uçağı krizi ve nükleer füze krizleri yaşanmıştır¹⁰².

SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkiler ekonomik tabanlı olmak üzere Türk İş Bankası üzerinden bir fabrika kurulum ve düşük faizli kredi anlaşması ile gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkiler Türkiye'nin ABD'den 1959 yılında alamadığı bir kredi yüzünden, Türkiye'nin SSCB'ye yakınlaşmasıyla devam etmiştir. 11 Nisan 1960 'ta Menderes yaptığı bir açıklamayla, 15 Temmuz 1960'ta SSCB'yi ziyaret edeceğini açıklamış fakat yapılan askeri darbe nedeniyle bu gezi gerçekleşmemiştir¹⁰³.

⁹⁹ Çakmak, s.509

¹⁰⁰ Çakmak, s.508

¹⁰¹ Ayhan Kamel, *1923'ten Günümüze Türk DisPolitikası ve Diplomasisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.245

¹⁰²Kamel, a.g.e., s. 246

¹⁰³Kamel, a.g.e., s. 246

1.3.3.3 ABD ve NATO İle İlişkiler

Türkiye NATO'ya dâhil olduktan sonra, Türkiye'nin ABD tarafından şekillendirildiği bir döneme girilmiştir. NATO ile 25 Ağustos 1952'de ve 23 Haziran 1954'te yapılan antlaşmalar ile ABD askerlerinin ve üslerinin Türkiye'ye yayılması ve yerleşmesi konusunda anlaşma sağlandı¹⁰⁴.

1950'lerin ikinci yarısına gelindiğinde, Türk toprakları üzerinde 30 milyon m²'nin üzerinde bir alana yayılmış NATO üs ve tesislerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'de 15 binin üzerinde ABD personeli yer almıştır. Bu personelin karıştığı adli olaylara sadece Amerikan mahkemelerinin bakması kararlaştırılmıştır. Bu sebepten, ABD askerlerinin karıştığı adli olaylar Türk halkı ve hükümeti nezdinde sorunlara ve Amerikan karşıtı hareketlere yol açmıştır¹⁰⁵.

ABD, inşa ettiği üsler ve tesisler için Türkiye'ye vergi ödememesi kararlaştırılmıştır. ABD'nin, bu üsleri NATO amaçları dışında kullanılması, CHP'nin Menderes hükümetinin meşrutiyetini sorgulatmasına neden olmuştur¹⁰⁶.

Türkiye Ortadoğu ülkelerini NATO kapsamında bölgesel bir iş birliğine dâhil etmek için çalışmalarına başlamış ve Bağdat Paketi'ni oluşturmuştur. Fakat bu pakt, SSCB'nin bölgede hareketlerini yeteri kadar kısıtlamayınca, ABD Başkanı Dwight Eisenhower, 9 Ocak 1957'de, Ortadoğu'daki tüm müttefiklerine, ABD'nin kendi güçlerini müttefik ülkelere sunmak dâhil tüm desteğini yapacağını açıklamıştır. Özellikle 1958'de Irak'ta yapılan Sovyet yanlısı darbe ile Türkiye'nin bölgede önemi daha da fazla artmış ve hissedilmiştir¹⁰⁷.

1954'te Türkiye ekonomisi kötüye gitmeye başlayınca, Menderes Hükümeti, ABD'den ekonomik yardım istemiştir. 1952 yılında 86 milyon dolar olan yardım, 1954 yılında 42 milyon dolara düşmüştür. Bunun üzerine ABD'ye ziyarete giden Türk hükümeti, yardım miktarını biraz artırmayı başarabilmiştir. 1950'lerin sonuna doğru Türkiye'nin Ortadoğu'da öneminin artması üzerine, ABD Türkiye'ye IMF üzerinden 359 milyon dolar kredi vermiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁴Ali Balci, "*Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*", Etkileşim Kitap evi, İstanbul, 2015, s. 88-89

¹⁰⁵Balci, a.g.e., s. 88-89

¹⁰⁶Balci, a.g.e., s. 88-89

¹⁰⁷Balci, a.g.e., s. 88-89

¹⁰⁸Balci, a.g.e., s. 110

1.3.4 1960-1971 Dönemi Türk Dış Politikası

1960 darbesinin sonrasında, asker her zaman siyaseti denetim altında tutmuştur. Bu sebepten, bu dönem birçok araştırmacı tarafından “vesayet demokrasisi” olarak anılmıştır. 15 Ekim 1961’de askeri yönetim, yerini sivil yönetime bırakmış olsa da ordu neredeyse tüm siyasi kararlarda etkili olmuştur¹⁰⁹.

1961’den sonra Türk dış politikasının kontrol edilebilmesi amacıyla iki yeni kurum ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’dır. Bu kurul içinde, Bakanlar Kurulu’na üst düzey askerin görüşü sunulmuştur. Dolayısıyla bu kurum, dış politika yapımında temel kurumlardan biri haline gelmiştir. MGK aynı zamanda, dış politikanın temel siyasal ve ideolojik pozisyonunu belirleyen kurumsal bir fonksiyon üstlenmiştir¹¹⁰.

Askerleri, siyaset yapım sürecine sokan ikinci kurum ise, Cumhuriyet Senatosu’dur. Bu kurum içinde önemli sayıda asker bulunmuştur. Bu kurumun görevi seçim ile şekillenen Millet Meclis’inin kararlarını denetlemektir. Bu iki kurum, siyasilerin keyfi ve ulusal çıkarlara aykırı tutumları karşısında tetikte olmayı misyon edinmiş kurumlardır¹¹¹.

Bu süreçte, 1961 anayasasının göreceli olarak sağladığı özgürlük ortamı sayesinde kamuoyunun düşünceleri ortaya çıkmıştır. Dönemim üniversite hocaları dergilerde yazılar yazmış ve tek yönlü politikayı eleştirmişlerdir. Aynı zamanda, sol hareketler, özellikle Türkiye İşçi Partisi, Batı merkezli dış politikayı sıklıkla eleştirmiştir¹¹².

1964 tarihinde Kıbrıs’a müdahale kararı alınmasından sonra, ABD Başkanı Johnson’un İnönü’ye göndediği mektup, o sıralar Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Johnson’un mektubuna göre, olası bir Sovyet saldırısında Türkiye yalnız bırakılabilirdi. Bu mektuptan sonra, 1950’lerdeki aktif Amerikancılık politikasının terkinin gerekliliği ve Türkiye’nin güvenliğinin tek bir ideoloji ve ülkeye bağlı kalmaması gerektiği düşünülmüştür. Yalnız bu politika, NATO ve ABD’den kopmak anlamına gelmemiştir. Batı bloğunda ve mevcut ideoloji çerçevesinde hareket etmenin yanında tarafsız memleketler ile de ilişkilerin geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu ABD ve NATO’ya bağlılığın

¹⁰⁹Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, *1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası*, (der.) Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 1996, s.491

¹¹⁰Gönübol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s.491

¹¹¹Gönübol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s.491

¹¹²Gönübol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s.491

yanında sürdürülen çok taraflı, birçok yazar tarafından “görelî özerklik” olarak adlandırılan¹¹³ bir rol etrafında dış politika izlenmiştir.

1.3.4.1. Kıbrıs Sorunu

1959’da imzalanan Londra ve Zürih ve antlaşmaları çerçevesinde, Kıbrıs Cumhuriyeti Bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat Rumlar ve Türklerin bir arada yaşaması uygulamada mümkün olmamıştır. Rum tarafı 1960 kurucu anayasanın değişikliğini talep etmekle beraber, Enosis (Yunanistan’la birleşme) önerilerini belli aralıklarla gündeme getirmiştir. 1963’te, Kıbrıslı Rumlar ile Türkler arasında çatışmalar ve gerginlikler yer almıştır¹¹⁴.

24 Aralık gerginliklerinden sonra, Garantörlük anlaşması gereğince adada bulunan Türk askerleri çatışmaya müdahale etmiş ve sonuçta yirmi beş bin’den fazla Kıbrıslı Türk Lefkoşa’ya yerleşmiştir. Sonuçta iki toplumu ayırmış olan yeşil hat ortaya çıkmıştır¹¹⁵.

15 Ocak 1964’te toplanan Londra Konferansı’ndan bir sonuç çıkmayınca, konu Birleşmiş Milletler’e taşınmış ve Kıbrıs’a BM’ye ait Barış Gücü’yle müdahale edilmiştir. Fakat Barış Gücü başarısız olmuş ve Türkiye Kıbrıs’a askeri müdahale kararı almıştır. Fakat bu karar ABD Başkanı Lyn B. Johnson’un tehditkâr ve sert mektubu yüzünden gerçekleşmemiştir.

Bu sebepten, Türkiye’nin adaya müdahale yaptırımı da ortadan kalkmıştır¹¹⁶.

Bir süre sonra, 6 Ağustos 1964’te Kıbrıs’ta stratejik öneme sahip olan Erenköy limanının Kıbrıslı Rumlar tarafından işgal çabası üzerine, Türk jetleri bombardıman gerçekleştirmiş ve otuz üç Rum hayatını kaybetmiştir. Konuya BM, ABD ve Sovyetler müdahil olmuş ve Türkiye geri adım atmak zorunda kalmıştır¹¹⁷.

Türkiye ABD’den gelen baskılar ve SSCB’den gelen tehditlerden dolayı geri adım atmış olsa da, Türkiye, Kıbrıs konusundaki arkasındaki uluslararası desteği arttırmak için çaba sarf etmeye başlamıştır. Bu strateji, SSCB’nin 1964’ten itibaren Kıbrıs Rum’larını desteklemeyi bırakmasıyla sonuçlanmıştır¹¹⁸.

¹¹³Balcı, a.g.e., s. 109

¹¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, **2. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış politikası**, Der Yayınları, İstanbul, s.129

¹¹⁵ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

¹¹⁶ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

¹¹⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

¹¹⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

1963-1964 olaylarının bir diğerk etkisi ise, Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini tamamen değıştirmesidir. O tarihlerden itibaren Kıbrıs sorunu iki ÷lke arasında uzun sürecek gerilimlerin nedeni olmuştur. Bu gerilimlerden en çok ta iki tarafta yer alan azınlıklar etkilenmiřtir¹¹⁹.

15 Kasım 1967'de Türk köylerine yönelik saldırılardan sonra, Türk Rum ilişkileri gerilmiş ve TBMM orduya adaya çıkarma yapması için yetki vermiştir. Fakat Yunanistan ile çatışma riskinden dolayı ve ordunun adaya çıkarma yapma kapasitesinden yoksun olması sebebiyle Türkiye geri adım atmıştır. Türkiye'nin vazgeçmesi üzerine, Kıbrıslı Türkler, 28 Aralık 1967 de geçici Kıbrıs Türk Yönetimi'ni kurmuşlardır. Ve ada böylece fiilen ikiye bölünmüřtür¹²⁰.

1.3.4.2 ABD ve NATO ile ilişkiler

Türkiye Meclisi'nin 16 Mart 1964'te Kıbrıs'a müdahale konusunda hükümete yetki vermesi arkasından, ABD başkanı Johnson Türkiye'ye, Kıbrıs'a müdahale edilmesi durumunda, olası bir Sovyet saldırısına karşı NATO'nun Türkiye'yi koruyamayacağını belirten, sert ve tehditkâr bir mektup göndermiştir. İnönü cevabında ise, mektubun "hayal kırıcı" olduğunu belirtmiştir. Bu tarihten sonra, ikili ilişkiler bu mektubun gölgesinde geliřmiřtir¹²¹.

Türkiye'deki Amerikan üsleri kısa zamanda Türk İşçi Partisi önderliğinde sorgulanır hale gelmiştir. Türkiye'de Amerikan karşıtı birçok sokak gösterisi ve üniversitelerde şiddet olayları gerçekteşmiştir. Kamuoyunun bu tepkisine paralel olarak, Adalet Partisi de aşırı Amerikancılığın Menderes'i kurtarmadığını gördüğü için, ABD'ye mutlak bağlı bir politikadan yana deđildi¹²².

Bu bağlamda, 1950'lerde ABD ve Türkiye arasında imzalanmış elliyi aşkın sözleşme bulunmaktaydı. Bu antlaşmalar nedeniyle ABD ile ilişkiler hayli karışık bir ortamda devam ediyordu. Siyasilere göre de ABD ile ilişkiler artık güven temelli ilerleyemezdi.

Bundan dolayı Türkiye ABD'ye bir nota vererek bu antlaşmaların basitleştirilmesini ve ıslahını talep etmiřtir¹²³.

¹¹⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

¹²⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.130

¹²¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s.685

¹²² Balcı, a.g.e., s.117

¹²³ Oran, a.g.e., s.685

1967'de ABD Vietnam savaşı nedeni ile ekonomik problemler yaşıyordu. Bu sebepten Türkiye'ye olan askeri ve ekonomik yardımlarını sona erdirmeye kararı almıştır. Sonuç olarak, ekonomik problemler, kamuoyu baskısı ve çok boyutlu dış politika çabaları nedeniyle, ABD ile mevcut anlaşmalar revize edilmiş ve 3 Temmuz 1969 da Ortak Savunma İş birliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Amerika'nın Türkiye'deki varlığı sınırlandırılmıştır¹²⁴.

1965'te başlayan Demirel Hükümetleri döneminde, ABD ile Türkiye arasındaki bağımlı olan ilişkinin yerini, dengeli bir bağımlılık aldığı söylenebilir. Türkiye 1969'da başlayan Arab-İsrail savaşında da farklı bir politika izlemekle beraber, Batı ile ittifak her zaman öncelikli olmaya devam etmiştir¹²⁵.

1969'da ABD büyükelçisinin makam aracı yakılmış ve 1971'de 4 Amerikan hava subayı kaçırılmıştır. 12 Mart 1971'de ise Demirel Hükümeti askeri bir muhtıra ile devrilmiştir. Bu askeri müdahale ile beraber, dengeli bağımlılık politikası sona ermekle beraber Amerikan karşıtı eylemler de yasaklanmıştır¹²⁶.

1.3.4.3 AET (AT) ile olan ilişkiler

31 Temmuz 1959'da Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için başvuru yapmıştır. Bu başvurunun arkasında üç temel faktör vardır. Bu faktörler, Türkiye'nin Batı'ya yönelişini daha da sağlamlaştırmak, hızlı ekonomik büyüme sağlamak ve Yunanistan ile rekabette geri kalmamaktır¹²⁷.

AET genel olarak Türkiye'yi NATO ve Batı ekseninde tutma amacıyla hareket etmiştir.

Türkiye ve AET katılımcıları yaptıkları görüşmeler sonucu, Türkiye'nin 22 yıl içinde gümrük birliğine geçmesi konusunda anlaşmışlardır¹²⁸.

Türk Dış politikasının merkezini ABD oluşturmaktaydı. AET ile ilişkiler daha çok ekonomik kaygılara dayanıyordu. Fakat 1960'ların son kısımlarına doğru gerçekleşen hem Türkiye'nin ABD'yi dengeleme çabası hem de AET'nin siyasi bir güce sahip olması uzun vadede AET'yi Türkiye'nin dış politikasının merkezine getirecektir¹²⁹.

¹²⁴ Balci, a.g.e., s.117-118

¹²⁵ Balci, a.g.e., s.117

¹²⁶ Balci, a.g.e., s.117

¹²⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., s.87

¹²⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.87

¹²⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.87

1.3.4.4 SSCB ile İlişkiler

1960-65 döneminde, iki ülke arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir. 1965 sonrasındaki yakınlaşmanın temeli oluşturulmuştur. Bu yakınlaşmanın iki başlıca sebebi vardır: Birinci sebep, Soğuk Savaşın genel olarak yumuşamaya girdiği bir dönemdi. İki blok arasındaki diğer ülkeler de birbirleriyle ilişkiye girmeye başlamışlardır. İkinci sebep ise, Nikita Khrushchev yönetimindeki SSCB, Türkiye'nin NATO'dan çıkmaksızın Sovyetler ile iyi ilişkiler kurabileceğinin garantisini vermiştir. Böylelikle, Türkiye NATO kampından uzaklaşmadan Sovyetler ile ilişkilerini geliştirebilmiştir¹³⁰.

Aralık 1966'da tarihte ilk defa bir Sovyetler Birliği Başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Buna ek olarak 15 Mart 1967'de Ekonomik- Teknik İş Birliği antlaşması iki taraf arasında imzalanmıştır. 1968-69 yılları arası, iki ülke arasında birçok proje odaklı antlaşma imzalanmıştır. O sıralar Türkiye, SSCB'den en çok yardım alan az gelişmiş devlet olmuştur¹³¹.

Bu ilişkiler ekonomik temel de sınırlı kalmıştır ve NATO ile ilişkilere zarar gelmemiştir. Sovyetler ile yakınlaşmanın 4 ana sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi, Sovyetler, Kıbrıs sorununda Rum tarafını desteklemekten vaz geçmiştir. İkincisi, ABD'nin Türkiye'ye yardımı kesmesi yüzünden ihtiyaç duyulan ekonomik yardımın yeri Sovyet yardımı ile doldurulabilmiştir. Üçüncüsü, Ortadoğu'daki Sovyet'lere yakın ülkeler ile ilişkilerini geliştirebilme fırsatı bulmuştur. Son olarak, içeride sol harekete olan baskı bu dönemde azalmıştır ve sol hareket kendine normallik alanı bulmuştur. Bu dönem 1980'deki darbeye kadar devam etmiştir.

Fakat yine NATO, Türkiye'nin Batılı kimliğini tasdit eden yegâne kurum olarak kalmıştır¹³².

1.3.5. 1971- 1983 Dönemi Türk Dış Politikası:

1960'lardaki nispeten çok yönlü dış politika arayışı, 1971'deki darbeden sonra 1973 seçimleriyle Bülent Ecevit'in seçimi kazanmasıyla devam etmiştir. Bu dönemde Bülent Ecevit dış politika yapımında başrol oynasa da yalnız olmamıştır. Başta ordu olmak üzere, koalisyon ortağı, parlamento, senato, basın ve kamuoyuda belli sınırlar çerçevesinde dış politika yapım sürecine katılmışlardır¹³³.

¹³⁰ Oran, a.g.e., s. 775

¹³¹ Oran, a.g.e.,s. 776

¹³² Oran, a.g.e., s. 776

¹³³ Balci, a.g.e.,s.136

Ecevit'e göre, dış politikada sadece komşularla iyi ilişkiler kurmak değil, aynı zamanda bu ilişkiler güven esasına dayalı ilişkiler kurmak önemliydi. Böylece Türkiye silahlanmakla elde ettiği güvenlik seviyesinden daha güvenli bir seviyeye ulaşacaktı¹³⁴.

Ecevit'e göre Türkiye, öncelikle bir Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Balkan ülkesidir. Dolayısıyla, Ecevit'in ilgi alanları öncelikle bu ülkelerdir. Bunlar ile birlikte, Batı'yı dışlamamak ve geliştirilecek ilişkilerin Batı ve NATO'yla uyumlu olmasına özenle dikkat etmiştir¹³⁵.

1974'yılındaki Kıbrıs müdahalesi sonrası, ABD Senatosu'nun verdiği silah ambargosu hükmü ve 1973'te yaşanan petrol kriz sonrası süreçte, Türkiye'de enerji alanında dışa bağımlılığı artmıştır. Bu iki neden aslında Orta Doğu ülkelerine yönelik ilginin temel nedeni olmuştur. Fakat bu sebepler ve Ortadoğu'ya yaklaşma, Türkiye'yi ABD'den koparmamış ve NATO ile olan ilişkiler sorgulanmamıştır. Hatta NATO ve ABD'de ile ilişkilerin olumlu düzeyde ilerlediği konusunda mesajlar verilmiştir. Sonuç olarak, 1960'larda olduğu gibi bu dönemde de, alternatif dış politika arayışları, ABD ve NATO'nun yerine alternatif olarak değerlendirilmemiştir¹³⁶.

1974 Kıbrıs müdahalesi ile beraber, Yunanistan'la ilişkiler gerilmiştir ve Kıbrıs'ın ve Ege'nin güvenliği Türk dış politikasının merkezine yerleşmiştir. Kıbrıs ve Ege meseleleri "mili bir dava" olarak belirlenmiştir. Kıbrıs sorununda adadaki Türklerin egemenliklerini ve özgürlüklerinin sürekli olmasını sağlamak ve milli hakların korunmasını sağlamak ve tüm gayreti göstermek dış politikanın temel hedefleri olarak tanımlanmıştır¹³⁷.

1.3.5.1. Kıbrıs Barış Harekâtı ve Yunanistan ile ilişkiler

1964 yılında Yunanistan'da darbe ile albaylar cuntası başa gelmiştir. Bu cunta 15 Temmuz 1974 yılında Kıbrıs'ta, Yunanistan'dan ayrı politika izleyen Makarios'ubir darbe ile iktidardan düşürmüştü ve Atina'ya yakın bir ismi başa geçirmiştir. Bülent Ecevit ve Milli Güvenlik Kurulu bu darbeyi Garantörlük Antlaşması'nın Türkiye'ye verdiği bir müdahale hakkı olarak yorumlamıştır. Sonuçta, Türkiye, Kıbrıs'a bu Garantörlük Antlaşmaları gereği müdahale etme hükmü vermiştir¹³⁸.

¹³⁴ Balci, a.g.e.,s.133

¹³⁵ Balci, a.g.e.,s.133

¹³⁶ Balci, a.g.e.,s.138

¹³⁷ Balci, a.g.e.,s.138

¹³⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.129-130

İlk müdahale sonrası adanın sadece yüzde 7'lik bir kısmı kontrol altına alınabilmiş ve Türklerin %65'ini oluşturduğu yerde, Türkler saldırıya açık şekilde kalmıştır. 30 Temmuz'daki cenevre açıklamalarıyla, Türkiye'nin müdahalesinin meşru olduğu açıklanmış Türk toplumunun özekliği konusunda karar verilmiştir. Fakat Rumların BM'nin ateşkes kararına uymaması ve Türk köylerini işgal etmeye devam etmeleri üzerine Türkiye ikinci bir müdahale kararı almıştır. 9 Ağustos 1974'te toplanan 2. Cenevre Konferansı sonuçsuz kalmış ve 13 Ağustos 1974'te Türkiye görüşmelerden çekilmiştir. 14 Ağustos'ta ise Türkiye Kıbrıs'a ikinci müdahalesini gerçekleştirmiş ve adanın yüzde kırklık kısmını kontrol altına almıştır¹³⁹.

İkinci müdahale, ilk müdahale gibi dünya tarafından olumlu karşılanmamış ve BM'nin yaptığı açıklamayla Kıbrıs'taki Türkiye'nin statüsü işgalci güç olarak belirlenmiştir. Dünya kamuoyuda buna katılmış ve desteklemiştir. 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş ardından, 21 Şubat 1976'da ise Nüfus mübadelesi antlaşması imzalanmıştır. Böylece, Kuzey ve Güney olmak üzere iki etnik grubun ayrı yaşadığı yeni bir yapı kurulmuştur. Türkiye'nin yeni Kıbrıs politikası da iki toplumun iki ayrı bölgede federal bir düzen içerisinde yaşaması olmuştur¹⁴⁰.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler de 1974 Kıbrıs sorunundan fazlasıyla etkilenmiştir. Ege denizinde yaşanan, adaların silahlandırılması, hava sahası, kıta sahanlığı ve karasuları sorunları 1974 Kıbrıs Harekâtı öncesi de gündeme gelmiş fakat 1974 müdahalesi bu antlaşmazlıkları su yüzüne çıkarmış ve şiddetlendirmiştir¹⁴¹.

Türkiye ile Yunanistan arasında olan anlaşmazlıklar, Türkiye'nin tehdit algısını yeniden değerlendirmesine yol açmış ve 1970'lerin sonlarına doğru temel tehdidin kuzeyden yani SSCB'den değil, Yunanistan'dan yani batıdan geldiği söylemleri dile getirilmeye başlanmıştır. 1980 yılına kadar, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadı dışında yer almasından dolayı adaların silahlandırılması sınırlı kalmış ve Türkiye'yi fazla tehdit etmemiştir. Fakat 1980'den sonra Yunanistanın NATO'ya tekrar dâhil olmasıyla, adaların silahlandırılması konusu Türkiye ile Yunanistan arasında krizlere neden olmuştur¹⁴².

¹³⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.129-130

¹⁴⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.133

¹⁴¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.135

¹⁴² Sönmezoğlu, a.g.e., s.135

1.3.5.2. ABD ile İlişkiler

1974 Kıbrıs müdahalesinin ikinci aşamasından sonra en büyük tepki ABD'den gelmiştir. Bu tepkinin pratikteki karşılığı Türkiye için çok ağır olmuştur. ABD Kongre ve Senatosu, Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinde ABD silahlarını izinsiz kullandığını düşünmüştür. Türkiye'yi Kıbrıs'tan geri çekmeyi amaçlayarak, ABD 19 ve 24 Eylül tarihlerinde Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararı almıştır. Buna paralel olarak 200 milyon dolarlık silah yardımı da beklemeye alınmıştır¹⁴³.

Türkiye de bu karara tepki olarak, Demirel Hükümeti 25 Temmuz 1975'te 1969 tarihli Ortak Savunma İş Birliği Antlaşması'nı tek taraflı olarak askıya almış ve ABD üstlerinin faaliyetlerini durdurma kararı almıştır. Bu kararın sonucu ise, ABD askeri istihbarat toplama merkezleri kapatılmış ve İncirlik Üssü'nün kullanımı sadece NATO amaçlarıyla sınırlandırılmıştır¹⁴⁴.

Türkiye'nin bu sert tepkisi üzerine ABD, Türkiye'deki üslerini tekrar güvence altına almaya odaklanmış ve 6 Ekim 1975'te silah ambargosunu kısmen hafifletmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin ABD istihbarat faaliyetlerini durdurması üzerine, ABD'nin Sovyetlerin silahlanması ile ilgili istihbarat eksikliği yaşadığı ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş ortamında, ABD Kongresi, 1 Ağustos 1978'de Türkiye'ye silah satışına izin vermiş ve ambargoyu kaldırmıştır. Fakat bu Kongre kararına göre, silah satışı Türkiye ile Yunanistan arasındaki güç dengelerini bozmamak şartı ile her iki tarafa da belli oranda yardım etmeyi öngörüyordu¹⁴⁵.

1974'ten beri Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargosu kalktıktan sonra, Türkiye ortada bir antlaşma olmadan, 9 Ekim 1978 tarihinde çalışmalarını durdurulan ortak savunma tesislerinin tekrar faaliyete geçirilmesine karar vermiştir. 1979'da İranda devrim gerçekleşmiş ve ABD bölgede bir müttefikini kaybetmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Washington gözünde önemi daha da artmış ve ABD Türkiye'deki varlığını sağlamlaştırmak adına adımlar atmaya başlamıştır. İran'daki yaşanan olayların gölgesi altında, 29 Mart 1980'de Türkiye ve ABD arasında Savunma ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması (SEİA) imzalanmıştır. Bu antlaşma 1980'den sonra ABD güçlerinin Türkiye'deki varlığını düzenleyen temel sözleşme fonksiyonunu görmüştür. Bu antlaşmanın daha önceki iş birliği antlaşmalardan farkı ise, ABD'nin söz konusu üstleri NATO amaçları dışında kendi amaçları için

¹⁴³ Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, Cilt 2 (1973-1083), (der.) (der.) Mehmet Gönübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 1996, s.589

¹⁴⁴Gönübol ve Kürkçüoğlu., a.g.e., s.589

¹⁴⁵Gönübol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s.590

kullanamaması maddesi olmuştur. Yine bu antlaşmayla, ABD desteğiyle Türkiye'nin savunma sanayisinin ilerletilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle, ABD ve Türkiye ilişkileri tekrar en üst seviyeye çıkarılmıştır¹⁴⁶.

1.3.5.3. Ortadoğu ile Olan İlişkiler

Türkiye Ortadoğu'ya 1960'larda yakınlaşmaya başlamıştır ve bu dönemde artarak devam etmiştir. Öncelikle İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır ve sonra bu örgüte İstanbul'da ev sahipliği yapmıştır. Türkiye'nin İslam ülkelerine yaklaşmasında iki temel sebep mevcuttur: Birincisi, Kıbrıs harekâtı sonrası aradığı uluslararası desteği bu şekilde sağlamayı planlıyordu. İkinci olarak, 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrası, dış ticaret açığını gidermek için bu ülkeler ile ticaretini geliştirmeyi amaçlamıştır¹⁴⁷.

Türkiye'nin Arap ülkelerine yakınlaşma siyasetinin başka bir göstergesi ise, 1973'teki Arap İsrail savaşı süresinde açıktan Arap güçlerini desteklemesiydi. Türkiye, ABD'ye İsrail'e yardım etmesi için İncirlik üssünü kapatırken, Araplara yardım ileten Sovyet uçaklarına hava sahasını açarak izin vermiştir. Birleşmiş Milletler'de, Siyonizm'in İrkçilik olduğunu belirten karar alınma süresince de İsrail karşısında yer almıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanımış ve 5 Ekim 1979'da bu örgütün Ankara'da büro açmasına izin vermiştir. Bu sayede Türkiye, 1973'te Arap ülkelerinin İsrail'i destekleyen devletlere yaptığı petrol ambargosundan muaf tutulmayı başarmıştır¹⁴⁸.

Iran konusunda ise, Türkiye İran'la yakın ekonomik ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Haziran 1979'da taraflar petrol alımı ile ilgili antlaşma yapmıştır. ABD Büyükelçiliği saldırıya uğradıktan sonra ise, Türkiye bu olayı insanlık dışı olarak nitelmiş ve İran ile ilişkiler sarsılmıştır. Fakat Türkiye'nin petrol bağımlılığı, Türkiye'nin İran'a karşı Batılı devletlerden daha farklı bir politika izlemesine sebep olmuştur. Örnek olarak Türkiye, 1980'deki ABD ambargo kararına katılmayacağını açık bir şekilde dile getirmiş ve Türkiye'deki NATO üstlerinin İran'a karşı kullanılmasına izin verilmeyeceğini açık bir şekilde dile getirmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁶Gönlübol ve Kürkçüoğlu., a.g.e., s.592

¹⁴⁷ Balcı, a.g.e., s.148

¹⁴⁸ Balcı, a.g.e., s.149

¹⁴⁹ Balcı, a.g.e., s. 149

İKİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ GENEL DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

2.1. Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Dış Politikasında Kimlikler ve Rollerin Teorik Çerçevesi: Neoliberalizm, Yeni Sağ, Neo-Osmanlıcılık

Latince “idem” sözcük kökünden türemiş “kimlik” (identity) kelimesi ilk olarak John Locke ve David Hume tarafından, “öz” (self) ile ilgili tartışmalarda kullanılmış daha sonra dar anlamıyla “kişilik” (personality) anlamını ifade eder biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Sözcüğün sosyal bilimlerde yoğun kullanımı 1950’li yıllara denk geliyor. Sonrasında ise “kimlik” ve “kimlik krizi”ne atıfta bulunan eser sayısında artış olmuştur. 1950’lerden 1960’lara psikoloji alanında yapılan bireyin kimlik yapısı ve bunun toplumsal yansımaları üzerindeki etkileri araştırmaları, ABD-Vietnam Savaşı’nın da etkisiyle, kimlik sorununun yalnızca psikoloji ve sosyoloji ile ilgili olmayıp, siyasetin de alanına girdiğine işaret etmiştir¹⁵⁰. Kültür ve kimlik, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük bir sorun alanı olarak kavramsal bir niteliğe bürünmüş, ayrıca Doğu Blok’unun parçalanması kutupların ortadan kalkmasına değil siyasal çatışmanın tüm dünyaya yayıldığı bir süreci başlatmıştır¹⁵¹.

Kimlik, “negatif” bir süreç sonucu oluşmakta yani “diğeri”nden, “öteki”nden farklı noktalar üzerinden kurulmaktadır. Bu bakışa göre değerler de diğerleri ile aramızdaki ayrımlar etrafında şekillenmektedir¹⁵². Kimlik algısı, birinin diğerine karşı konumu ile ilgilidir. “Öteki” ile “rekabet” ve “çatışma” nın yanı sıra “öteki”ne atfedilen özellikler, kimliğin önemli unsurlarıdır¹⁵³.

Wendt, kimliği “*aktörlerin motivasyon ve davranışlarını belirleyen bir unsur*” olarak kabul ederken, kimliğin “ben” ve “öteki” arasındaki negatif çağrışımlar içeren bu karşılıklı etkileşimle ifade etmektedir. Dolayısıyla “kim” ya da “ne” olduğumuzu bizim tanımlamamız yetmez çünkü bu süreçte “öteki”nin de düşünceleri devreye girmektedir. Başka bir ifadeyle kimlikler hem iç hem de dış yapılarca kurulmaktadır¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Helin Sarı Ertem, Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği” **Güvenlik Stratejileri** Yıl: 8 Sayı: 16, s.191-192.

¹⁵¹ Engin Sarı, Mardin’de Kültürlerarası İletişim ve Kültürel Kimliğin Farkın İnşası, **Alternatif Politika**, Cilt. 1, Sayı. 2, Eylül 2009, s.s. 227-259, s. 229.

¹⁵² Ertem, a.g.e., s.195.

¹⁵³ Sevgi Çilingir, Avrupa Kimliği Ve Ulus-Devlet Modeli, s.46.

[http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203525\(05/06/2017\)](http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203525(05/06/2017))

¹⁵⁴ Ertem, a.g.e., s.195.

Devletler karşılıklı etkileşim süreci içerisinde “ben” ve “öteki” kimlikleri oluştururlarken aynı zamanda bu süreçte kendilerini yeniden üretirler yani “ben” ve “öteki” algısı dinamiktir ve sürekli yenilenir. Süreç içerisinde devletlerin ulusal çıkarları da değişebilir ve buna göre yeni dış politikalar belirlenir. Kimlik, oluşturucu unsurdur ve kimlik üzerinden çıkar tanımı yapılabilir. Çıkarların tanımı çerçevesinde dış politika eylemi çıkarların objektif olarak verili bir durum olmayıp toplumsal etkileşimle şekillendiğini göstermektedir. Çünkü devlet bizzat belli kültürel fikir ve tasavvurlar etrafında toplumsal bir yapıdır. Dolayısıyla sosyo-kültürel unsurlar, dış politikanın amaçlarını, araçlarını ve uygulama biçimlerini belirlemektedir. Egemen sosyo-kültürel unsurların söylemleri dış politika oluşturucuların kanaatlerini olduğu kadar çıkar tanımlamalarının da biçimlendirici ögesidir. Ayrıca dış politikada önemli olaylar ulusal kimlik inşasında pay sahibidir yani ulusal kimlik ve dış politika ilişkisi çift yönlüdür. Örneğin Türkiye’nin Kıbrıs politikasını Türk ulusal kimliği üzerindeki etkisini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür¹⁵⁵. Başka bir örnek; İngiltere’de hâkim Protestan kültürle biçimlenmiş ortak Katolik düşman figürü İngiliz ulusal kimliğinin ve dış politikasının oluşumunda merkezi bir rol üstlenir. Söylemler bir toplumda hangi tehdit unsurunun öne çıkarılacağına belirleyicisi konumundadırlar. Kimlik ve ötekileştirme dış politika tehditleri oluşturmada kurucu rol üstlenmektedir. Bu “kurgu” tehditler devletin sınır güvenliğinin sağlanmasında kullanılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Amerika’nın varoluşsal bir tehdite dönüştürdüğü söylem Amerikan milli kimliği ve devletin sınırlarının yeniden üretilmesine hizmet etmiştir¹⁵⁶.

Wendt, devletlerin sahip olduğu kimliklerin eylemlilikleri üzerindeki etkisine vurgu yaparak kimliği; uluslararası toplumun bir devlete atfettiği statü ve genel rol tanımı itibariyle “sosyal” kimlik, insani, ideolojik ve kültürel faktörler bileşkesinin oluşturduğu kimliği ise “tüzel” kimlik olarak iki farklı grupta ele almıştır. Bu iki kimliğe ek olarak daha sonra sosyal kimliğin başka bir görünümü olarak “kolektif” kimlik tanımlamıştır. Kimlik, bir devletin iç ve dış politikasında büyük bir önem taşır, bir devletin kimliğinin aynı zamanda tercihlerinin ve eylemlerinin de belirleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. Din, kültür, etnik yapılar gibi pek çok unsurun etkisiyle şekillenen kimlik hem devletlerin kendi stratejilerini hem de diğer devletlerin davranışlarını belirlemektedir.

¹⁵⁵ Hakkı Büyükbaş, Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan politikası Üzerine Bir Analiz, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) C. 8, S.1, 2013, s. 249-250.

¹⁵⁶ Evren Balta, Süheyla Demir, Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, *bilig*, 2016, S.76, s.2.

Kimliklerin dikkate alınmaması kaos yaratır, çünkü kimlikler devlet davranışlarının da öngörülebilmesini sağlar, belirsizlik riskini azaltır¹⁵⁷.

Devletin kendi tanımı ile dış politikada nasıl bir yol izleyeceği yani uluslararası ilişkilerdeki rolü zaman içerisinde değişebilir¹⁵⁸. Devletin kimliği tarihsel etkileşime açıktır; devletlerarasındaki geçmiş birinin diğerini nasıl algıladığını ve ona karşı davranışlarını belirler. Tarihi husumetin söz konusu olduğu devletler iyi ilişkilerin geliştirilmesi güçtür dolayısıyla uluslararası politik yapının ve güç dağılımının aktörler arasındaki ilişkileri tam olarak açıkladığı ileri sürülemez¹⁵⁹.

Wendt, ulusal çıkarların sadece ekonomik çıkarlar ve egemenlikten ibaret olmadığını, kolektif kimlikle ifadesini bulan kolektif özgüvenin, devletlerin davranışlarında özellikle dış politika ile ilgili meselelerde kolektif kimliğin doğrudan etkileyici olduğunu belirtir. Wendt, kimliklerin dış politikaya yansıyan çıkarların temeli olduğuna vurgu yapmaktadır¹⁶⁰.

Dünya siyasi tarihinde devletlerin dış politikalarını değiştirdikleri ve bunun uluslararası ilişkilerin yeniden biçimlenmesine yol açtığı görülmektedir. Örnekleme gerekirse; 1979 İran İslam devrimi İran'ın uluslararası yönelimini köklü bir şekilde değiştirmiştir, yeni yönetim devlet sisteminde, politikalarında ve uluslararası ilişkilerinde radikal bir değişikliğe gitmiştir. Şah döneminde ABD'nin müttefiki olan İran, Devrim sonrasında ABD karşıtı bir tutum geliştirmiştir. Radikal değişikliğe başka bir örnek de SSCB dağıldıktan sonra Soğuk Savaş boyunca mücadele ettikleri NATO'ya üye olan eski Sovyet cumhuriyetleridir.¹⁶¹

Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca "Batı'nın ileri karakolu" olarak statükocu tavrını korumuş bu dönem kapanınca bu sefer kendisine yeni kimlik tanımlamaya çalışmıştır. Avrasyacılık, Neo-Osmanlıcılık, İslamcılık bu kimlik arayışının adresleri olmuştur¹⁶².

Türkiye jeopolitik konum olarak Asya ile Avrupa arasında aynı zamanda Hıristiyanlık ve İslamiyetin birleştiği bir noktadadır. Türkiye demokrasiyle yönetilen, dini İslam, liberal ekonomisi olan bir ülke olarak dünyadaki seküler demokrasiye

¹⁵⁷ Ertem, a.g.e., s.206.

¹⁵⁸ Konur Alp Koçak, Soğuk Savaş Sonrasında Japon Dış Politikasında Yaşanan Değişimleri Anlamaya Yönelik Bir Analiz, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 28.(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

¹⁵⁹ Koçak, a.g.e., s.29.

¹⁶⁰ Balta ve Demir, a.g.e., s.2.

¹⁶¹ Koçak, a.g.e., s. 33-35.

¹⁶² Hacı Mehmet Boyraz, Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 8, S.1, s.427.

sahip Müslüman topluma en başarılı örnek teşkil etmektedir. Soğuk Savaş sonrası Doğu ile Batı arasındaki ideolojik savaşın son bulması medeniyetler arası çatışmanın daha çok gündeme gelmesine yol açmıştır. Huntington'ın medeniyetler çatışması tezi İslam dünyası ile Batı dünyası arasında kaçınılmaz bir çatışmaya işaret etmiştir. Türkiye seküler bir yapı ile demokratik bir sistemin Müslüman bir toplumda gerçekleşebileceğinin kanıtı olmuştur. Bu bağlamda Türkiye medeniyetler çatışması tezine bir yanıt olarak varlığını sürdürmektedir¹⁶³.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dış siyaset parametreleri net değildir ve bunların araçları oluşturulmadığından tartışma çerçevesi de belirsizlik arz etmektedir. Söz konusu dönemin ardından Türk dış politikası özellikle Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde değişen uluslararası ortama uygun/uyumlu bir şekilde yeni uluslararası yapıları desteklemiş, aktif olarak da katılmıştır. Ancak bu yeni yaklaşım, Türkiye'nin doğrudan taraf olduğu meseleleri de kapsayan, yeni dış politika parametrelerini benimsemek şeklinde değil doğrudan taraf olunmayan meselelerde uluslararası camiaya paralel hareket etmek şeklinde oluşmuştur. Soğuk Savaş döneminin kapanmasıyla birlikte iki kutuplu yapının bitmesi dış politika analizi ve üretiminde kullanılan araçları da yetersiz kılmıştır. Artık çok daha değişken ve karmaşık bir etkileşim sistemini kapsayan yeni araçlar söz konusudur. Dolayısıyla dış siyasetin analizi de zorlaşmıştır¹⁶⁴.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında baskın olan ideolojik üst kimlikler, bu dönem sona erince yerlerini alt kolektif kimliklere bırakmak zorunda kalmıştır. Bu dönem küreselleşmenin etkisiyle bölgesel ve küresel düzeyde entegrasyon eğilimlerinin yoğunlaştığı, ulus devletlerin de yeni kimliklerin gündeme gelmesiyle parçalanma sürecine girdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan kimlikler geleneksel milliyetçiliğin yanı sıra dinsel ve kültürel alanlara da sıçramıştır. Yerleşik rasyonalist kuramlar yeni gelişmeler/yeni sorunlar karşısında yetersiz kalmış, Konstrüktivizmin disiplin içindeki konumu buna bağlı olarak güçlenmiştir. Konstrüktivistlerin çalışmaları dış politikada ve ulusal güvenlik çıkarılarının tanımlanmasında sosyal faktörlere, özellikle de kimliğe vurgu yapmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶³ Tuba Çavuş, Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı Ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, s.29. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107654> (Erişim Tarihi: 21.11.2017)

¹⁶⁴ Nimet Bariker-Atiyas, Cengiz Çandar, Türk Dış Politikasının Ufaksuzluğu, **FP Foreign Policy**, Şubat 2001, s.46-47.

¹⁶⁵ Rafiq Rustamov, İran'da İslam, Kimlik Ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,2004,s.29.(**Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**)

1983'te yönetime gelen Turgut Özal radikal dönüşümlere imza atmakta cesur bir görünüm sergilemiştir. Türk siyasal hayatında söylem ve tavırlarıyla devletin itibarını zedelediği yargısıyla itham edilen Özal, inanç konusundaki hassasiyetleri sebebiyle ve serbest piyasa yönündeki düşüncelerinden dolayı tepkilerle karşılaşmıştır. Kamunun küçültülmesi, özelleştirmeler, yönetim, âdem-i merkeziyet ve yerelleşme ile ilgili fikir ve uygulamaları statükocular tarafından açık hedef haline gelmesine neden olmuştur. Özal ve partisi ANAP, Türk siyasal hayatında neo-liberalizm ve neo-muhafazakârlık sentezinin mimarıdır¹⁶⁶.

Turgut Özal'ın başbakanlığı dönemi aynı zamanda refah devletinden rekabet devletine doğru dönüşümün gerçekleştiği bir zaman dilimine işaret etmektedir ve neo-liberal politikalar küreselleşmenin de hayli etkisiyle refah devletini olumsuz etkilemektedir. Neo-liberalizm sadece bir doktrinden ibaret değildir aynı zamanda toplumun yeniden inşasına yönelmiş siyasal ve toplumsal bir program olma anlamı da taşımaktadır. Bu dönemde devletin gücü sarsılmış ekonomik arenada ulus ötesi kuruluş ve antlaşmaların egemenliği başlamıştır. Buradan yola çıkarak liberalizm kapitalist dünyanın, neo-liberalizm ise küresel dünyanın ideolojisidir denilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi neo-liberal kurumlar ile birlikte Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (GATS), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) gibi ulus-ötesi uygulamalar serbest piyasa düzenini hedefleyerek uluslararası sermaye ve ticaretin önündeki engellerin bertaraf edilmesini amaçlamışlardır¹⁶⁷.

70'lerden sonra Avrupa'da ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranlarının artması, kârların azalması, dış ticaret imkanlarının zayıflaması gibi olumsuz koşulların giderilmesine yönelik bir çare olarak oluşturulan neo-liberal kurumlar, "yapısal uyum" ve "istikrar" adı verilen bazı politikaları uygulamaya başlamışlardır. Bu döneme ilişkin izlenen ekonomik ve politik "yeni sağ" anlayış İngiltere'de Thatcher, Amerika'da Reagan'ın iktidarları döneminde hayata geçirilmiştir. Thatcher 1979'da iktidara geldiğinde "There Is No Alternative" (TINA- Başka Alternatif Yok) şiarıyla; ekonominin serbest piyasa ilkeleri etrafında düzenlenmesi, para politikalarının uygulanması, kamunun küçültülmesi, kamu işletmelerinin

¹⁶⁶ Bülent Şener, Çağrı D. Çolak, Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015, s. 395. ss. 393-417

¹⁶⁷ Füsun Kökalan Çımrın, Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE) Güz 2009 S. 23, s.s.195-204, s.198.

özelleştirilmesi, sosyal yardım programlarına ayrılan bütçede kesintiye gidilmesi ve tüm kamu harcamalarının azaltılması yönünde kararları hayata geçirmiştir. Keynesçi Refah Devleti anlayışı devletin “baba”lık fonksiyonundan vazgeçmesiyle sarsılmış, yerini girişimcilik kültürüne terk etmiştir. Reagan 1981 yılında Amerikan Başkanı olduğunda ilk işi İngiltere’deki meslektaşının yaptığı gibi federal devletin harcamalarını kısmak olmuştur. Reagan özel sektörün önünü açmak, daha rahat çalışmalarını sağlamak için de birtakım düzenlemelere gitmişti. Bu uygulamalar bir paradigmanın da sonunu getirmiş devlet egemen güç olmaktan çıkarak iktidarını paylaşmak zorunda kalmış, üstündeki sosyal yardım ve müdahale sorumluluğunu da atarak hafiflemiştir.

Aslında İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan eliyle hayata geçirilen “Made in ABD” etiketi taşıyan yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde neo-liberal kurumlar - bizim ülkemizde IMF örneğinde görüldüğü gibi- verdikleri krediler karşılığında “yapısal uyum” ve “istikrar” programları ile yerel sanayi, banka ve finansal hizmetler üzerindeki yabancı sermayeye yönelik yaptırımların kaldırılmasını, uluslararası rekabet gereği ücretlerin düşürülmesini, devletin sağlık, eğitim ve refah harcamalarını kısmasını ve kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesini sağlamak için çabalamışlardır¹⁶⁸.

“Yeni Sağ” anlayış iki bileşenden oluşmaktadır; birincisi, Keynesyen modele göre kamu sektörünün piyasada ağırlıklı bir rol üstlenmesini reddeden neo-liberalizm; ikincisi de otoriteyi yeniden güçlendirmek ve millet, aile, din temelli geleneksel değerlere dönüşü kurgulayan neo-muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, 1960’larda ABD’de liberalizm ilavesi ile yenilenip neo-muhafazakârlık biçimini almış, neo-liberalizm de klasik liberalizmin güncellenmiş bir versiyonu olarak piyasaya sürülmüştür. Bu biçimiyle “Yeni Sağ”, sağın geleneksel unsurlarının yeni bir harmanla ele alındığı hegemonik potansiyelin ifadesi olmuştur. Neo-liberalizm aslında, Keynesyen sosyal refah devletinin o yıllarda içine girdiği küresel krize, klasik liberalizmin geç kapitalizm koşullarında rehabilite edilmesiyle bulunmuş çözümdür. Neo-muhafazakârlık da muhafazakârlığın değişim ve yenileşme umudu taşıyan bir söylemle ifade edilmesi çerçevesinde sunulmasıdır¹⁶⁹.

“Yeni Sağ”ın ana bileşenlerinden olan neo-muhafazakârlık, otoriteyi yeniden tesis etmeyi ve millet, aile, din ekseninde geleneksel değerlere dönmeyi hedeflemektedir. Neo-muhafazakâr yaklaşımda otorite, kültürel değerlere bağlılık,

¹⁶⁸ Çımrın, a.g.e., s.199.

¹⁶⁹ Ahmet Köroğlu, “Türkiye’de 1990’lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizm Pratikleri”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, C. 2, Sayı: 3, 2012, s. 120-123.

toplumsal istikrar ve toplum içinde saygı ve disiplin sağlayacak bir güç olarak görülmektedir. Bir yandan da liberal neo-muhafazakârlık bireyin daha fazla değer kazandığı/atfedildiği yeni anlayışı nedeniyle. Ancak bireyin “artan” değeri, serbest piyasa koşulları içinde iktisadi girişimcilik özelliğine özgüdür ve bu boyutu ile sınırlıdır. Yalnızca kapitalist ekonomik düzenle uyumlu esnemeler söz konusudur; örneğin, din üzerindeki vurgu azaltılarak cemaatçi dayanışma anlayışı bazı yönlerden bireysellik lehine genişletilmiştir. Çünkü liberal teorinin evrensel değerleri ulusal değerler ile uyumluyken muhafazakâr değerler daha yereldir, ülkenin rengi ile ilgilidir. Türkiye’de siyaset liberalizmi liberal muhafazakâr düşünce ile denk düşmüştür ve liberal muhafazakarlık Turgut Özal dönemi politikalarında baskın karakterdedir¹⁷⁰.

Özal hükümetleri döneminde liberalizmin siyasi ayağının aksadığı açık olmakla birlikte yine de “Yeni Sağ” anlayış çerçevesinde sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta devletin müdahale etkisinin azaldığı, devletin daha çok düzenleyici, denetleyici ve yön verici bir niteliğe evrilmeye başladığı, devlet-vatandaş-sivil toplum temelinde yeni bir sürece girildiği söylenebilir¹⁷¹.

Liberal muhafazakârlığın devletçi modelinde, devlet zaten var olan toplumun tarihi geleneklerini, kurumlarını dengeleri gözeterek sentezler, oysa Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yeni devletin meşruluk kaynağını yeni bir tarih, yeni bir geçmiş olarak öngörmüştü ve Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı’yı ve Osmanlı’nın geleneklerini reddetmekteydi. Özal döneminde liberal aydınlar tarafından dile getirilen 2. Cumhuriyet projesi daha çok demokratik gelişmelerde AET ile ilişkilerde ve İnsan Hakları alanlarında yansımalarını bulmuş, Neo-Osmanlılık olarak ortaya çıkan düşünce akımı ise Osmanlı’nın mirasına sahip çıkarak dış politikada karşılığını bulmuştur¹⁷².

Yeni Osmanlıcılığın ortaya çıkışını II. Dünya Savaşı ertesine kadar götürenler varsa da daha çok dile getirilmesi Turgut Özal döneminde Türk dış politikasındaki değişikliği ifade etmek için kullanılmıştır. 1990’ların başında soğuk savaş sonrası dönemin ortaya çıkardığı konjonktürde, Özal’ın tabiriyle “Adriyatik’ten Çin

¹⁷⁰ Vahap A.Uluç, “Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 12, Sayı: 23, 2014, s.114.

¹⁷¹ Bülent Şener, Çağrı D.Çolak, Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, S.18, 2015, s. 401.

¹⁷² Yusuf Çınar, Turgut Özal Ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi, *Akademik Bakış Dergisi* S.26, 2011, s.10.

Seddi'ne" kadar olan bölgede bir nüfuz oluşturma hedefini içermekteydi. Ancak bu politikaların o dönemin koşullarında pek başarılı olduğu söylenemez¹⁷³.

Turgut Özal'ın dış politikasında egemen olan düşünce 1987'den sonra ağırlığı hissedilmeye başlayan Neo-Osmancılık'tır. Neo-Osmancılık yansımalarını daha çok dış politikada göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra devrimler aracılığıyla her ne kadar kolektif bellek yeni bir öze kavuşmuşsa da kültürel bellek Osmanlı'nın izlerini taşımaktadır. Liberal muhafazakâr kesim, dış politikada daha etkin olmanın yolunu Osmanlı'nın mirasını yeniden canlandırarak Turgut Özal dönemi dış politikasına rehberlik yapmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak 2. Cumhuriyetçilik Neo-Osmancılığın ilk koşulu olarak kabul edilip, Neo-Osmancılığı 2. Cumhuriyeti de içine alan bir proje olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla Neo-Osmanlılık anlayışının hedefi Osmanlı coğrafyasıdır. Neo-Osmanlılık tezleri bağlamında Turgut Özal'ın Körfez Savaşında aktif olma isteğini de Bosna Katliamına karşı duyarlılığını da daha iyi anlamak mümkündür. Turgut Özal Neo-Osmanlılık düşüncesi ile bir bakıma "yüksek politika" düzeyindeki dış politikayı halka açmıştır yani yüksek–alçak politika ayrımını ortadan kaldırmıştır.

Körfez Savaşı'ndan sonra Özal dış politikada ABD yörengesinden çok boyutlu politikaya geçmiştir. Bu geçişte Sovyetlerin dağılarak bir tehlike tehdidinin ortadan kalkmış olması da etkili olmuştur. Bir yandan da Sovyet egemenliği altındaki Türk Cumhuriyetlerinin birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve İran rejimini alternatif olarak görmeleri, Batı desteğinde Türkiye'nin laik, liberal ve demokrat bir ülke olma özelliğiyle Orta Asya Türk devletlerine bir "model" olarak sunulmasını gündeme getirmiştir. "Türk modeli"nde Türkiye, bu ülkeler ile ilişkileri geliştiremediği için başarılı olamamış ancak Batı ve Türk Cumhuriyetleri kısmen de olsa amaçlarına ulaşmışlardır. Batı; Türk devletlerine serbest pazar ekonomisini getirmeyi Türkiye kanalıyla sağlamış, Türk devletleri ise, otoriter yapılarından vazgeçmeden liberal dünyanın desteğini alabilmişlerdir. Özal idealizminin, Körfez Savaşı'ndan sonra ikinci ağır hezimete bu süreçte uğradığı dile getirilmiştir¹⁷⁴.

Özal'ın dış politikada ekonomik çıkarlar ile pragmatizmi birleştirmesinin somut örnekleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)'dür ki bu örgütler aracılığıyla Türkiye, çok boyutlu bir politika izleyebilmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Aralık 1990'da kurulmuş, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Ukrayna, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve

¹⁷³ Turan Cavlan, Yeni Osmanlılık: Batıdan Kopuş Mu? *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.2, 2010, s.130.

¹⁷⁴ Çınar, a.g.e., s.11.

Rusya'yı aynı potada buluşturmuştur. Bu aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın bir örgütte 200 yıl sonra ilk defa biraraya gelmesi anlamına geliyordu. Ekonomik İş Birliği Örgütü ise Şubat 1992 yılında kurularak 300 milyon insanın biraraya gelmesine vesile olmuştur. ECO'ya Özal'ın Orta Asya ile bütünleşme projesinin en önemli ayağı olarak bakmak mümkündür. Tarım, ulaşım, iletişim, gümrük tarifeleri konusunda ortak düzenlemeler öngören bu örgütler; bölgenin işbirliğine yönelik tecrübesinin az olması nedeniyle Türkiye açısından istenen sonuçları yaratamamıştır¹⁷⁵.

2.2. Turgut Özal'ın Vizyonuna, Felsefesine ve Ekonomik Anlayışına Genel Bir Bakış

Turgut Özal Türkiye'nin siyasal hayatını, izlediği politikalarla derinden etkilemiş, birçok yeniliğe imza atmış ve günümüz siyasetinin şekillenmesi doğrultusunda belirleyici bir hat çizmiştir. Özal'ın çizdiği bu hat ve düşünceleri, Türk siyasal hayatında kendisini ayrı bir noktaya taşımıştır. Özal'ın çok iddialı hedeflere verdiği öncelik ve icraatları kendisini seleflerinden farklı kılan etmenlerin başında gelmektedir¹⁷⁶.

Özal politikalarının şekillenmesi ve hayata geçirilmesi Turgut Özal'ın kişiliği ile çok yakın ilişkilidir. Özal'ın iç politika aktörleri ile olduğu kadar ordu ile de arasının iyi olması 1982 darbesinin yönetici kadrosunun ekonominin dümenine onu getirmesinin göstergesidir. Bunlara ek olarak liberal bir görüntü sergilemesi ve farklı gruplarla olan ilişkilerinin yanı sıra dindar bir siyasetçidir. Nakşibendi tarikatıyla bağını gizleme gereğini hiç duymamıştır. Öyle ki, Cüneyt Arcayürek Demokrasi Dönemecinde Üç Adam isimli eserinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 5 Ocak 1984'teki bir olayı aktararak Turgut Özal'ın yaptığı iki teklifin midesini bulandırdığını belirtir. Evren, Özal'ın kendisinden protokol sıralamasında Diyanet İşleri Başkanı'nın yerini üst sıralara almayı teklif ettiğini ayrıca Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Raşit Erol'un Bozcaada'da zorunlu ikamet cezasının kaldırılması ricasında bulunduğunu belirtmiştir¹⁷⁷.

Turgut Özal; hem özel sektörle içli-dışlı ilişkileri nedeniyle özel sektör mantığına haiz oluşu hem de bürokrasi geçmişi dolayısıyla devlet mekanizmasını kavrayışı ayrıca uluslararası finans merkezleriyle ve kurumlarıyla (özellikle IMF ve

¹⁷⁵ Çınar, a.g.e., s.12.

¹⁷⁶ Muhittin Ataman, **Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm**, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 350-351.

¹⁷⁷ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dönemecinde Üç adam**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.216-219.

Dünya Bankası) yakın ilişkileri ekonominin farklı boyutlarına hâkim bir kişilik olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir¹⁷⁸.

24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye'yi küreselleşme kavramıyla buluşturan ve "serbest piyasa" kuralları ilkeleriyle hareket eden Turgut Özal devletin de bir şirket gibi yönetilmesini savunmuştur. Nev-i şahsına münhasır bir kişilik olan Turgut Özal Türkiye'de amaçladığı doğrultuda bir dönüşümün gerçekleşmesini sağlamış, devletin şirket gibi yönetilmesinden söz ederken esasen piyasanın kurallarına uygunluğu ve rekabet yeteneğinin ön plana çıkarılmasını kastetmiştir. Elbette, şirket gibi yönetmek, daha sonra "Özallaştırma" da denilen kendine özgü "özelleştirme"leri ve bazı sektörlerin yabancı sermayenin eline geçmesini de kapsamıştır¹⁷⁹.

ANAP'ın iktidar koltuğuna oturması, özel sektörle ve büyük işadamları ile içli dışlı ilişkiler içinde bulunması, işadamlarının lüks yatlarında ve malikânelerinde verilen davetlerde Turgut Özal'a sık sık rastlanması, dış ülkelere yaptığı seyahatlere iş adamlarını da götürerek ticari bir fethetme kumandanlık etmesi bu dönemin en belirgin özelliklerindedir¹⁸⁰. Hatta iş adamları ile ilişkisi o boyuttadır ki bizzat Vehbi Koç, askeri yönetime ricacı olup Turgut Özal'ın mevcudun içinde meseleleri en iyi bilen bürokrat olarak görevde kalmasını istemiştir. Özal hakkındaki ihbarların kötü niyetli insanların uydurması olduğunu belirtmiştir¹⁸¹

Turgut Özal ekonomiyi dışa açmış, demokrasinin gelişmesinde etkin rol oynamış, ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal yaşantısını şekillendirmiştir. Büyük bir kesime göre Özal, dünyayı izleyen 'vizyoner' bir politikacıdır¹⁸².

Özal, "21. Yüzyıl Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır" demiştir. Türkiye imajını yükseltmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Doğu-Batı çatışmasının sona ermesinden sonra, Özal Türkiye'nin bölgede önemli bir rol

¹⁷⁸ Erman Akıllı, **Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s.75.

¹⁷⁹ Ali Sirmen, Anonim Şirket de Böyle Yönetilmez http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/232381/Anonim_Sirket_de_Boyle_Yonetilmez.html (Erişim Tarihi: 21.11.2017)

¹⁸⁰ Rifat N. Bali Birim Dergisi, S.114, Ekim 1998
İşadamları ve Siyaset: Pragmatik Bir Aşk Hikâyesi! <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5798/isadamlari-ve-siyaset-pragmatik-bir-ask-hikayesi#.WiAF4IVI-UI> (Erişim Tarihi: 21.11.2017)

¹⁸¹ Haluk Alkan, Türkiye'de İşadamları Örgütleri ve Devlet, Birim Dergisi S.11, Ekim 1998. <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5800/turkiye-de-isadami-orgutleri-ve-devlet#.WiAEdVVI-Uk> (erişim Tarihi: 21.11.2017)

¹⁸²Resul İzmirli vd., "**Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal**", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42. Sayı, 2014, s-245-253

oynadığını düşünmüştür. Adriyatik denizinden Çin Seddi'ne kadar olan Türk nüfusundan bahsetmesi, dünya çapında büyük yankılara neden olmuştur¹⁸³.

Turgut Özal özgürlükçü bir karaktere sahiptir. Türk insanının gelişimini her anlamda engelleyen yasaklarla karşı cesaretle mücadele etmiştir. Turgut Özal, düşüncenin, inançların, ekonominin, siyasetin, önündeki engellerin çoğunu kaldırmayı hedeflemiştir. Özal, iktidara geldiği günlerden itibaren temel özgürlükler olarak kabul edilen; düşünce ve ifade, din ve vicdan ve örgütlenme özgürlüğü gibi konulara değinmiştir. Özal, bu özgürlüklerin sadece liberal ve demokratik toplumlar için geçerli olduğunu ifade ederek, ekonomik gelişmenin tek başına bir toplumun gelişimi için yeterli olamayacağını ve demokratik özgürlüklerin de yerine getirilmesinin gerekliliğini dile getirmiştir¹⁸⁴.

Turgut Özal, aynı zamanda 1980 sonrası dönüşün yenilikçi akımın kurucusudur. Özal ile birlikte Türkiye, dış politikadan ekonomiye, bürokrasiden devlete, toplumdaki bireye derin bir değişim geçirmiştir. 6 Kasım 1983'te yapılan Genel Seçimlerden 211 milletvekili ve çoğunluğun desteğini alan Anavatan Partisi (ANAP), yüzde 45,14 oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir¹⁸⁵.

6 Kasım 1983 tarihli ANAP parti programına göre, Özal'ın felsefesinin temelini oluşturan dört temel değer vardır. Bunlar; milliyetçilik, muhafazakârlık, sosyal adalet ve rekabete açık serbest piyasa ekonomisidir. Bu değerleri sıkça vurgulayan Özal, özellikle başkanı olduğu siyasi partinin içinde sosyal demokrat, milliyetçi, muhafazakâr ve liberal fikirlerin egemen olmasına önem vermiştir. Liberal bir politikacı olarak Özal, bürokrasinin azaltılacağı, yerel yönetimlere yetki devredileceği ve Türkiye'de faaliyet gösteren bir piyasa ekonomisi olacağı yönündeki liberal bir söylemi savunarak iktidara gelmiştir¹⁸⁶.

Özal'ın, devletin müdahaleci yapısını sınırlamaya istekli olduğu önemli bir gerçektir. Turgut Özal, devletin liberal politika çerçevesinde, devletin düzenleyici bir aktör olmasından çok, ekonomide öncü bir rol oynaması gerektiğini savunmuştur.

¹⁸³ İzmirli, a.g.e., s.256

¹⁸⁴ Yusuf Çınar, Turgut Özal ve Ak Parti Dönemleri Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 6, Ekim 2011, s.9

¹⁸⁵ Lale Dünder, Özal Dönemi Türk Dış politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 58, Bahar 2016, s. 4-5

¹⁸⁶ Dünder, a.g.e.,s.5

Bu düşünceleri sağlık, sosyal hizmetler, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarında uygulanan özelleştirme politikalarıyla uygulamaya geçirmeye çaba sarf etmiştir¹⁸⁷.

Özal, Adam Smith'in görünmez el ilkesini uygulamaya koymak istemiştir. Özal'a göre, ekonomiye sınırlı müdahale edilmelidir. Piyasa ekonomisi, bireyselleşmeyi kalkınmanın başlangıç noktası olarak kabul etmiştir. Buna paralel olarak, demokrasi ve özgürlükler piyasa ekonomisinin bir gereği kabul edilir. Bu çerçevede devletin gücünün birey lehine sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda devlet, ekonomi konularında bir düzenleyici araç görevi görmelidir ve gerek gördüğünde ekonomiye müdahale etmelidir. Yani ekonomik faaliyetlerde devlet, genel olarak tüm ulusa hitap edebilecek altyapı dostu hizmetlere odaklanmalıdır. Bu bakış açısıyla, devlet imalat sanayinin üretim kapasitesi azaltılmış ve faaliyetleri altyapı yatırımlarıyla sınırlı tutulmaya çalışılmıştır¹⁸⁸.

2.3. Turgut Özal Siyaseti'nin Dış Politikaya Yansımalarına Bir Bakış

Turgut Özal'ın siyasi anlayışının üç yönü, dönemin dış politika kararları üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir: Bu üç yön: Kemalist ideoloji ile çatışma, ekonomik öncelik politikası ve faydacılık olarak özetlenebilir. Özal'ın siyasi anlayışı değişime ve reforma gitmeyi amaçlamıştır; Değişimin, önündeki en büyük engel olarak kapalı resmi ideolojiyi, diğer bir ifadeyle Kemalizmi görmüştür¹⁸⁹.

Geleneksel Türk dış politikasının Kemalist anlayışın şekillendirdiği iki ana temel statükoculuk ve Batıcılıktır. Özal sadece statükoculuğa karşıdır, Batıcılığa karşı değildir. Buna ek olarak, Özal Kemalist dış politikayı Atatürk ile değil İnönü ile bağdaştırmaktadır. Özal'ın Mehmet Barlas'a verdiği bir röportajda, Atatürk'ü yeniliklere açık görürken, Dışişleri Bakanlığı tarafından temsil edilen statükocu dış siyaseti İnönü'nün mirası olarak tanımladığı görülmektedir¹⁹⁰:

“Herkes uzun uzun anlatmaya çalıştı... Türk dış politikasında, iki çizgi var... Biri Atatürk'ün, biri İsmet Paşa'nın çizgisi... Atatürk, şartlar elverince, Hatay'ı alıyor, Boğazlar rejimini Montrö'de değiştiriyor... İtalya ve Almanya'ya karşı, İngiltere'nin, Fransa'nın yanına geçiyor...Fakat İnönü'nün çizgisi fevkalade tutucu... Sadece statükoyu devam ettiriyor.

¹⁸⁷ İzmirli, a.g.e., s.258

¹⁸⁸ İzmirli, a.g.e., s.259

¹⁸⁹ Erkan Ertosun, *Dış politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993*, (der.) Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş, *Turgut Özal: Değişim. Dönüşüm*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2015, s.297

¹⁹⁰ Ertosun, a.g.e., s.297

Alınabilecek şeyleri de almaya çekiniyor. Şimdi herkes Atatürkçülükten bahseder, Atatürk'ü göklere çıkartır... Ama bürokrasi, bütün çizgisi ile İnönü çizgisindedir... Atatürk çizgisinde asla değildir...İsmet İnönü, bir nevi son Osmanlı Paşası'dır... Atatürk ise, statükoyu değiştirmeye çalışan bir reformcudur hep...Askeri, sivil, hariciyesi, dahiliyesi ile, Türk bürokrasisi, Atatürk'ün değil, İsmet İnönü'nün çizgisindedir...¹⁹¹.

Özal'ın dış politika ile ekonomi arasında kurduğu ilişki, üç temel göstere ile kendini belli etmektedir. Birincisi, Turgut Özal, farklı devletler ve bölgeler ile ilişkilerin geliştirilmesini, Türkiye' ekonomisinin dışa açılımı için bir vasıta olarak görmüştür. Bu sebeple, yaptığı uluslararası ziyaretlere de yanında birçok iş adamını götürmüştür. Bu sayede iş olanakları oluşturmaya çalışmıştır¹⁹².

İkinci olarak, ülkeler arası sorunların, ekonomik bağları güçlendirmekle çözülebileceğine inanmaktadır¹⁹³.

“Aralarında sorun bulunan ülkeler, ekonomik ilişkiler kurmak suretiyle bir çeşit 'karşılıklı bağımlılık' yaratırlar ve sorunlarını çözmeye bu alandan başlarlar, ardından da siyasi çözüm gelir. İnsanlar serbest biçimde ticaret yapabilirlerse, savaş ihtimali düşer.”¹⁹⁴

Üçüncü faktör ise, Özal'a göre, uluslararası arenada bir ülkenin gücü, o ülkenin ekonomik gücüyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla, dış politikayı ekonominin gelişmesi için kullanmak siyasi gücü de arttırmaktadır. Özal'a göre¹⁹⁵:“ekonomisi dışarıya el açmayı icabettiren bir ülkenin siyasi ağırlığı da olmayacağına inanıyoruz. Ekonomisi kuvvetlenen ülke siyasi ağırlığa sahip olur. Bir ülkenin dış siyasetinde benim kanaatim, ekonomi yüzde 80 ağırlıktadır. Bütün ülkelerin, sefirleri, bakanları, başbakanları bugün artık mal satmak için uğraşıyorlar”¹⁹⁶

Körfez Krizinden Ortak Pazar'a görüşlerini bildirdiği dönemin ilgiyle izlenen programı 32. Gün'de ileri görüşlülüğü ve uluslararası değişiklikleri, konjonktürü iyi değerlendirmesinin bir yansıması olarak “Sovyetler Birliği'nde yönetim değişikliği olabilir” demiştir.¹⁹⁷

¹⁹¹ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, 2000, s.117

¹⁹² Ertosun, a.g.e., s.298

¹⁹³ Ertosun, a.g.e., s.298

¹⁹⁴ Ertosun, a.g.e., 299-300

¹⁹⁵ Ertosun, a.g.e., 299-300

¹⁹⁶ Ertosun, a.g.e., 299-300

¹⁹⁷ 05.01.1991, Milliyet Gazetesi, s.11.

Turgut Özal pragmatik bir insandır. Dolayısıyla, Özal, uluslararası ilişkilere ideolojik veya duygusal boyuttan yaklaşmaz, çıkar odaklı yaklaşmaktadır. Ertosun (2013)'te yer alan Batılı bir diplomatın sözlerine göre: Özal'ın "Akıllı Batı'da, gönlü Doğu"dadır. bu çerçevede, Özal'ın akıllı Batı'dadır, çünkü teknoloji ve sermaye Batı'da yer alır. Gönlü Doğu'dadır çünkü kültürü ve İslami kimliği oradadır¹⁹⁸.

2.4. Turgut Özal'ın Başbakanlık Dönemi Dış Politikası (1983-1989)

Bu dönemde dış politika konularında ordu ve sivillerin kendi aralarında bir çeşit görev dağılımı yaptığı görülmektedir. Bu görev dağılımına göre, sivil aktörlerin rolü ekonominin dışa açılmasıyla sınırlı olur iken, askerler güvenlik konularında inisiyatifleri ellerinde bulundurmışlardır. 1983 seçimlerine kadar dış politika yapımında Kenan Evren ve MGK sorumlu olmuştur. Seçimden sonra ise, 1982 anayasasına göre, Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu dış siyasetin yapılmasında merkezi organlar olarak tanımlanmıştır. Dış İşlerinin görevi ise bu alınan kararları uygulamaktır¹⁹⁹.

Fakat uygulamada bu durum Aralık 1983'teki seçimlerine rağmen farklı olmuştur: Öncelikle, Nisan 1983'te siyasi partiler kanunu çıkarılmış ve bu kanunla MGK'ya, siyasi partilerin üstünde bir seviyede devleti temsil yetkisi verilmiştir. Sonrasında da askerler, ülkenin güvenliği ile ilgili dış siyaset mevzularında, MGK üzerinde son sözü söyleme hakkını daimî olarak ele almışlardır. Sonuç olarak, dış politikada askerler sivil siyasilerin üzerinde bir pozisyona sahip olmuşlardır²⁰⁰.

31 Aralık 1987'de Resmi Gazetede yayınlanan hükümet programında dış politika konusunda başbakanlığının ilk dönemindeki stratejisini devam ettireceğine dair tezimizin konusuyla ilgili kısmını aktardığım beyanati: "Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ve diğer Sosyalist devletlerle, egemenlik, bağımsızlık, hak eşitliği, toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi, özellikle ekonomik ve ticari alandaki işbirliğini arttırmayı amaçlıyoruz" şeklindedir.²⁰¹

1980'lerdeki siyasete genel olarak bakacak olursak, 60 ve 70'lerde söz konusu olan ideolojik düşünceler, 1980'de gerçekleşen darbeden sonra, yerini 'iş bitiricilik',

¹⁹⁸ Ertosun, a.g.e., 299-300

¹⁹⁹ Engin Akçay, *Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü*, (der.)Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, Turgut Özal Üni. Yayınları, 2015, s. 176-177

²⁰⁰ Engin Akçay, a.g.e, s. 176-177

²⁰¹ Sibel Kavuncu, *Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.95.(Yayınlanmamış Doktora Tezi)

'icraat', 'uzlaşma', 'yenilikçilik' gibi yeni kavramlara bırakmıştır. Bu pragmatik yaklaşımın yer aldığı bu süreç, neo-liberal söylemlerin bir sonucu olmuştur. Önceki zamanlarda çekilen ekonomik zorluklar nedeniyle, ekonomiye büyük önem ve öncelik verilmiştir. Sonuçta bu ekonomik öncelik ise devlet ideolojisinin tam kendisi olarak ortaya çıkmıştır²⁰².

Bu dönemde dış politikada 1960'larda başlayan çok yönlülük stratejisi devam etmiş fakat öncelik dış açığın kapanması veya uluslararası ortamdaki yalnızlığını gidermek gibi temel amaçlar olmamış, bu dönemdeki çok yönlülük daha çok devletin neo-liberal söylemleri çerçevesinde gelişmiştir²⁰³.

Amerika, 1980'lerde de hayatın ve politikanın merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla, 80 ve 70'lerde yaşanan Amerikan karşıtlığı yerini aynı 1950'lerdeki gibi Amerika sempatanlığına bırakmıştır. Bu dönemde Amerika, Türkiye'nin modernleşme sürecinde referans aldığı ve Türkiye için teknolojiyi, geleceği ve moderniteyi temsil eden bir ülke konumuna gelmiştir²⁰⁴.

1984'ten itibaren, Kürdistan İşçi Partisi, PKK'nın kurulmasıyla beraber Türkiye'nin güvenlik kaygıları önem kazanmış ve komşu ülkeler ile ilişkilerin şekillenmesinde PKK'nın önemli rolü olmuştur. Daha önce Irak, İran'la ve Suriye ile kurulan ekonomi odaklı ilişkiler, PKK'nın eylemleri nedeniyle güvenlik endişelerinin gerisinde kalmıştır²⁰⁵.

Dolayısıyla sonuç olarak, Türkiye'nin ekonomisi dünyadaki gelişmelere paralel olarak dışa açılırken, diğer taraftan hemen yanına yerleşmiş PKK'nın gölgesinde, güvenliği temel alan geleneksel bir devlet anlayışı Türkiye dış politikasında var olmuştur. Ekonomiyi dışa açmak Turgut Özal'ın görevi olurken, güvenlik sorunlarını halletmek askerlerin görevi olmuştur²⁰⁶.

2.5.Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi Dış Politikası (1989-1993)

1980'lerin ikinci yarısından itibaren kısmi demokratikleşme gerçekleşmiş ve ordunun siyaset üzerindeki ağırlığı azalmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, Turgut Özal'ın 1989'da Cumhurbaşkanı olmasıyla, Özal dış siyaset yapımı alanında en etkin aktör olmuştur. Bunun iki önemli sebebi vardı: Birincisi, 1982 anayasasıyla beraber Cumhurbaşkanına önemli yetkiler tanınıyordu. İkinci sebep ise, Turgut Özal,

²⁰² Engin Akçay, a.g.e, s. 177-178

²⁰³ Engin Akçay, a.g.e, s. 177-178

²⁰⁴ Engin Akçay, a.g.e, s. 177-178

²⁰⁵ Engin Akçay, a.g.e, s. 179

²⁰⁶ Engin Akçay, a.g.e, s. 180

ANAP'ın başına ve Başbakanlık koltuğuna kendisine sağdık bir isim Yıldırım Akbulut'u getirmiştir. Dolayısıyla, geleneksel olarak dış siyaset yapımında etkin rol oynayan hükümet, bu dönemde Özal'ın onay makamı halini almıştır²⁰⁷.

Fakat Turgut Özal bu dönemde de dış siyaset yapımında tekel pozisyonuna ulaşamamıştır. Hem Genelkurmay hem de Dışişleri bürokratları Turgut Özal'ın dış politika alanını sınırlamıştır. Ayrıca, başını Mesut Yılmaz'ın çektiği ANAP içindeki muhalefet, diğer muhalefet partiler ve kamuoyu da Turgut Özal'ın dış siyaset manevra alanını kısıtlayan etkenler olmuştur. Ekim 1991'de Süleyman Demirel'in seçimle başbakanlığa gelmesiyle, Turgut Özal'ın meclisteki etkinliği azalmış ve Demirel Özal'ın dış politikadaki etkinliğini kendi söylem ve politikalarıyla engellemiştir²⁰⁸.

Cumhurbaşkanı Özal, yetkilerini kullanmak konusunda esnek davranmak eğilimindeydi. Bu nedenle söz konusu dönemde dış politika alanında fiilen başkanlık sisteminin uygulandığını söylemek mümkündür. Başbakan Özal Cumhurbaşkanı olduğunda Başbakan ile ilişkilerini nasıl yürüteceğini şu sözlerle açıklamıştır: *“Uzağa gidiyor değilim, yukarıya çıkacağım ama ipler benim elimde olacak, yani başbakanlık yapacak değil, ben her şeyi idare edeceğim.”* Nitekim Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra başbakanlığa Yıldırım Akbulut'un getirilmesi bu tavrın sonucu olarak değerlendirilmiştir²⁰⁹.

Aralık 1987'de kurulan II. Özal Hükümetinde Dışişleri Bakanlığına Mesut Yılmaz'ın gelişi dış politikanın oluşumu ve uygulaması açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde Turgut Özal'ın dış politikaya gitgite artan bir ilgi göstermeye başladığı görülür. Bu dönemde birbirini besleyen iki eğilim ortaya çıkmıştır: Karar alma sürecinde bakanlık hiyerarşisinin arka plana itilmesi ve dış politika sürecinde özellikle iş adamlarının devreye sokulması yani “ikincil diplomasi” uygulamaları. Her iki eğilimin oluşumunda da ANAP'ın yönetici çevrelerinde egemen bir anlayışı olan Bürokrasi düşmanlığına varan karşıtlığının izlerini sürmek mümkündür. Özal, Dışişleri bürokrasisine karşı beslediği olumsuz bakış açısını “Türkiye'yi yönetme sevdası” doğrultusunda siyasilerin iktidarını sınırlayan “atanmışlar” eleştirileriyle açıklamakta bir sakınca görmemiştir. Özal için Dışişleri

²⁰⁷ İhsan Sezal ve İhsan Dağı, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 154-155

²⁰⁸ Sezal ve Dağı, a.g.e., s.155-156

²⁰⁹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.872.

Bakanlığı bürokrasisi “statükocu”, “değişimden hoşlanmayan”, “yeniliklere bağınazlık ölçüsünde kapalı” kendi başına buyruk bir çevredir²¹⁰:

“... inanmışlar ki biz başımızı çıkartırsak bizi muhakkak vururlar. Onun için etliye, sütlüye karışmayalım. ... İsmet İnönü'nün devrinden kalan korkunç temenni, bizim Dışişlerinin hakim çizgisi. Türk dışişlerinin politikasında iki çizgi var. Biri Atatük'ün biri İsmet Paşa'nın çizgisi.. Atatürk şartlar elverince Hatay'ı almış, Boğazlar rejimini Montrö'de değiştirmiştir. Fakat İnönü'nün çizgisi fevkalade tutucu... Askeri, sivil, hariciyecisi, dahiliyesi ile Türk bürokrasisi Atatürk'ün değil, İsmet İnönü'nün çizgisindedir.”²¹¹

Ercüment Yavuzalp, Turgut Özal'ın başbakanlığı dönemi de dahil olmak üzere aşamalı olarak dış politikada “tek adam” gibi davranma eğilimi gösterdiğini, “uluslar arası alanda şöhret olmak” isteği ile hareket ettiğini ileri sürmektedir²¹²:

“Özal belki de yabancılarla yapılan temaslarda kendisine yapılan komplimanlardan da cesaret alarak, uluslararası alanda bir şöhret olmak için dış politika konularıyla gitikçe artan oranda ilgilenmeye başlamıştır. Belirli bir zamandan sonra sadece Başbakanı değil, Dışişleri Bakanın ve onun başında bulunduğu Bakanlığı da devreden çıkarmıştır. Önemli konularda kararlarını, geleneksel danışma mekanizmasını işleterek değil, daha çok izlediği yabancı televizyonlar ve doğrudan temas ettiği yabancı devlet adamlarından aldığı bilgilere dayanarak almıştır. Bunlardan da dış politikayı yürütmekle görevli kuruluş olan Dışişleri Bakanlığının ya hiç haberi olmuyor veya geç bilgi sahibi oluyordu.”²¹³

Ocak 1991'de Cumhurbaşkanı Özal'ın uluslararası alandaki konumunu anlatırken kendisini başka devlet adamlarıyla karşılaştırarak yaptığı değerlendirme Yavuzalp'in gözlemlerini desteklemektedir. “NATO'da politikaları Bush-Thatcher ilişkileri belirlerdi. Doğu-Batı dengelerinde, dünya siyasetinde bu ikili çok önemli rol oynadı. Şimdi Thatcher gitti onun yerini ben aldım. Bush bölgede en çok bana güveniyor. Benim Bush'la olan münasebetlerim hiçbir devlet başkanıyla mukayese edilemez. Her fırsatta konuşuyoruz.” Özal'ın Körfez bunalımı sırasında ABD Başkanı Bush ile telefon görüşmelerinin kaydedildiği banttı gazeteciler ve ANAP

²¹⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.868.

²¹¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.868-869.

²¹² Sönmezoğlu, a.g.e., s.875.

²¹³ Sönmezoğlu, a.g.e., s.876.

milletvekillere dinleterek, çevresinde “*Bush bana danışır, istediğimi yapar*” imajını yaratmaya çalışması da bu gözlemleri doğrular niteliktedir²¹⁴.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Türkiye’de 1980’lerde başlayan neoliberalizm ve merkezinde sürdürülen dışa açık ekonomi siyaseti hızlanarak devam etmiştir. Bu sırada Sovyetlerin dağılmasıyla beraber uluslararası dengeler değişmiş ve fırsatlara açık yeni bir ortam görünür olmuştur. Tam bu sırada, Türkiye dış politikası değişimci bir yapı kazanmıştır. Bu değişimci yapı daha önce- İkinci Dünya Savaşı öncesi- görülen yaklaşımdan farklı olmuş ve ulus-devlet felsefesi üzerine temellenmemiştir. Tam tersine, bu dönemde oluşan değişimci politika, Osmanlı’dan kalan eski topraklar çevresinde yeniden nüfus sahibi olma ve Kerkük gibi bölgeleri Türkiye topraklarına geri katma konularının tartışıldığı bir anlam içermektedir. Bu değişimci politika bu yönüyle yeni-Osmanlılık olarak isimlendirilmiştir²¹⁵.

Yeni-Osmanlılık ilkesi, güçlü bir Türklük vurgusuna sahip olan ve Türkiye’yi Müslüman dünyanın önderliğine taşımayı hedefleyen bir çeşit yeni imparatorluk projesi olarak tanımlanmaktadır²¹⁶.

Kemalist anlayış Türkiye’nin Osmanlı ve İslami geçmişinin unutulması merkezinde işleyen bir düşünce sistemi olmuştur. Yeni-Osmanlılık fikri ise, Kemalist kimliğe alternatif olarak ortaya çıkmış, dış politika söyleminde, Osmanlı mirası, İslami kimlik ve tarihsel miras söylemiyle devam eden bir dili benimsemiştir. Özal’a göre, Anadoludaki Müslümanları Balkanlardaki Müslümanlar ile birbirine bağlayan bağ din olmuştur. Aynı zamanda Özal, Türkiye çevresindeki Osmanlı ve Müslüman toplulukların benzer tarihi mirasa sahip olduklarını ve bu sebeple Türkiye’nin yeni dış politikasında özel bir yere sahip olduklarını ilan etmiştir²¹⁷.

Bu dış politika, o döneme kadar Kemalist dış siyasetin ortaya koyduğu Batıya her koşulda öncelik veren ve Müslüman toplumlara arkasını dönen yapısına ters düşebilecek bir yapıya sahiptir. Fakat yeni-Osmanlılık söylemi altında Türkiye dış politikası, Batıcı kimliğini terketmemiştir. Özal’a göre, İslami değerlerini muhafaza eden ve bu sayede İslam ülkelerine liderlik yapabilecek bir Türkiye, Batı için daha önemli bir konuma gelebilecektir²¹⁸.

²¹⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.876.

²¹⁵ Şaban H. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler: Neo- Osmanlılık*, Özal ve Balkanlar, İstanbul, Çizgi Kitapevi, 2001, s.79

²¹⁶ Çalış, a.g.e., s.79

²¹⁷ Çalış, a.g.e., s.80

²¹⁸ Sezal ve Dağı, a.g.e., s.156

Bu dış politika, geleneksel Kemalist dış politikadan ciddi anlamda değişiktir. Kemalizm, toplumu ve siyaseti Batı ile olan ilişkiler çerçevesinde dönüştürmeye ve normalleştirmeye ve aynı zamanda Kemalist Blokun egemenliğini daimi kılmaya çalışmıştır. Özal'ın Batı yanlısı dış siyaseti ise, Kemalizm'in en baştan beri mücadele ettiği muhafazakâr ve İslami yapıları içine alan bir yapıya sahiptir. Buna benzer olarak, Özal'ın çok kimliğe sahip dış politikası (Batı yanlısı ve yeni-Osmanlı), Kemalist karakterlere sahip ulus-devlet yapısının inşa ettiği tek kimlik yapısını karıştırmış ve alt üst etmiştir. Başka bir deyişle, Osmanlı topraklarında yaşamış milletler ile olan ilişkiler, daha önceki zamanlardaki gibi sadece ekonomik sebepler ile meşruluğu sağlanmamış, aynı zamanda milli kimlik merkezinde de meşru kılınmaya uğraşmıştır. Bu yolla, Türk dış politikasının kimliği, Kemalist ideolojideki gibi tekil bir Batıcılık olmaktan çıkmış, hem İslamcı hemde Batıcı kimlikleri içerisinde barındıran hibrit bir yapıya dönmüştür²¹⁹.

Kemalistler Avrupa Topluluğuna üyeliği Batılılaşmanın bir sonucu olarak görürken, Turgut Özal, AT'ye olan üyelik müzakere aşamalarını Statükocu Kemalist elit'in devletten bir nevi tasviye aracı olarak görmüştür. Dolayısıyla, Özal Türkiye'nin AT'ye alınmasının imkânsız olmasını bilmesine rağmen, AT'ye başvurmuş ve bu sayede AT'ye üyelik sürecinden aldığı güç ile devlette reform yapmayı ve devletçi elitlerin egemen rolünü içeriden bitirmeyi hedeflemiştir²²⁰.

Aynı şekilde, AT'ye başvuru sayesinde ticari serbestleşmenin de hızlanacağına inanmıştır. Özal'ın bu siyaseti, Türkiye'nin Gümrük Birliğine dâhil olması konusunda önemli bir aşama olmuş ve 90'lardaki Türkiye ekonomisinin tamamen serbestleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ekonominin dışa açılması ise Özal'ın istediği şekilde Kemalist elitlerin egemenliğini ortadan kaldırmış ve alternatif kesimlerde burjuva oluşumunun ve desteğinin sağlanmasının önünü açmıştır²²¹.

Bu dönemim başka bir özelliği ise fırsatçılıktır. Özal'a göre, Sovyetler dağıldıktan sonraki durum Türkiye'ye birçok fırsat sunmaktaydı. Bu tür fırsatlar yüz yılda bir Türkiye'nin karşısına çıkabilirdi. Bu düşünceler o yılların Başbakanı Süleyman Demirel ve diğer önemli politik isimleri tarafından da paylaşılmıştır²²².

Fırsatçılık siyasetinin beraberinde getirdiği bir diğer siyaset modeli aktif dış politika kavramıdır. O dönemde Sovyetler Birliği ve Yugoslavya dağılmış, Türkiye

²¹⁹ Çalış, a.g.e., s.80

²²⁰ Çalış, a.g.e., s.81

²²¹ Çalış, a.g.e., s.82

²²² Çalış, a.g.e., s.82

çevresinde birçok yeni ülke belirmiştir. Körfez Savaşının vuku bulması, iletişim araçlarındaki teknolojik gelişim ile küreselleşmenin hızlanması, Ortadoğu'da ve Dünyadaki dengelerin değişmesi gibi etkenler bu aktif dış politikaya uygun zemin hazırlamıştır²²³.

2.6. Turgut Özal'ın AB'ye Olan Yaklaşımı

1982'de Avrupa Topluluğu, Türkiye'de politik düzen normale dönene kadar Ortaklık Antlaşmasının beklemeye alındığını açıklamıştır. Turgut Özal, Aralık 1983'te iktidara geldiğinde, AT ile ilişkiler donmuş ve Yunanistan AT üyesi olmuştur. Özal ise 1983 Aralık ayında, AT'ye başvurulması gerekliliğini dillendirmiştir²²⁴.

80'lerin ikinci yarısından itibaren Ortadoğu ile ticaret azalmış ve ABD ile ticaret artamamıştır. Dolayısıyla, Özal dikkatini dengeli bir yapıda seyreden Avrupa pazarına yöneltmiştir. Turgut Özal, AT'ye üye olmanın hem ekonomik avantajlarından faydalanmak istiyordu hem de Kemalist elitlerin Türk bürokrasisinden tasfiyesini hedefliyordu. Bu bağlamda Özal, AT'ye katılma sürecinin Türkiye'nin liberalleşmesi çerçevesinde dönüştürücü bir yapıya sahip olduğunu düşünmüştür²²⁵.

Nitekim Özal, Avrupa Topluluğuna katılım sürecini takip etmek üzere 17 Ekim 1986'da bir bakanlık kurdu muştur. Tam üyelik sürecinde, AT üyelerinin tutumlarının yumuşatılması adına çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. Bu aksiyonlardan biri de, Türk vatandaşlarına Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru yapılabilmesi hakkı sağlanmasıdır. Aynı şekilde, Federal Almanya'nın karşı çıktığı Türk işçilerin serbest dolaşım konusundaki ısrarcı tavırdan vaz geçilmiştir. Bunlara ek olarak, AT ülkelerindeki şirketlerin Türkiye'deki ihalelerden iş almalarına yardım edilmiştir²²⁶. Bu çerçevede Türkiye, 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvuru yapmıştır.

Alman Cumhurbaşkanı Helmut Kohl, Dışişleri Bakanı Genscher ve AET Komisyonu Dış İlişkiler Sorumlusu Cheysson ile görüşen Başbakan Turgut Özal "AET için acele etmeyin" mesajını almıştır. Aynı günlerde Nato Doruk Toplantısı'na da katılarak İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve ABD Başkanı Ronald Reagan

²²³ Çalış, a.g.e., s.83

²²⁴ İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü**, 1983-1991, İmge Yayınları, Ankara, 2004, s.123-124

²²⁵ Uzgel, a.g.e., s.124

²²⁶ Ertosun, a.g.e., s.305

ile Türkiye'nin sorunlarını görüşmüş, Türkiye'nin Batı'nın savunma stratejisine açıklık getirmiştir²²⁷.

La Republica gazetesinde yayınlanan bir roportajında Turgut Özal'ın Ortak Pazar'a girme konusunda İtalya'dan destek istediği belirtilmiştir. Ropörtajı gerçekleştiren yazara göre Türkiye'nin yeniden dini, politik ve askeri bir kargaşaya sürelenmemesi için Ortak Pazar'a girmesi gerekmektedir²²⁸.

18 Aralık 1989'da Avrupa Komisyonu Türkiye'nin başvurusunu askıya almayı önermiştir. Komisyon'nun bu kararı vermesindeki sebebi ise, Türkiye'nin ekonomik sorunları, insan hakları ve demokrasideki sorunları, azınlık sorunları ve Kıbrıs ile olan problemleri olarak özetlenebilir²²⁹.

AT Türkiye'nin başvurusunu kabul etmemesine rağmen, Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin içişleriyle ilgili meselelere ilgi duymaya başlamış ve özellikle 90'lı yıllara doğru Türkiye'nin insan hakları uygulamalarına yönelik müdahale etmeye başlamıştır²³⁰.

Avrupa Topluluğu, Azınlık sorunlarının Avrupa Birliği uygulamaları içerisinde çözülmesini önerirken, Ermeni soykırımının tanınmasını Türkiye'den talep etmiştir. Özellikle 1990'ların başından itibaren, Avrupa Topluluğu Kürt meselesine çok büyük ilgi göstermiştir. Türkiye Kürt sorununa karşı yaklaşımı nedeniyle birçok defa Avrupa parlamentosu tarafından eleştirilmiştir. Avrupa Birliğinin bu tutumu, özellikle Kemalist bürokrasi içinde AT'ye kuşkulu yaklaşılmaya sebep olmuştur²³¹.

2.7. Turgut Özal'ın ABD'ye olan yaklaşımı

ABD, Turgut Özal'ın dış politikasında her zaman en önemli ülke olmuştur. Özal'ın ABD'ye bu önemi vermesinin sebebi, ABD'nin dünya siyasetindeki kuvvetinin farkında olması ve Türkiye'nin gelişmesinde, ABD'nin askeri, teknolojik ve ekonomik gelişmişliklerinden faydalanma isteğidir. Turgut Özal'ın ABD politikasının hedefi ilişkileri "sıfır opsiyon"un üzerine çıkarmak üzerine kurulmuştur. Amerika'nın Türkiye'de işbaşında kim olursa olsun bildiğini okumaya devam edeceğini ve bunun zararlarını azaltmanın tek yolunun ABD ile kayıtsız şartsız iyi geçinmek olacağını düşünen Özal, ABD ile ilişkilerin bozulması durumunda bunun Amerika'ya değil Türkiye'ye zarar vereceğinin bilincinde hareket etmiştir. Bunun için Amerika ile sıfır

²²⁷ Sami Kohen, M.Ali Birand, 03.03.1988, Milliyet Gazetesi, s.1.

²²⁸ 07.1.1988 Milliyet Gazetesi, s.11.

²²⁹ Ertosun, a.g.e., s.305

²³⁰ Ertosun, a.g.e., s.305

²³¹ Ertosun, a.g.e., s.305

sorun ve hoş tutma politikası izlemiştir. Ayrıca ABD ile ilişkilerde askeri ilişkilerin başat olmasından rahatsızlık duyarak Türk-Amerikan işadamları konseyinin kurulması, karma ekonomik toplantılar düzenlenmesi, Amerikan bankalarının Türkiye’de varlık göstermesi konusunda büyük çaba göstermiştir. Özal’ın Türk-Amerikan ilişkilerini geniş bir yelpazeye oturtmak istemesinin nedeni, Türkiye’nin stratejik öneminin azalması durumunda bile müttefik olarak değerinin azalmayacağı bir konuma getirmektir²³². Turgut Özal’ın Mart 1985’te verdiği bir demeçte, ABD’ye verdiği önemi şu sözler ile dile getirmiştir: “Dünya banka sisteminin ağırlığı Amerika’dadır [...] Türkiye’ye gelen bankaların ağırlığı da Amerikan bankalarıdır. Hatta yatırımların ağırlığı da o kanaldadır. Başka memleketten gelse bile, gerisinde Amerikan sermayesi vardır.”²³³

Özal’a ABD’ye aynı zamanda Kıbrıs ve Ermeni sorunlarından dolayı önem veriyordu. ABD’deki Ermeni lobisinin 1915’ olayları ile ilgili yaptığı lobi çalışmalarına karşı ABD liderleriyle iyi ilişkiler kumayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisini devreye sokarak Ermeni lobisini dengelemeyi hedeflemiştir²³⁴.

Özal’a göre Kıbrıs sorunu Türkiye’nin uluslararası arenada önünde büyük bir engel teşkil etmekteydi. Bu sorun ise ancak ABD’nin desteği alınarak çözülebilirdi²³⁵. Özal’ın Barlas’a verdiği bir röportajda bu konuya ilişkin şu sözleri söylemektedir:

“Amerika dış politikada pragmatiktir. Süper güç olarak hep çözüm ister. Ama Avrupa farklı. Uzun tarihlerden gelen saplantıları, taraflılıkları var Avrupalıların. Eğer biz Kıbrıs’ı hemen çözüm yoluna sokup, burada Amerikan desteğini yanımıza alamazsak, ileride iş Avrupa’nın üzerine kalır. İşte o zaman, Yunanlıların yanında olduğunu görürüz Avrupa’nın... Benim endişem bu yönde.”²³⁶

Turgut Özal Amerika’da Başkan Bush ile yaptığı görüşmenin gayet başarılı geçtiğini anlattığı demecinde; Doğu Avrupa’da meydana gelen hızlı değişimleri değerlendirdiklerini ve Kıbrıs konusundaki Türkiye’nin kesin tutumunun altını çizdiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Kıbrıs’ta artık iki toplumun bulunduğunu ve bu iki toplumun birbirine göre üstün sayılamayacağını belirtmiştir.²³⁷

²³² Kavuncu, a.g.e., s.97.

²³³ Ertosun, a.g.e., s.301

²³⁴ Soner Yalçın ve Mehmet Ali Birand, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, Ankara, 2007, s.234-235

²³⁵ Yalçın ve Birand, a.g.e., s.235

²³⁶ Barlas, a.g.e., s.134,

²³⁷ 28. 01. 1990, Milliyet, s.8.

Turgut Özal İktidara geldiği ilk yıllarda daha önceki soğuk savaş söyleminin devam ettirmiş ve Soğuk Savaş dengeleri içerisinde ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ederek, ABD'nin maddi desteğini arttırmaya uğraşmıştır. Fakat ABD yardımları çoğunlukla askeri yardım olarak gerçekleşmiştir. ABD Türkiye'ye verilen yardımların çoğunlukla Ekonomik İş birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ve Uluslararası Para Fonu aracılığıyla Türkiye'ye gitmesini tercih etmiştir. Ancak ABD yönetimi bu yardımların karşılığında Türkiye'den Kıbrıs gibi politik konularda tavizler istemesi, ANAP hükümetinde olumsuz karşılanmıştır²³⁸.

1980'lerin ikinci yarısından sonra Soğuk Savaş etkilerinin ortadan kalkmasıyla, Türkiye'nin ABD için önemi azalmış ve yardımların şartlarının zorlaşmasına neden olmuştur. Bu yeni konjunkturda, Turgut Özal politikasını değiştirmiş ve yardım değil ticaret felsefesiyle iktisadi ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bu politika cevap vermiş ve iki ülke arasındaki özel sektör yatırımları ve ticaret artmıştır. Sonuçta, ABD'ye yapılan ihracat 1983 tarihinde 231 milyon dolar iken, 1989 tarihinde 971 milyon dolar olmuştur. İthalat rakamlarında ise benzer bir yükselme olmuş, Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalat ise 975 milyon dolardan 2 milyar dolara yükselmiştir²³⁹.

2.7.1. Körfez Savaşı ve ABD ile ilişkiler

1990 yazında Körfez Krizi başladığında Marmaris'teki Okluk Koyu'nda tatilde olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, devlet bakanı Güneş Taner tarafından aranarak Irak ordularının Kuveyt'i işgali ile ilgili bilgilendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Saddam tehdidi ile ilgili ABD Başkanı Georg Bush'u uyaran ilk devlet adamıdır.

Özal 1980'li yıllardan itibaren Irak'la ticaretin gelişmesi konusunda gayret göstermiş başbakanlığı döneminde Bağdat'a giderek Saddam ile görüşmüştü. İran-İrak savaşı boyunca tarafsız bir politika izleyen Türkiye, Turgut Özal'ın Tahran'a gezisi sırasında Irak füzelerinin bulunduğu otelin yakınına düşmesi sonucu ciddi tehlikeye maruz kalmıştı²⁴⁰.

Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi nedeniyle sıcak bir gündeme dönüşen Körfez krizini vizyonunu kanıtlayabileceği ve kendisini uluslararası arenada sergileyebileceği bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştır. Krizin yöneticisi uluslararası politik bir kişilik olarak "Bir koyup, üç alacağız. Bu işten çok karlı çıkacağız." diyerek 21. Asrın Türk Asrı olacağı sözünü verdi. Bu arada ABD, Birleşmiş Milletleri harekete geçirerek askeri, ekonomik ve ticari

²³⁸ Ertosun, a.g.e., s.305

²³⁹ Ertosun, a.g.e., s.305

²⁴⁰ Derya Sazak, 11 Eylül Gölgesinde Saddam, 06.01.2002, Milliyet, s.16.

ambargo uygulanmasını istemiş ve savaş hazırlıklarına başlamış bulunuyordu. Daha sonra Özal bu ambargo kararını önce Türkiye'nin aldığını dolayısıyla Türkiye ayağı olmadan ambargonun uygulanamayacağını belirtmiştir. Ancak Türkiye ekonomik olarak en büyük zarara ambargo nedeniyle uğramıştır. Mümtaz Soysal, ambargoya körü körüne uymanın Irak'a olduğu kadar Türkiye'ye de zarar verdiğini belirtmiştir.²⁴¹ Sedat Ergin de "çekiç güç" ün bizzat Turgut Özal'ın isteği ile Türkiye'de üstlendirildiğini yazmıştır.²⁴²

Cumhurbaşkanı Turgut Özal Yunanistan'ın yüksek tirajlı gazetelerinden To Vima'ya bölgeyle ilgili gelişmeler konusunda değerlendirmelerde bulunduğu demecinde, Körfez Savaşı ile ilgili birçok olumsuzluğun yanı sıra "Bir savaşın küllerinden gelecek için hiçbir ümit yok mu? Pek tabii ki savaşın bazı olumlu sonuçları vardır" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.²⁴³

32. Gün'e yaptığı değerlendirmede, Saddam'ı insafsızlıkla suçlayan Özal, krizde Türkiye'nin Batı'nın jandarması olmadığını ve olmayacağını altını çizerek, bu vesile ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin daha modernize hale getirildiğini belirtmiştir. Sözlerine devamla; Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü olmadığını ancak Türkiye'yi en iyi şekilde koruma gayesiyle hareket ettiklerini dile getirmiştir.²⁴⁴

Cumhurbaşkanı Özal kendisini dünya liderleri basamağına yükselten Bush ve dönemin yabancı ülke liderleriyle ilişkilerinde hükümeti ve orduyu Körfez Savaşı'na "aktif" katılma konusunda iknaya azami gayretine tanıklık ettirmiştir. Özal bu zahmetlerinin karşılığı olarak Ortadoğu'nun yeniden çizilecek sınırlarında Musul-Kerkük petrolerinin Türkiye'ye kalabileceği beklentisini taşımıştır.²⁴⁵

Bir İtalyan dergisinde "Yalnız Avrupa ile Yaşanmaz" başlıklı yazıda Türkiye'nin Ortadoğu'nun lideri olma yolunda ilerlediği ileri sürülmüştür. Ortak Pazar tarafından reddedilen ve umudu kırılan Turgut Özal'ın Türkiye'yi Ortadoğu'nun en büyük gücü haline getireceği bunun için de Japon modelini örnek aldığı belirtilmiştir.²⁴⁶

Birinci Körfez Savaşı, Türkiye ekonomisine petrol fiyatları, kara taşımacılığı, müteahhitlik hizmetleri ve ihracat kalemlerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Körfez Krizinin petrol fiyatlarına olumsuz yansımaları daha çok Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonraki yıl boyunca devam etmiştir. Ham petrol varil fiyatları, Körfez

²⁴¹ Mümtaz Soysal, 25 Aralık 1992, Hürriyet.

²⁴² Sedat Ergin, 24 Aralık 1992, Hürriyet.

²⁴³ Türkiye İstikrar Adası, 20.01.1992, Milliyet s.10.

²⁴⁴ 05.01.1991, Milliyet, s.11.

²⁴⁵ Derya Sazak, 11 Eylül Gölgesinde Saddam, 06.01.2002, Milliyet, s.16.

²⁴⁶ 25.08.1991, Milliyet, s.10.

Krizi öncesi 16 ABD doları iken, Kuveyt'in işgalinin ardından %53 artmış 24,5 ABD dolarına yükselmiştir²⁴⁷.

Irak, Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli ülkelerden biriydi, yıllık ticaret hacmi 2-2,5 milyar dolardı, savaş sonrası yürürlüğe giren BMGK neticesinde Türkiye-İrak ticari ilişkileri durma noktasına gelerek dış ticaret dengelerimizi alt üst etmiştir. Bu dönemde ithalatın aşırı değerlendirilen döviz kurlarının da etkisiyle ihracata göre daha hızlı arttığı görülmektedir.²⁴⁸

1990 yılında Irak'a gerçekleştirilmesi beklenen ihracat 822 milyon dolar civarında idi, Türkiye bunu ambargo nedeniyle gerçekleştirilememesinin yanı sıra bedeli tahsil edilmemiş ihracat alacakları Irak'tan 34 milyon 480 bin dolar, Kuveyt'ten ise 5 milyon 50 bin dolardır. Ayrıca bu ülkeler için imal edilip de elde kalan malların değerleri Irak'tan 53 milyon 950 bin dolar ve Kuveyt'ten 360 bin dolardır. 1990 yılına kadar Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattından yıllık ortalama geliri 400 milyon dolar idi. Bu nedenle 1990 yılında beş aylık gelir kaybının 160 milyon dolar civarında olduğu tespit edilmiştir. Yine bu hesaba 1991'den 1996'ya Türkiye'nin söz konusu boru hattından 2 milyar dolar kaybı olduğu görülmektedir. Savaştan önce Türk müteahhitlik firmaları Irak'ta baraj, yol gibi önemli alt yapı ihalelerini almış, büyük çoğunluğu Irak'ta olmak üzere 40 bin civarı işçi ile büyük bir iş hacmine ulaşmışlardı^{249, 250}.

Körfez Savaşı'nın Türkiye turizmine de olumsuz etkisi olmuş özellikle Batı Avrupa turisti rezervasyonlarını iptal ettirmiş, yanı sıra ekonominin daralması nedeniyle iç turist de etkilenmiştir. Birkaç yıl içinde turizmde toparlanma görülüşse de sektöre yönelik girişilmiş büyük yatırımlar yavaşlamış ya da durma noktasına gelmiştir.

Turgut Özal, Körfez savaşı boyunca geleneksel statükocu Türk dış politikasından tamamen farklı bir politika izlemiştir. Türkiye, savaşın çıktığı ilk günlerden itibaren açık bir şekilde ABD'nin tarafında yer almıştır ve Irak'ı karşısında

²⁴⁷ Selim İnançlı, Mehmet Zeki Ak, Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri, Ortadoğu Yıllığı 2005, s.301
http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/20_turkiye_nin_komsu_ortadogu_ulkeleri_ile.pdf
(Erişim Tarihi: 23.07.2017)

²⁴⁸ 1. Körfez Savaşı

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/1__K%C3%B6rfez_Sava%C5%9F%C4%B1_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8f.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2017)

²⁴⁹ Dilek Özbek, Irak Savaşı'nın Türk Ekonomisine Etkisi, Çankaya Gündemi, S.14, 2003, s.5.

²⁵⁰ Güleç, Mustafa, Oğuz Gencay, **Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri**, Ankara, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003, s.3-7.

olmaktan çekinmemiştir. Özal, bu süreçte karar verici olmuştur ve sıklıkla ordunun, hükümetin ve Dışişleri Bakanlığının görüşlerine başvurmadan ve hatta çatışmak suretiyle kararlar vermiştir. Özal'ın izlediği bu politikanın sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Birinci olarak Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında da, Batı ve ABD için sadık ve kullanışlı bir müttefik olduğunu göstermek istemiştir. Bu politikayla Özal, hem daha fazla ABD yardımını ön görmüştür hemde Avrupa Topluluğu üyeliği, hem de Kıbrıs, Yunanistan sorunlarında ABD'nin politik yardımını alacaktır. İkinci sebep ise, Özal, Saddam Hüseyin'i bölgedeki istikrar için tehlikeli bulmuş ve bundan dolayıdır ki Saddam'ın bir müdahale ile düşürülmesini istemiştir²⁵¹.

Turgut Özal'a göre; "Artık Türkiye, eski dış politikasını güdemez. Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın felsefesiyle hareket edemez. Hiçbir şeye karışmadan kabuğuna çekilmek düşüncesi çağın düşüncesi değildir."²⁵² Özal, Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ın politik yapısının farklılaşacağını tasarlamıştır ve bu süreçte aktif rol oynamak suretiyle, Kerkük ve Musul üzerinde söz söyleyebilecek duruma gelebileceğine inanmaktadır. Eğer Türkiye bu süreç içinde aktif rol oynamaz ise, doğan boşluk başka güçler tarafından doldurulacaktır²⁵³.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak Kuveyt'i işgal ettikten hemen sonra toplanmış ve 6 Ağustos 1990 Tarihinde Irak'a ekonomik yaptırımlar ile ilgili karar almıştır. Bu karardan hemen sonra, Özal, bakanlar kurulu ile beraber toplanıp Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru hattı'nın kapatılmasına karar vermiştir. ABD'den herhangi bir talep gelmeden Özal'ın bu boru hattını kapatması, politik bir baskı olmadan bu kararı vermiş olduğu izlenimi yaratmak istemesinden dolayıdır²⁵⁴.

Irak'a yapılan ekonomik ve diplomatik yaptırımlardan da sonuç alınamayınca, ABD önderliğinde, Irak'a karşı Çöl Fırtınası isimli askeri müdahalesi düzenlenmiştir. ABD Türkiye'den 3 başlıkla özetlenebilecek istekleri olmuştur: Birincisi, Türkiye'deki üstlerin ve askeri tesislerin kullanıma açık olması, ikincisi, Irak'ın kuzey kısmına asker kaydırılması böylece Irak güçlerinin bir kısmı kuzeyde kalacaktır, son olarak ise bir Türk ordusundan bir birliğin Suudi Arabistan'daki kuvvetlere katılmasıdır²⁵⁵. Melih Aşık Milliyet gazetesindeki köşesinde Özal'ın ABD'nin isteklerini kendi istekleriymiş gibi sunarak hem ABD'den aferin aldığını hem de kamuoyu nezdinde

²⁵¹ Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınevi, Ankara 2000, s.124-125

²⁵² Ertosun, a.g.e., s.311

²⁵³ Gözen, a.g.e, s.125

²⁵⁴ Gözen, a.g.e, s.125

²⁵⁵ Ertosun, a.g.e., s.311

boyun eğmiş pozisyonuna düşmediğini dile getirmiştir.²⁵⁶

Turgut Özal, bu üç isteğe de olumlu yaklaşmış ve hem Türk askerlerinin yurt dışına çıkması ile ilgili hemde yabancı askerlerin Türkiye’de barınmalarına ilişkin tezkerelerin TBMM’de onaylanmasını sağlamıştır²⁵⁷.

İlk iki istek fiilen gerçekleşmiştir fakat son istek, yani bir Türk birliğinin yurt dışına çıkması ile ilgili talep, muhalefetten gelen tepkiler, ANAP içi muhalefet ve Genelkurmay’dan gelen direnç nedeniyle gerçekleşmemiştir²⁵⁸. *Ordu, Özal’ın Amerika’nın çizgisini Türkiye’nin çıkarlarını gözetmeden izlemesinden son derece rahatsızdı ve savaştan sonra da Türkiye’nin toprak bütünlüğüne yönelik büyük bir tehlike oluşturacağından endişe ediyordu.*” Amerika’nın Yeni Dünya Düzeni planı çerçevesinde gerçekleştirdiği I. Körfez savaşı, bölgedeki en önemli müttefiki Türkiye ile ilişkilerini gerginleştirmiştir Cumhurbaşkanı Özal bütün gayretlerine rağmen ABD’nin Körfez Savaşı’na istediği desteği tam anlamıyla sağlayamamıştır²⁵⁹

Irak kısa sürede Kuveyt’ten çıkarılmıştır. Fakat Turgut Özal’ın Saddam Hüseyin’in iktidardan düşeceğine ilişkin öngörüsü gerçekleşmemiştir. Savaş sonrası Saddam, Irak’ın kuzeyindeki Kürtlere kimyasal silahlar ile saldırmıştır. Bunun sonucu Türkiye’ye 70 bine yakın Kürt sığınmıştır. Bunun üzerine, Özal’ın öncülüğü ile göç akımını önlemek amacıyla ve Irak’taki Kürtlerin güvenliğini sağlamak amacıyla 36. paralelin kuzeyi uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. Temmuz 1991’de koalisyon güçlerinin bölgeden geri çekilmesiyle beraber, bölgedeki olası bir Saddam taarruzunu önlemek amacıyla Çekiç Güç isimli bir uluslararası bir müdahale gücü oluşturulmuştur²⁶⁰.

Turgut Özal, İran ve Irak bölgesindeki farklılaşan durumlar nedeniyle İran’ın Irak’ın güneyindeki Şiiiler ile daha yakın ilişki kuracağından dolayı Türkiye’nin de sınırındaki Kürtler ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğine inanmıştır. Bu çerçevede Turgut Özal, Kürt Liderler olan Mesud Barzani ve Celal Talabani ile sık sık görüşmeler yapmış ve Kürt kimliğinin tanınmasında önemli aşamalar kaydetmiştir²⁶¹.03.04.1991 tarihli Hürriyet gazetesindeki “*Irak’a Ültimatı verdik*”²⁶²

²⁵⁶ Melih Aşık, 21 Ocak 1993, Milliyet.

²⁵⁷ Hülki Cevizoğlu, *Körfez savaşı ve Özal Diplomasisi*, Form Yayınları, İstanbul, 1991, s.54-55

²⁵⁸ Cevizoğlu, a.g.e., s.55

²⁵⁹ Cengiz Çandar, Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası, Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası, s. 197

²⁶⁰ Cevizoğlu, a.g.e., s.55

²⁶¹ Ertosun, a.g.e., s.301

²⁶² 03.04.1991, Hürriyet gazetesi.

başlıklı yazıda sayıları yüzünü aşan kişinin Türkiye'ye sığınma talebiyle sınırda beklediği belirtiliyordu. Yine aynı günlerde Sabah gazetesi manşetinde "*Irak Sınırı Cehennem: Yüzbinlerce Iraklı Açlık ve Hastalıkla Karşı Karşıya*"²⁶³ Güneş Gazetesinde "*Kaçan Kürtlerin Durumu Facia*"²⁶⁴ 04.04.1991 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde ise "*Irak Sınırı Cehennem*" ve 05.04.1991'de Cumhuriyet Gazetesi "*Cumhurbaşkanı Birleşmiş Milletler'den Saddam'a dur denilmesini ve sınırdakilere yardım yapılmasını istedi.*"²⁶⁵ başlığıyla gündemleştirmiştir.

Çoğu zaman Türkiye'nin de içine dahil edildiği 3. Dünya Ülkeleri ya da kalkınmakta olan ülkeler kategorisinde olan bir ülke için yatırımlar için yeterli sermayenin olmayışı en önemli sorunu teşkil eder. Bu nedenle tek bir okul, hastane ekonomik kalkınmada bir değer taşır, Türkiye Iraklı sığınmacılar için büyük bir mali külfete katlanarak ekonomik olarak büyük zarara uğramıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yoğun telefon diplomasisiyle Amerikan başkanı George Bush'u harekete geçirmesi, havadan insani yardım yapılmasını sağlamış ama Türkiye yine de büyük bir ekonomik hezimete uğramaktan kurtulamamıştır.

Aynı dönem içinde Musul ve Kerkük ile ilgili kadim iddialar yeniden alevlenmiş ve bölgedeki petrolden nemalanma hayalleri iştahları kabartmıştır. Üstelik Irak Kürtlerinin "hamisi" olma Özal'ın emperyal vizyonunun "Bir koyup, üç alacağız" derken ne kastettiğinin de işaretiydi. Turgut Özal, bölgeyi Türkiye'nin nüfuz alanı olarak görmekle büyük bir tarihi yanığı sergilemiştir. ABD öncülüğündeki güçlerin Irak'ta ezici bir zafer kazanacakları ve Saddam'ın devrileceği öngörüsü gerçekleşmeyince savaş sonrasında bölge yeniden düzenlenirken "galip devletler arasında masaya oturmak" da söz konusu olamamıştır.

Turgut Özal'ın Körfez Savaşı siyasetinin sonuçları Türkiye'de 10 yıl boyunca etkisini göstermiştir²⁶⁶. Öncelikle, Irak'a karşı uygulanan yaptırımlar sonucu, Türkiye ciddi ekonomik kayıplara uğramıştır. Yapılan araştırmalara göre, Türkiye petrol boru hattının kapatılması ve Irak ile ticaretin durması yüzünden 100 milyar dolar civarında bir kayba uğramış ve bu kayıplar öncelikle etkisini 1994 yılındaki ekonomik krizde kendisini göstermiş ve hatta bu ekonomik kayıpların etkileri sonrasında da 2001 ve 2002'deki krizlere kadar uzanmıştır²⁶⁷.

²⁶³ 04.04.1991, Sabah gazetesi.

²⁶⁴ 04.04.1991, Güneş gazetesi.

²⁶⁵ 04.04.1991, Cumhuriyet gazetesi.

²⁶⁶ Balcı, a.g.e., s. 197

²⁶⁷ Balcı, a.g.e., s. 197

İkinci olarak, PKK'nın artan terör eylemleri yüzünden Kürtlerin yaşadığı bölgeler 90'lar boyunca militarist bir yapıya dönüşmüştür. Bu yapı yüzünden, Güneydoğu'da ticaret sona ermiş ve PKK'nın etkisini arttıracak bir toplumsal bir ortam ortaya çıkmıştır²⁶⁸.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikanın oluşumu sürecinde kurumsal yapıyı devre dışı bırakan kişisel politikalar izleme eğilimi son kertede kurumsal tepki ve reflekslerle etkisizleştirilmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının özellikle Körfez bunalımı ilk evrelerinde aktif politika izleme eğiliminin savaşın arifesinde ve sonrasında Dışişleri Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı tarafından dengelenmiş olmasını Türkiye'de dış politika oluşum sürecinde kurumsal yapının ağırlığını sergileyen bir örnek olay olarak değerlendirmek mümkündür²⁶⁹.

2.8. Turgut Özal'ın SSCB (RF)'ye Yaklaşımı

1980'li yıllar ile beraber, Turgut Özal ABD ile yakın ilişkide bulunmuş ve SSCB ile ilişkilerinde durağan bir periyoda girmiştir. 1980'de imzalanan SEİA, bu durağan ilişkinin sebepleri arasında geliyordu. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi, özellikle Türkiye'yi rahatsız etmiştir. SSCB, ABD'nin bölgede Çevik Kuvvet oluşturmasından ve Türkiye'nin Nükleer kapasitesinin yükselmesi denemelerinden rahatsız olmuştur. Bu konuları SSCB, Türk tarafına belli zeminlerde bildirmesine rağmen, Türk tarafı sorunların çözümü için niyetli olmadığını hissettirmiştir.

25-27 Aralık 1984 tarihinde, SSCB lideri Nikolay Tikhanov Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülkenin ticari ilişkilerinin gelişmesi adına adımlar atılmıştır²⁷⁰.

Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesinden sonra, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir canlanma söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine sığınan Mustafa Süleymanoğlu'nun sorunu çözüldüğü gibi, sıkıntı yaratan Karadeniz'de bir FIR Hattı konusunda uzlaşmıştır²⁷¹. 1990 yılında Azerbaycan'daki ayaklanma sonrasında gerçekleşen şiddetli Sovyet müdahalesini Türkiye SSCB'nin bir iç sorunu olarak gördüğünü duyurmuştur. Son olarak, Gorbaçov'un son zamanlarında, SSCB'nin bir parçası konumunda olan Türk federe cumhuriyetleri, Türkiye ile yakınlaşmaya başlamışlardır.

²⁶⁸ Balcı, a.g.e., s. 197

²⁶⁹ Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.874.

²⁷⁰ F. Stephen Larrabee ve O. Lesser Lan, *Türk Dış Politikası*, Çev: Mustafa Yıldırım: İstanbul, 2004, Ötüken Yayınları, s.342-343

²⁷¹ Larrabee ve Lan, a.g.e., s.343

1990'dan sonra ise, Türkiye Türk cumhuriyetleri ilişkileri öne çıkmış ve Rusya bu konuyla ilgili rahatsız olmuştur. Türkiye'nin bu ülkeleri hızlıca tanıması ve bu ülkeler ile hızlıca ziyaretler gerçekleştirilmesi, Rusya liderlerinin kuşkulanasına neden olmuştur. Rusya'ya göre, Türkiye Sovyetler dağıldıktan sonra pantürkist bir anlayış ile Müslüman cumhuriyetleri tek bir cephede ittifak halinde birleştirmeye çalışıyordu. Bundan dolayıdır ki, bazı Rusya liderleri ve basın kuruluşları Türkiye lehine kampanya başlatmışlardır. Bu çevrelere göre, Türkiye, KKTC'yi de içine dahil etmek suretiyle, Azerbaycan ve OrtaAsya'ya kadar bir Türk birliği oluşturmayı hedefliyordu. Dahası, Türkiye, Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde bulunan Nükleer füzelere ulaşmak suretiyle süper güç olma ve Rusya'nın önünü kapama peşindeydi. Rusya, İran ve Arap ülkeler ile iş birliği yapmak suretiyle Türkiye'nin etkinliği azaltmalıydı²⁷².

Rusya'nın endişe etmesinin ve rahatsız olmasının bir diğer sebebi ise Türkiye ile ilişkilerin yakınlaşmasından doğan Türk cumhuriyetleri içindeki Türklük şuuru ve kimliğidir. Rusya, bu kimlik ve şuur yüzünden Türkiye ile bu cumhuriyetlerin iktisadi ve siyasi ilişkilerinin artmasından endişe duymuştur. Bunun sebebi ise, Moskova'nın bu cumhuriyetler ile ilişkilerini ikili ilişkiler temelinde yürütmeyi planlamasından dolayı bu gelişmeleri kendi çıkarlarına uygun görmemesidir²⁷³.

Mehmet Ali Birand'a göre, Rusya'da Çarlık dönemine özenip ülkeyi o döneme geri döndürmeye çalışan bazı yöneticiler, aynı Osmanlı zamanında olduğu gibi, bu zamanda da Türkiye'nin Rusya'nın bölgede egemenliği karşısında bir engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Aynı zamanda Türkiye, Türk cumhuriyetleriyle beraber ittifak yapmak suretiyle Rusya'nın karşısında durmayı planlamaktadır²⁷⁴.

Ankara yönetimi ise Rusya'nın kaygılandığının farkındaydı ve her fırsatta Rusya'yı rahatlatmak için açıklamalar yapıyordu. Ocak 1992'de Hikmet Çetin, Moskova'ya olan ziyaretinde ve yine aynı tarihlerde Süleyman Demirel, Rusya Dışişleri Bakanı'nın Ankara ziyaretinde, "Pantürkizme de İslami köktendinciliğe de karşıyız" güvencesi vermişlerdir²⁷⁵.

Türkiye'nin güvence vermesine karşın Rusya'da inanç değişmemiştir. Ve halen Rusya üst yönetiminden bazı yetkililer SSCB'nin dağılmasında Türkiye'nin bu yeni cumhuriyetleri hızlı tanımasının payı olduğunu düşünmüşlerdir. Türkiye'nin

²⁷²Abdulahap Kara, *Turgut Özal ve Türk Dünyası, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.168

²⁷³ Kara, a.g.e., s. 167

²⁷⁴ Kara, a.g.e., s.167

²⁷⁵ Kara, a.g.e., s. 167

Azerbaycan'ı hızlı bir şekilde ilk tanıyan ülke olması, Sovyetlerin dağılmasını hızlandıran bir sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Rus töneticiler arasında birçok kişi Türkiye'nin bölgede ki etkinliğinin azaltılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Çünkü Orta Asya'da büyük bir Rus nüfusu yaşamaktadır ve Rusya'nın bölgede çok fazla çıkarı bulunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinin Rusya açısından gözden çıkarılması söz konusu olamazdı²⁷⁶.

Rusya'nın endişeleri Turgut Özal ölene kadar devam etmiştir. Rusya Turgut Özal'a karşı tutumunu Özal'ın cenazesine karşı yaptığı hareketler ile belli etmiştir. Özal'ın cenazesine düşük profilli ve görevden alınacağı kesin isimleri yollamış, Rusya Devlet televizyonunda Özal'ın öldüğü haberi 20. sıradan kısa ve basit bir değerlendirme ile geçmiştir²⁷⁷.

2.9. Turgut Özal'ın Orta-Doğuya yaklaşımı

Özal'ın Orta Doğu'ya yaklaşımı üzerine yapılan çalışmalar daha ziyade ekonomiye vurgu yapmakta Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri artırmayı amaçlayan girişimler olarak değerlendirilmektedir; oysa ekonomi ile ilişkisi kopuk olmamakla beraber Özal'ın Orta Doğu barışının sağlanmasına yönelik girişimleri de olmuştur.

Turgut Özal'ın döneminde, 70'li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan bölgedeki ülkeler ile iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi politikası sürdürülmüştür. Özal'ın bölgedeki ilgisini çeken konu, petrol zengini ülkelerdeki oluşan maddi birikimdir. Özal bölgedeki 15 milyonluk nüfusa sahip ülkelerin üretim artılarının 30-40 milyar dolarlar civarında olduğunu düşünüyordu, dolayısıyla meseleye ciddi önem vermiştir. Özal'a göre, Türkiye Ortadoğu'daki ülkelerle ilişkisini geliştirmeli ve bölgenin lider ülkesi konumuna yerleşmelidir. Bu sayede Türkiye, Batı için çok daha önemli bir ülke olabilecektir. Özal verdiği bir röportajda, şöyle demektedir: "Hâlbuki birçok İslam ülkesi var. Biz bu ülkelerin liderliğini yapacağız ve kendimizi Batı için daha önemli bir duruma getireceğiz"²⁷⁸. Dolayısıyla, Özal Ortadoğu'yla olan ilişkileri, Batıya alternatif olarak değil, tam tersi Türkiye'yi Batı dünyasında daha da iyi bir yere getirebilecek bir araç olarak görmüştür.

Barış Suyu Projesi, Özal'ın hem ekonomi merkezli dış politika yaklaşımına çarpıcı bir örnek hem de Türkiye'yi uluslararası politikada bulunduğu edilgen konumdan etken bir aktör pozisyonuna yükseltme çabasının göstergesidir.

²⁷⁶ Kara, a.g.e., s. 167

²⁷⁷ Kara, a.g.e., s. 168

²⁷⁸ Ertosun, a.g.e., s.307,

Bu proje ile ciddi su sıkıntısı çeken ve aralarında önemli siyasi sorunlar bulunan Orta Doğu ülkeleri, Türkiye'den gelecek su boru hattı ile bir bağımlılık ilişkisine girecekler bu ilişki aralarındaki çatışmaların da sonlanmasını sağlayacak fikriyatına dayanmakta idi. 1980'lerin ortalarında hazırlanan bir ABD istihbarat raporuna göre suların paylaşımı sorununun savaşa dönüşmesi ihtimali yüksek 10 bölgenin çoğu Orta Doğu'da bulunmaktaydı. Sorunun büyüklüğüne işaretlerle BM 80'li yılları "Su Arzı On Yılı" ilan etmiştir. Özal, savaş nedeni olabilecek suyun, iş birliği ve barış sağlamakta bir araca dönüştürülmesi öngörüsünde bulunmuştur. Özal'ın ekonomik karşılıklı bağımlılık anlayışının ürünü olan bu yaklaşım şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: *"Bu bir ekonomik hadisedir. Su verirseniz, eninde sonunda anlaşırınız. O da beni kendisine bağlamak için, belki petrol verir. Belki tabii gaz verir. O, boruları çeker. Birbirimize bağımlı olduğumuz zaman kavga etmeyiz. Kavganın yerini dostluk alır, ticaret alır"*²⁷⁹.

Özal, projenin uluslararası platformda gündeme gelerek kabul görmesi için büyük çaba harcamış ancak projenin hayata geçmesi finansmanı ile ilgili sorun aşılamadığı için mümkün olamamıştır. Bu kapsamda büyüklüğe sahip bir proje bölgede Türkiye dışında finans gücü olan bir ülkeyle ve ABD'nin desteğini alarak hayata geçebilirdi. Özal, daha sonra bunun farkına vararak destek arayışına girmişse de bu girişim, "Türkiye'nin projesi" olmaya mahkûm olmuştur. Projenin gerçekleşememe nedenlerinden biri de Arap devletleri ile İsrail'in konumu arasındaki dengenin sağlanamamasıdır. Arapların muhalefeti üzerine İsrail dışarıda bırakılınca proje, çıkış noktası olan "karşılıklı bağımlılık" prensibi havada kalmıştır. En önemli nedenin Türkiye'nin, suyun alıcısı olan Arap devletlerinin kaygılarını giderememesi ve barışın sağlanması konusunda alıcı ülkelere yeterli güven ihdas edememesi olduğu çeşitli kaynaklarca dile getirilmektedir. Arap ülkeleri, Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda zaten sorun yaşarken aynı konuda bir bağımlılık ilişkisine girmeyi doğru bulmamışlar, güç dengesinin de Türkiye lehine değişmesini istememişlerdir. Sonuç itibarıyla Özal'ın Orta Doğu barışına yönelik getirdiği perspektif Türk dış politikasında önemli bazı değişimler sağlamakla birlikte kendisinin döneminde sonuç alınamamıştır²⁸⁰.

Özal yurt dışı gezilerinde de Ortadoğu ülkelerine büyük önem vermiştir. Başbakan olduğu ilk iki yılda, gittiği 20 ülkeden 11'i Ortadoğu ülkesidir. Özal'ın bu politikası aslında 24 Ocak 1980'tarihindeki ekonomik kararlar neticesinde dışa dönük iktisat kavramı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin

²⁷⁹ Ertosun, s.204.

²⁸⁰ Ertosun, a.g.e., s.210-214.

Ortadoğu ülkeleriyle ticareti yükselişe geçmiştir. Türkiye, 1979 yılında 2,261 milyar dolar bölgeye ihracat yapar iken, 1983'te, bu rakam 5,28 milyar dolar olmuş, 1985'te de 7958 milyar dolara yükselmiştir. Ortadoğu'ya yapılan ihracatın, Türkiye toplam ihracatına oranı ise 1979'da %17,1, 1982'de %44,2 ve 1985'te %40 gibi yüksek değerlere ulaşmıştır. Ancak Irak-İran Savaşı'nın bitmesi ve petrol fiyatlarındaki azalma nedeniyle bu bölgeye olan ihracat'ta düşüş yaşanacaktır. Bu gelişmelerden sonra, Türkiye uluslararası ticaretini geliştirmek amacıyla Avrupa Topluluğuna yönelecektir²⁸¹

Türkiye 1954-62 arası Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi süresince, 1958'de BM'deki oylamalarda Cezayir'i desteklememiştir. Özal, 4 Şubat 1985'te Cezayir'e gerçekleştirdiği bir gezide, bu politikadan dolayı Cezayir'den özür dilemiştir²⁸².

Turgut Özal, İran-İrak Savaşında pragmatik bir dış siyaset izlemiştir. Savaş boyunca 'aktif tarafsızlık' ismiyle açıklanan savaşı taraflara eşit uzaklıkta durmayı öngören bir siyaset takip etmiştir. Hem iki tarafla olan ekonomik ilişkilerinin zarar görmemesini hedeflemiştir hem de taraflara ihtiyaç duydukları malları satmak suretiyle ihracatını artırmayı hedeflemiştir. Türkiye, İran'dan Irak- Türkiye arasındaki Kerkük - Yumurtalık Petrol Boru Hattı'na saldırmamasını ve Türk mallarının Harbur gümrük kapısından geçişini engellememesini istemiştir. Aynı zamanda, Türkiye Irak'tan, Türkiye İran arasındaki ticaret açısından önemli olan demir yoluna zarar vermemesini istemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan ihracatının artmasında bu iki ülkeyle olan ticari ilişkiler önemli olmuştur. Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı, Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan toplam ihracatının, 1980'de %21,3'ü iken, 1981'de bu oran %29,4'ü ve 1984'te ise %37,7'si kadar olmuştur. İran'ın Türkiye'nin bölgeye olan ihracatındaki payı çok daha yüksek olmuştur. Bu oran 1980 yılında %13,4 iken, 1983'te %44,4'e yükselmiş ve 1985'te ise %33,8 olmuştur²⁸³.

İran, savaş sırasında Türkiye'ye, Irak petrol boru hattını kapatırsa, bedava petrol verebileceğini açıklamıştır. Fakat Türkiye, taraflar arasındaki dengeyi bozmak istememiş ve kendisinin aktif tarafsızlık ilkesini değiştirmeyi tercih etmemiştir. Savaş sırasında, Türkiye ve Irak arasında ikinci bir boru hattı yapılmıştır.1990 yılında Irak'ın –Saddam Hükümeti'nin- Kuveyt'i işgal etmesi ile ortaya çıkan Körfez Savaşı'nın Ortadoğu'nun tüm yapısını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu

²⁸¹ Ertosun, a.g.e., s.307-308

²⁸² Ramazan Gözen, *Türk Dış Politikası Barış Vizyonu*, Palme Yayınları, Ankara, 2006, s.155

²⁸³ Gözen, a.g.e., s.156

savaşın hemen ertesinde Sovyetler Birliği'nin dağılması dünyanın yeni bir yapılanma sürecine girdiğinin en önemli göstergesidir. Bu bağlamda Arap Birliği düşüncesi rafa kalkmasa da epeyce zayıflamıştır. Türkiye'nin bu savaşta Amerika'yı desteklemesi dönemin Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın 'aktif müdahale' istemi ile söz konusu olmuştur ancak klasik yaklaşım ekolünü savunan Süleyman Demirel'in karşı çıkması Özal'ın elini zayıflatmış, amaç ve istemlerini yerine getirememiştir. Aslında Özal bu savaşta önemli aktörlerden biri olmayı isteyerek Türkiye'nin çekingenliğini üzerinden atmasını ve kazanan tarafta olmasını sağlamaya çalışmıştır. Eğer süreç Özal'ın istediği gibi işleseydi Türkiye'nin Ortadoğu'ya yayılması söz konusu olabilecekti²⁸⁴.

Türkiye bu dönemde savaşın verdiği politik konjonktürü avantaja çevirmekten çekinmemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin komşularının rahatsız olduğu GAP projesi'nin yapımına hız verilmiştir²⁸⁵.

2.10. Turgut Özal Dönemi Ekonomik Bilanço

ANAP'ın ekonomi politikası ve ilk önemli uygulamaları 24 Ocak Kararları ve bunların geliştirilmesine yöneliktir. 24 Ocak Kararları'nın ana hattı devletin küçültülerek sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve özel sektörün kârını maksimize edecek düzenlemelerden oluşuyordu²⁸⁶.

ANAP döneminin ekonomik politikalarını, askeri rejim döneminde izlenen ekonomik politikalardan ayırmak mümkün değildir. İş gücü piyasası aleyhine hükümler devam ediyordu, tarım destekleri sınırlı tutuluyordu, sendikal haklar ve sendikalar etkisizleştirilerek reel ücretler geriletmişti. Aynı dönemde belediyelere büyük yatırımlar yapılarak istihdamın artması sağlanmıştır. İstihdam artışı iç talepte genişleme meydana getirerek ithalatın serbestleştirilmesi suretiyle de ülkede tüketim malları bolluğu meydana gelmiştir. Askeri rejim sırasında kısılan kamu harcamaları bu dönemde artmış, hükümet alt yapı harcamalarına geniş yer vermiş, belediye yatırımları artmıştır²⁸⁷.

Bu dönemde yatırım programları ile kamu harcamaları büyürken kamu gelirlerinde aynı oranda bir büyüklük yaratılmadığı için kamu açıkları kaçınılmaz

²⁸⁴ Körfez Savaşının Türkiye'ye Etkileri 2.07.2010
(<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/10668?dil=tr>) (Erişim Tarihi: 15.06.2017)

²⁸⁵ Ertoşun, a.g.e., s.307-308

²⁸⁶ Oya Ayman Büber, Mine Söğüt, "Siyaset Merdivenleri ve Özal", **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi**, İstanbul, Tempo Kitapları, 1993, s. 75.

²⁸⁷ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002, İmge Kitabevi Ankara, 2004, s.152.

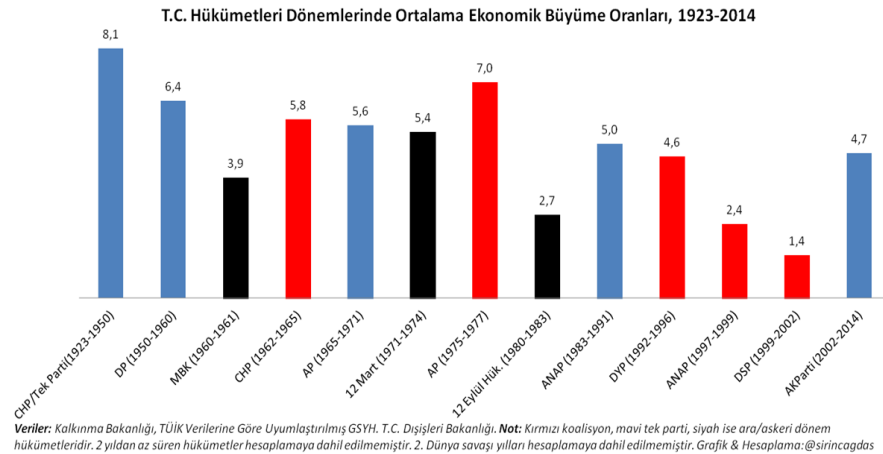
hale gelmiştir. Kamu açıklarının finansmanı için iç borçlanmaya gidilmiş devlet tahvili, hazine bonosu faiz oranları yükselmiştir, bu da faiz yükünü artırmıştır. Kamunun daha fazla borçlanmaya ihtiyaç duyması yatırımların daralmasına neden olmuştur. Vergi sisteminde yapılan köklü değişiklikler toplam vergi yükünde düşme sağlasa da artan kamu açıkları kapanamamış ve gelir vergisi adaletsiz bir yapı arzlemeye başlamıştır²⁸⁸.

Servet beyannamesi 1984 yılında kaldırılarak gelir vergisi çok önemli bir denetleme mekanizmasından yoksun kalmıştır. 1985 yılında Katma Değer Vergisi (KDV)'nin kabulü ile birlikte Türkiye’de vergi sisteminin tüketicilerin katkılarına dayalı hale geldiğinisöylemek mümkündür. Bu uygulamalar vergi gelirlerinin milli gelir içindeki oranlarını düşürmüştür²⁸⁹.

Turgut Özal’ın Başbakanlığı’na kadar olan dönemde yolsuzluk veya yolsuzluk iddiaları hiç bu boyutlara ulaşmamıştır. “Hayali ihracattan, banka dolandırmaya, gümrük yolsuzluklarından, imar aflarına, teşvikler, fonlarla sürekli oynamalar, günlük haberler arasında neredeyse haber özelliğini yitirerek, sıradanlaşmaya başlamıştı.”²⁹⁰

1980 yılından önceki 7 yıl, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik olarak en çok zorlandığı yıllar olarak görülebilir. 1973’ten 1980’e kadar onlarca hükümet iş

Tablo 2.1: T.C Hükümetleri Dönemlerinde Ortalama Ekonomik Büyüme

Oranları, 1923-2014²⁹¹

²⁸⁸ Boratav, a.g.e.,s.164.

²⁸⁹ Boratav, a.g.e.,s.174.

²⁹⁰ Öztin Akgüç, “Zor Günler” Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1988

²⁹¹ Ekonomi Trend,1980’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi, <http://www.ekonomitrend.com/1980li-yillarda-turkiye-ekonomisi/>(Erişim: 15 Mayıs 2017)

başına gelmiştir. 1974'teki Kıbrıs Harekâtı ülke içinde savaş teyakkuzu yaratmış ve 1977'deki tüm dünyayı etkisi altına alan petrol krizi ile Türkiye sarsılmış ve en önemlisi Türkiye'de terör kendisini göstermiş ve Türkiye siyasal bir karmaşa içine girmiştir. Ekonomik bakımdan mevcut bunalımdan kurtulmanın yolunu mevcut stratejilerle çözenin imkânsızlığı anlaşınca, 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır²⁹². Bu yıllarda, karaborsacılık oluşmuş, tüp ve yağ kuyukları oluşmuştur. Bu dönemde Demirel, ülkede var olan dış ticaret açığını ve döviz darboğazını belirtmek amacıyla "70 cent'te muhtaç olduk" demiştir²⁹³.

Türkiye Ekonomisi, 1980'li yıllara, 24 Ocak 1980 kararlarıyla girmiştir. Bu kararlara göre, TL'nin değeri düşürülmüş, devletin ekonomideki rolünü düşürmek için önlemler alınmış, ekonominin bazı alanları haricinde destekler kaldırılmış, ithalat ve ihracat serbestleştirilmiş ve yabancı sermaye girişi desteklenmiştir. Sonuç olarak, ithalat serbest bırakılmış ve Türkiye'nin cari açığı yükselmeye devam etmiştir²⁹⁴.

1980'li yıllarda Türkiye'de IMF destekli istikrar politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde ihracat odaklı stratejiler uygulamaya konulmuş ve ihracata odaklı üretim için destekler yükselmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin ithalatında ve dış borç birikiminde yüksek artışlar olmuştur. Türkiye'nin ihracat merkezli üretim sağlayabilmesi için ihtiyaç duyulan yatırım ürününün, enerjinin ve ara ürünlerin büyük bir kısmı ithal edilmiştir. Aynı zamanda bu ithalatların sağlanması için dış borca başvurulmuştur. 1980 öncesi kamu finansmanı yurt içi borçlanma ile halledilir iken, 1980 sonrası kamu finansmanı çoğunlukla yurt dışı borçlanma ile çözülür olmuştur²⁹⁵.

Türkiye 1923'ten 2015 yılına kadar olan 92 yılda %4,8 oranında büyümüştür. Bu verilerden 2. Dünya savaşı periyodu çıkarılırsa, - çoğu çalışma bu yılların özel durumundan dolayı bu yılları ayrı tutar- Türkiye yılda ortalama %5,6 büyümektedir. Dolayısıyla, Business HT'deki analize göre, yıllık potansiyel büyümemiz %6-7 olmalıdır. Tablo 1'de gözüktüğü üzere, Özal ve ANAP'lı yıllarda Türkiye'nin %5

²⁹² Özcan Dağdemir ve A. MesudKüçükkalay, Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından bir Karşılaştırma. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 3, Kasım 1999. s.127

²⁹³ Milliyet Gazetesi, Demirel'in Unutulmayan Sözleri, <http://www.milliyet.com.tr/demirel-in-unutulmayan-sozleri-gundem-2075042> /(Erişim: 15..05. 2017)

²⁹⁴ Ekonomi Trend, a.g.e.15

²⁹⁵ Ekonomi Trend, a.g.e.15

büyüdüğü gözükmektedir²⁹⁶. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin hem potansiyelinin altında hemde ortalamanın hemen altında bir büyüme gerçekleştirdiği söylenebilir.

Türkiye ekonomisi özellikle 1985'ten sonra artan mali açıklar ve iç borçlanma ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bunun sebebi, o yıllarda parasal genişleme olmadan kamu mali açıklarını borçlanma ile halletmek enflasyonu arttırmayacağı düşüncesidir²⁹⁷.

Aşağıdaki Tablo 2'deki verilere bakılacak olursa, 1981-1990 yılları arası, GSMH 2,1 kat artarken, ithalat 2,5 kat, ihracat ise 2,75 kat artmıştır. Dış borç ise, 3 kat artmıştır. Bunlar, ciddi artışlardır²⁹⁸.

Tablo 2.2: 1981-90 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri²⁹⁹

Yıllar	Enflasyon (TEFE) (%)	TL/\$ kuru	GSMH (milyon \$)	Ihracat (milyon \$)	Ihracat/ GSMH oranı (%)	İthalat (milyon \$)	İthalat/ GSMH oranı (%)	Dış Borç (milyon \$)	DB/ GSMH oranı (%)	Doğrudan Yabancı Sermaye (milyon \$)	DT/ GSMH oranı (%)
1981	36,8	110,24	72.775,30	4.702,90	6,46	8.933,40	12,28	16.559,00	22,75	141	18,74
1982	25,2	160,89	65.957,20	5.746,00	8,71	8.842,70	13,41	17.857,00	27,07	103	22,12
1983	30,5	223,82	62.251,00	5.727,80	9,2	9.235,00	14,84	18.814,00	30,22	87	24,04
1984	50,3	365,08	60.720,20	7.133,60	11,75	10.756,90	17,72	20.823,00	34,29	162	29,18
1985	43,2	519,61	68.032,40	7.958,00	11,7	11.343,40	16,67	25.660,00	37,72	158	28,37
1986	29,6	669,04	76.504,80	7.456,70	9,75	11.104,80	14,52	32.206,00	42,1	170	24,27
1987	32,0	855,04	87.737,90	10.190,00	11,61	14.157,80	16,14	40.326,00	45,96	239	27,75
1988	68,3	1.421,39	90.879,40	11.662,00	12,83	14.335,40	15,77	40.722,00	44,81	488	28,60
1989	69,6	2.120,25	108.652,30	11.624,70	10,7	15.792,10	14,53	42.751,00	38,43	855	25,23
1990	54,8	2.606,36	152.387,80	12.959,30	8,5	22.302,10	14,64	49.035,00	32,18	1.005	23,14

Türkiye'nin Dış ticaret açığı 1960-1980 yılları arasında 5 milyar dolar iken, 1990'ın sonunda 10 milyar dolar olmuştur. Bu yüksek dış ticaret açığı sonraki dönemler de daha da artarak devam etmiştir³⁰⁰.

1981 yılında, 1 dolar 110,24 dolar iken, 1990 yılında 2.606 TL olmuştur. 1981'de enflasyon %36 iken, 1990'da 54,8 olmuştur. Bu dönemde enflasyon ortalama %44 gerçekleşmiştir. Baskın Oran'a göre, 24 Ocak kararlarıyla doların 35 TL'den 70 TL'ye çıkartılmasına ve büyük zamlar yapılmasına rağmen, TL'nin

²⁹⁶ Çağdaş Şirin, 92 Yıllık Büyüme Serüvenimiz, Business HT, 2015, <http://www.businessht.com.tr/yazarlar/cagdas-sirin/1068162-92-yillik-buyume-seruvenimiz> (Erişim Tarihi: 15.05. 2017)

²⁹⁷ Ekonomi Trend, a.g.e.

²⁹⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 8. Baskı, s. 15

²⁹⁹ Oran, a.g.e., s.15

³⁰⁰ Oran, a.g.e., s.15

değerinin hızla düşmesi ve enflasyonun çıkması ekonomik programın başarısız olduğunun bir göstergesidir³⁰¹.

1980 -1990 yılları arasında, doğrudan yabancı sermaye girişlerinde, özellikle 1984'ten sonra ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Bu artışın sebepleri, öncelikle yabancı sermaye girişlerini düzenleyen mevzuatta yapılan iyileştirmelerdir. İkinci faktör ise, Türkiye'de yatırım yapmak isteyenlere, yatırım tutarının yarısını nakit yurt dışından getirmeleri halinde yarısını da yurt içinden "garantisiz ticari borçlardan karşılayabilme imkânı tanınmıştır³⁰².

³⁰¹ Oran, a.g.e., s.15

³⁰² Oran, a.g.e., s.15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TÜRK CUMHURİYETLERİNE YANSIMALARI

3.1. Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine olan Politikası ve Değerlendirilmesi

Soğuk Savaş sırasında, Türkiye'nin SSCB içindeki federe cumhuriyetlere yönelik ayrı bir dış politikası olmamıştır. SSCB'nin yıkılmasına dair işaretlerin olduğu 1980'lerin sonlarında dahi Türkiye bu siyasetini değiştirmemiştir. Hatta bu dönemde vuku bulan Ermenistan ve Azerbaycan meselelerine Sovyetlerin iç meselesi gözüyle bakmış ve müdahale etmemiştir. 1990 yılında, tüm bu federe cumhuriyetler egemenliğini ilan edince ve bağımsızlık yolunda önemli adımlar atınca, Soğuk Savaş dönemindeki Türk dış politikası değişmiştir³⁰³.

Turgut Özal, 1990'lardaki uluslararası değişimleri fırsat bilmiş ve Türkiye'nin dini ve etnik bağları üzerinden eski komünist devletler ile ilişkileri geliştirmeye dayalı, yeni- Osmanlılık isimli politikayı geliştirmiştir. Önce 1991'de Yugoslavya'nın sonrada SSCB'nin dağılması, Türkiye gibi dış politikasını Soğuk Savaş'a endeksleyen ülkeler için bilinmezler ve kaygılar içeren yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Fakat Turgut Özal'a göre bu yeni durum, zaten Türkiye ile bağlara sahip olan Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya ile ilişkileri geliştirmek için tarihi bir fırsattır³⁰⁴. O günlerde dilden dile 'Adriyatikten Çin Seddi'ne Türk dünyası söylemleri dolaşmıştır³⁰⁵.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Yunan Gazetesi To Vima'ya Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki son gelişmeleri değerlendirdiği demecinde; Türkiye'nin dağılan SSCB'nin Türkmenistan, Özbekistan gibi cumhuriyetlerle derin kültürel, tarihi, etnik bağlara sahip olduğunu belirtmiş, bu cumhuriyetleri tanıyan ilk ülke olduğumuzun altını çizmiştir³⁰⁶

Turgut özal bu düşüncelerini Haziran 1992'de İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirmiştir. Özal'a göre, "Gelecek on yıl Türkiye'nin önünde çok büyük bir istikbal açan dönemdir. Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Müslüman ve büyük bir kısmı Türk olan yeni devletlerle birlikte kendi gücümüzü daha tesirli hale getirebiliriz." ³⁰⁷.

³⁰³ Balcı, a.g.e., s.201

³⁰⁴ Ertosun, a.g.e., s. 312-214

³⁰⁵ Balcı, a.g.e., s.202

³⁰⁶ Türkiye, İstikrar Adası, 20.01.1991, Milliyet Gazetesi, s.10.

³⁰⁷ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul, s.453

Eğer bu fırsata yönelik doğru politikalar uygulanır ise, Türk dünyasını iyi bir gelecek beklemektedir³⁰⁸.

Özal'ın bu yeni ülkeler ile olan ilişkileri 3 ana temel üzerine kurulmuştu: Birinci olarak, bu ülkelerin demokratikleşebilmesi ve liberalleşebilmesi için Türkiye iyi bir örnek ülke konumundadır. İkincisi Özal'ın amacı bu ülkeler le birleşmek değildi yani pan-Türkist bir bakış açısı yoktu. Turgut Özal'ın asıl amacı iktisadi ve kültürel İş Birliği kurmaktır. Bu amaçla, Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü (KEİÖ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) kurulmuştur. Son olarak, Turgut Özal, bu bölgelerdeki nüfuz sahibi ülkeleri yani İran ve Rusya'yı rahatsız etmeden bu politikayı gerçekleştirmek niyetindedir. Çünkü Rusya ve İran Türkiye'nin iki büyük dış ticaret partnerleridir³⁰⁹.

Gelecek yüzyılın Türk yüzyılı olabilmesi için, Turgut Özal liderliğinde Türkiye 4 ayaklı bir politika başlatmıştır: Öncelikle, Türkiye'nin bu bölgeye yaptığı yardımları organize etmek amacıyla, Türk İş birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Kurulduğu ilk yıllarında TİKA, Orta Asya'daki cumhuriyetlerin ihtiyaç duyduğu kurumsallaşma ve devletleşme alanlarında bu ülkelere yardımı olmuş ve bu ülkelerin özellikle eğitim alanında ve diğer konularda acil ihtiyaçlarının karşılanması konusunda desteği olan bir kuruluştur. TİKA, Dışişleri Bakanlığının tanımladığı politikaları temel alarak ortak projeler gerçekleştirmiş ve teknik destek çalışmalarında bulunmuştur³¹⁰.

İkinci olarak, Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ilişkilerin inşası için yetiştirilecek insan gücünün eğitilmesi için verilen burslar söz konusu idi. Bu doğrultuda, başlatılan prgramın ismi Büyük Öğrenci Projesi idi. Bu projenin temel amacı bu yeni oluşan cumhuriyetlerin eğitilmiş insan gücü ihtiyacına cevap verebilmelerini sağlamaktı. Bu bağlamda her ülkeye 1400'ü yükseköğretim olmak üzere 2000'er kişilik burslu öğrenci yollama kontenjanı sağlanmıştır. Bu politikanın bir diğer ayağını bu devletlerde açılan Türkiye merkezli okullar oluşturmaktaydı. Bu politika bir taraftan Milli eğitim tarafından desteklenir iken, bir diğer taraftan Gülen örgütü gibi kuruluşlar tarafından da yönetiliyordu³¹¹.

Üçüncü olarak ise, bu ülkeler ile bölgesel iş birliği örgütleri kurmak ve çeşitli iş birliği antlaşmaları imzalamak öngörülmüştü. Bölgedeki Türk devletlerinin askerlerini

³⁰⁸ Ertosun, a.g.e., 312-314

³⁰⁹ Ertosun, a.g.e., 312-314

³¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 2008, s. 418

³¹¹ Sönmezoğlu, a.g.e., 419

Türkiye’de yetiştirme fikri ve Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi de bu amaçla yürürlüğe girmiştir³¹².

Son olarak ise, propaganda yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1992’de TRT Avrasya üzerinden bölgede yayın yapılmaya başlanmıştır. Aynı şekilde, Milli Eğitim Bakanlığı bu ülkeler de okutulması için tarih ve edebiyat kitapları bastırılmış ve Diyanet işleri başkanlığı ise buralarda cami inşa ettirmiş ve aynı zamanda dini kitapları hazırlatmıştır³¹³.

Bu dört ayaklı politikanın, Türkiye’yi ilgilendiren bazı sonuçlarına bakacak olursak, şunları görebiliriz: Öncelikle, 1989–1991 yılları arasında Türk cumhuriyetlerinde gerçekleşen milliyetçi hareketlere yönelik ilgisiz bir politika izlemiştir. Türk dış politikası o yıllarda Moskova temellidir. 1991-1995 yıllarında ise, Türkiye bu ülkeleri tanıyan ilk devlet olmakla beraber Avrasyada model ülke ve lider olma girişimleri içinde olmuştur. Rusya’nın bölgedeki etkisini göz ardı etmiş ve Rus etkisini yok etmeye yönelik aktif bir siyaset izlemiştir. Türkiye, Rusya ve İran ile rekabet girmiştir. Aynı zamanda Türkiye, Türkçü ve Turancı söylemleri kullanmış ve bölgede yaşanan değişimlerin heyecanıyla plansız ve programsız bir dış politika takip etmiştir³¹⁴.

Türk Cumhuriyetlerinin 90’lı yıllarda Türk dış ticaretindeki payı İhracatta %2,5-%3 civarında olurken ithalatta %0,5-1,5 arasında seyretmiştir. Aynı dönemlerde, Rusya federasyonu ile ticaret hacmi 9 milyar doları bulmuştur. Bu rakamla göz ardı edilen Rusya, Almanya’nın arkasından Türk dış ticaretinde 2. sırada yer almıştır³¹⁵.

1998’de Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınması söz konusu olmuş ise de bu tasarı gerçekleşmemiştir. Bölgeden Türkiye üzerinden dünyaya enerji taşımak üzerine birçok proje söz konusudur. Türkiye’nin bölgeye uygulamak istediği projeleri gerçekleştirmesi önündeki en büyük engel sermaye eksikliğidir. Bu sermaye eksikliğinden dolayı Türkiye, ilk 10 yıl boyunca bölgedeki ülkeleri hayal kırıklığına uğratmıştır³¹⁶.

TİKA girişimi ile birlikte TRT-Avrasya ve TRT-Türk kanalları vasıtasıyla bölgeye yayına başlanmıştır. Bu yayınların ne kadar başarılı olduğu şüphelidir.

³¹² Sönmezoğlu, a.g.e., 419

³¹³ Sönmezoğlu, a.g.e., 419

³¹⁴ Emrah Denizhan, Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s.20-21

³¹⁵ Erel Tellal, Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği, Ankara Üniversitesi, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 2, Sayı 5 (Bahar 2005), s.57

³¹⁶ Tellal, a.g.e., s.57

Bunun sebebi, Azerbaycan dışındaki Avrasya ülkelerinin Türkiye Türkçesini anlamaları zordur. Avrasya'daki ülkeler ikinci dil olarak Rusçayı konuşmaktadırlar ve birbirlerini bu şekilde anlamaktadırlar. Bu durum Ekim 1992'de Ankara'da toplanan Türkçe konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nde kendini göstermiştir. Bu toplantılarda Azerbaycan dışında hiçbir ülke Türkçe konuşmamış ama Rusça konuşmuştur³¹⁷.

Diyanet İşleri Başkanlığı Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da İlahiyat fakültelerinin kurulmasına ön ayak olmuş ve camiler inşa ettirmiştir. 70 yıla yakın bir süredir Ateist bir toplumda yaşamış bu ülkelere Türkiye'nin laik İslam anlayışı diğer Vahabilerin veya Şiiilerin anlayışlarına göre daha yakın gelse de, Türkiye'nin duyarsızlığı ve maddi yetersizlikler nedeniyle bu proje de başarısızlıkla sonuçlanmıştır³¹⁸.

Türklük üzerine inşa edilen bu politika, Türk milliyetçiliğine ve muhafazakâr dile bir alt yapı oluşturmuş ve bu bölgeleri de kullanmak suretiyle, bu dil üzerinden siyaset yapılı hale gelmesine neden olmuştur.

Avrasya bölgesine yapılan eğitim faaliyetlerinin lider 'grubu' Fethullah Gülen olmuştur. Gülen Cemaati, bu politika sayesinde küresel bir güç olmuş ve ülkenin iç ve dış siyasetini etkileyebilecek kuvvete ulaşmıştır³¹⁹. Bölgede Milli eğitim bakanlığının açtığı okullar imkânsızlıklar içinde bulunurken, Gülen cemaatinin açtığı okullar iyi bir şekilde donatılmışlardır. Bu okullar Türkiye Cumhuriyeti'nin garantörlüğü ile açılır ve işletilir iken, birçok üst düzey devlet adamı (Örneğin Ahmet Necdet Sezer) bu okulları zararlı faaliyetlerde bulduklarından dolayı ziyaret etmeyi reddetmiştir³²⁰.

Türkiye'ye yüksek öğrenim için gelen öğrenciler hem dil sorunundan başarısız olmuşlardır hemde yeterli maddi gelirleri olmadıklarından dolayı birçok tarikatların evlerinde kalmak zorunda bırakılmışlardır. Bu öğrenciler, Türkiye'de medrese eğitim alıp ülkelerine dönmüşlerdir. Dolayısıyla, Atatürk'ün kurmuş olduğu laik Türkiye, yetmiş yıl sonra Avrasya'ya din ihraç eder hale gelmiştir.

Bu 'kardeş' ülkeler Türkiye'ye çokta kardeşçe davranmamıştır. Türk cumhuriyetleri hem Avrupa kurumlarında hemde Birleşmiş Milletler'de Türkiye'yi destekleyecek adımlar atmaktan geri durmuşlardır. Örneğin bu devletler Kuzey

³¹⁷ Tellal, a.g.e., s.57

³¹⁸ Tellal, a.g.e., s.57

³¹⁹ Balcı, a.g.e., s.202

³²⁰ Tellal, a.g.e., s.58-59

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımamışlardır ve sözde Ermeni soykırım iddaları karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmışlardır³²¹.

Özal'ın bu politikasının başarısının analizine bakacak olursak, şunlar söylenebilir: Özal 17 Nisan 1993 tarihinde ölmüş, dolayısıyla bu politikaların devamını sağlayacak irade imkânı olmamıştır. Yine de Türkiye'nin Turgut Özal liderliğinde başlayan Avrasya Türk cumhuriyetleri politikasının 10 yıl içerisindeki periyodunu değerlendirecek olursak, şu net bir şekilde söylenebilir ki; Türkiye, ticaret, sanat, eğitim, iletişim gibi birçok konuda girişimde bulunmuştur fakat başarılı olamamıştır³²².

O dönemde Türkiye'nin iktisadi gücü, Sovyetler'den yeni kopmuş bu Türk cumhuriyetlerinin ekonomisini liberal ekonomiye geçirmek için gerekli olan finansal desteği sağlamaktan fazlasıyla eksiktir. Türkiye model olma tezini fazlaca öne çıkarmıştır. Model olma tezi bu ülkeleri fazlaca irite edecektir. Çünkü bu ülkeler daha yeni Sovyet rejiminden çıkmışlardı ve bu ülkeler Türkiye'nin liderlik rolüne mesafeli davranmışlardır. Son olarak, mecbur oldukları sosyal ve ekonomik gerçeklikler, bu ülkeleri Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya yönlendirecektir³²³.

Turgut Özal'ın bu yeni Cumhuriyetlere olan yaklaşımı -bazı yorumculara göre- Türkiye'yi kullanmak adına Batı'nın ortaya attığı kasıtlı bir harekettir. Örneğin Orta Asya ve Kafkaslara ilgisi olan araştırmacı Doğan Heper'e göre, "Türkiye Batı'nın oyununa gelmektedir. Aslansın, ağabeysin diye gururu okşanan Türkiye Sovyetler'den kopan bu devletlerle uğraşmaya itilmektedir. Türkiye'nin önüne bir oyuncak atılmakta, Türkiye adeta avutulmaktadır. Oysa Türkiye'nin menfaati Batı'dadır. Hedefi AT'tır. Başka hedeflerle oyalanacak zamanı yoktur"³²⁴.

Mehmet Ali Birand da Doğan Heper'in görüşünü destekler nitelikte şu sözleri sarf etmiştir: "Sanki biz bir an önce harekete geçmez ve Türk – Müslüman cumhuriyetlerde herkesten önce bayrak göstermez, demeçler vermez, elçilikler açmazsak buralarda İran ve Suudi Arabistan etkinlik kuracakmış gibi bir ortam yaratılıyor... ..Aceleyle hareket edip sadece gösterişte kalarak beklentileri boşa çıkartıp hayal kırıklığı yaratmamız, ileride Türkiye'nin altından kalkamayacağı sorunlar çıkarabilir."³²⁵

³²¹ Tellal, a.g.e., s.60

³²² Tellal, a.g.e., s.60

³²³ Ertosun, a.g.e., s.315

³²⁴ Kara, a.g.e., s.160

³²⁵ Kara, a.g.e., s.160

Özal'ın Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine yönelik bu politikası bazı çevrelerce yayılmacılık olarak algılanmıştır. ABD'de bir gazeteci Özal'a "Orta Asya'daki gelişmeler Türk İmparatorluğunun yeniden doğmasıyla sonuçlanabilir mi?" şeklindeki soruya Özal "Mümkün değil, ne kadar toprağınız varsa, o kadar probleminiz var demektir" şeklinde cevap vermiştir³²⁶.

3.2. Türk Cumhuriyetleri ile Kurulan İlk Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Sovyetler Birliği dağılmadan önce Orta Asya ile ilgili uzun vadeli siyasi ve ekonomik bir yönelimi, stratejik bir görüşü olduğunu söyleyemeyiz. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmaya başladıktan sonra ekonomik yönden yetersizlik içinde bulunan bu ülkelerin Türkiye'den beklentileri artmıştır. Türkiye bu doğrultuda 1992 yılında ekonomik ve teknik yardımın yapılabilmesi için TİKA'yı oluşturmuştur. TİKA'nın çalışmaları önemlidir. 1993 yılında kurulan TÜRKSOY kültürel alışverişi hızlandırmak amacıyla kurulmuştur. Bu köprülerle Türkiye Orta Asya'ya, Orta Asya Türkiye'ye bağlanmaktadır. Projelerle ülkelerin karşılıklı potansiyelleri genişletilecektir³²⁷.

19 Ağustos'ta SSCB'de vuku bulan darbe girişimi SSCB'nin parçalanmasını hızlandırmıştır. Gorbaçov'a karşı olan bu darbenin başarısız olması ile beraber, Türk Cumhuriyetlerinin liderleri, sonun geldiğine düşünmeye başlamışlardır. Türkiye, bu dönemde gelişmeleri soğukkanlılıkla izlemeye devam etmiştir. Türkiye, bu duruşunu Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da devam ettirmiştir. Bu dönemde, Türkiye dışişleri, Ankara- Moskova ilişkilerinin, Türkiye-Türk cumhuriyetleri münasebetlerinden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Dışişlerinin açıklamalarına göre, Türkiye bağımsızlıklarını ilan eden Türk cumhuriyetlerini tanıma konusunda kimseyle rekabet etmeye istekli değildir. Ancak, Kazakistan ve Azerbaycan ve gibi Müslüman-Türk cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını duyurduklarında, Türkiye aktifleşecek ve bu cumhuriyetlerin egemenliklerini kabul edecektir. Bunun sebepleri Sovyetlere yaygın bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır³²⁸.

Türk Cumhuriyetleri ile kurulan ilişkiler, bu ülkelerin geniş bir pazar olmaları yanı sıra zengin petrol ve doğal gaz gibi enerji rezervleri, kömür, krom, demir ve kıymetleri madenleri, bozulmamış tarım alanları nedeniyle Türkiye'ye Batı ülkeleri

³²⁶ Kara, a.g.e., s.165

³²⁷ Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan • Kazakistan • Kırgızistan • Özbekistan • Türkmenistan 05-06 Ekim 2011 - Ankara Konuşmalar, Ankara, 2012.

³²⁸ Meryem Kırımlı ve Dilek Temiz, **Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Ed.) 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara, 2004, 448-449

nezdinde itibar ve pazarlık gücü kazandırmıştır. Bu ülkelerin sunduğu yatırım ve ticari imkanlar Türkiye için olduğu kadar Batı ülkeleri için de büyük önem arz etmekteydi. Bu durum Türkiye'nin bölgede yatırım ve ticaret yapmasında itici bir faktör olmuştur. Türkiye toplumu, Türk kökenli cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurmak ve yardım etme konusunda her zaman hem fikir olmuştur. Gerektiğinde gıda ve ilaç gönderilmiş, bu ülkelere gelen öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmeleri sağlanmış, bu ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmeler kurulmuştur³²⁹.

Dışişlerinin ilk tanıma konusunda aceleci davranmak gibi bir niyetleri olmadığını beyan etmelerine karşın, Türkiye, bu ülkeleri ilk defa tanıyan ülke olmak istemiştir. Olayları daha iyi anlamak adına Türkiye, Eylül 1991'de iki heyeti bu konuyla ilgili görevlendirdir. Birinci heyet Türk cumhuriyetlerini ziyaret ederken, ikinci heyet ise Gürcistan, Ermenistan, Moldova ve Ukrayna'ya gitmiştir. Türk Cumhuriyetlerini gezen heyete göre, Türkiye hemen bu ülkeleri tanımamalıydı. Bu heyet aynı zamanda, bu ülkeleri gezen ilk heyet olması konumuyla Türkiye'nin bölgede prestijini arttırmıştır. Hemen bu gezinin arkasından, Eylül 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Türkiye'ye gelmiştir. İadeyi ziyaret olarak gerçekleşen bu ziyarette, Amaç ve Hedefler Bildirgesi de imzalanmıştır³³⁰.

29 Ekim 1991 yılında Azerbaycan tüm dünyaya bağımsızlığının tanınması daveti yapmıştır. Bu davet Türkiye için önemli bir kilometre taşı olmuştur. Türkiye'nin iki seçeneği vardı; birinci seçeneği eski Sovyet politikasını yürütmekten dolayı bu ülkeler nezdinde özel bir yere sahip olmamaktır. İkinci seçenek ise, Türkiye bağımsızlık ilanı yapmış ve tanınma çağrısı yapmış bir Türk cumhuriyetini ilk tanıyan olarak etkinliğini ve prestijini arttıracaktı. 9 Kasım 1991'de Türkiye ikinci seçeneği seçti ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabul eden ilk ülke oldu³³¹.

9 Aralık 1991'de SSCB, Bağımsız Devletler Sözleşmesini fes etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, 16 Aralık'ta Ermenistan hariç tüm Sovyetlerden ayrılan cumhuriyetleri tanıdığını ilan etmiştir. Aynı zamanda, Türkiye, tanıdığı ülkelerde konsolosluk açmayı ve sonrasında bunları Büyükelçilik olarak değerlendirmeyi

³²⁹ Hasan Erdoğan, Selçuk Çolakoğlu, BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf> s.703 (Erişim Tarihi: 30.08.2017)

³³⁰ Kırımlı ve Temiz, a.g.e., s 448-449

³³¹ Çengiz Çandar, "Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri", S. Şen (Ed.), Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, , 134.

duyurmuştur. 1991'i sonundan 1993 yılına kadar olan süreç kadar Türkiye bu bölgede aktif bir şekilde rol oynamış ve Moskova merkezli siyasetini bırakmıştır. Özellikle bu süreçte Türkiye çok yoğun ikili ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerde çoğunlukla duygusal odaklı bir anlayış benimsemiştir. Türkiye'nin bu aktif politikası Rusya'nın etkisini yok etmeye yönelik olmuştur³³².

Bölge ülkeleriyle özellikle 1991-1993 yılları arasında ikili veya çok taraflı yüzlerce antlaşma imzalanmıştır. Bakıldığında, bu antlaşmaların sayılarının 1993' yılından sonra azaldığı görülecektir. Bu süreçte Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasında son derece fazla bir karşılıklı ziyaretleşmenin olduğu göze çarpmaktadır. Aralık 1991 ile 1993 yılına kadar Türk cumhuriyetleri liderleri 7 kez bir araya gelmiştir. İlk olarak Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Şubat – Mart aylarında Türk cumhuriyetlerini gezmiş ve iki ay sonra Nisan-Mayıs aylarında Süleyman Demirel Orta Asya turu yapmıştır³³³.

Süleyman Demirel bu ülkelere, Türkiye'yi zorda bırakabilecek 1,1 milyar dolarlık kredi ve dış destek vaadinde bulunmuştur. Türk cumhuriyetlerine Ruble bölgesini terketmelerini tavsiye etmiş ve açık bir şekilde Rus çıkarlarını tehdit etmiştir. Aynı zamanda Demirel'in, Türk cumhuriyetlerinin askerinin Türkiye'de eğitim alması, petrol ve doğalgaz kaynaklarının boru hattı sayesinde Türkiye üzerinden pazarlara taşınması ve son olarak Latin alfabesine geçilmesine yönelik tavsiyeleri olmuştur. Türkiye bu politikasıyla, Türk cumhuriyetlerine model olmaya çalışırken ne kadar büyük sorumluluklar ve yüklerin altına, hesap yapmadan girdiğinin kanıtı olmuştur³³⁴

Aynı zamanda Türkiye, bu ülkeler ile ilişkilerini daha geliştirmek suretiyle, bu ülkelerin uluslararası sistemde var olabilmeleri adına destek de vermiştir. Bunu yapabilmek için İKÖ ve ECO gibi bölgesel organizasyonlara ve AGİK gibi uluslararası kuruluşlara üye olabilmeleri adına destek vermiştir. Hatta Türkiye bu ülkeleri bu kuruluşlarda bizzat temsil de etmiştir. Örnek olarak, Özbekistan Şubat 1992'de Dışişleri Bakanı ziyaretinde, Türkiye'nin uluslararası platformlarda Özbekistan'ı temsil etmesini önermiştir. Bunun üzerine bu konuyla ilgili bir protokol de imzalanmıştır³³⁵.

³³² Çandar, a.g.e., s.135

³³³ Sönmezoğlu, a.g.e., s.733

³³⁴ Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2005, s 380

³³⁵ Aydın, a.g.e., s.380

Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin duygusal boyutta ilerlediği bu zamanda, Türk cumhuriyetleri sıklıkla kendi bağımsızlıklarının netleşmesi adına ve uluslararası ortamda tanınmaları adına Türkiye'ye çok güvendiklerini belirtmişlerdir. Bunun en büyük etkenlerinden biri, Türkiye'nin Batı ile entegre bağlarıdır ve bu bağlar Türk cumhuriyetleri için son derece önemli bir yere sahiptir³³⁶.

Türkiye, bu cumhuriyetlere model olma konusunda Batı'nın desteğini almıştır. Bu destek ile beraber model olma yolunda heyecanlanan Türkiye, o dönem için bu cumhuriyetlerin tek alternatifi olarak görülmüştür³³⁷.

İkili ilişkilerde duygusallığın ve yakınlığın hat safhada olduğu 1992 yılının Ekim ayında, 1. Türk Zirvesinde, bazı hedefler konuldu. Bu hedefler; Türk Ortak Pazar'ının kurulması, KKTC'nin tanınması, Türk Yatırım Bankasının kurulması, Dağlık Karabağ probleminde Azerbaycan'ın desteklenmesi ve Ermenistan'ın suçluluğunun ortaya konması olarak belirtilebilir. Fakat Azerbaycan hariç diğer Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin orataya koyduğu bu amaç ve projeleri kabul etmemişlerdir. Kabul etmemelerindeki sebeplerden başında Çin ve Rusya gibi ülkelerin tepkisini çekmemek gelmektedir. Bunun yanında, Türkiye'nin ekonomik potansiyelini 1 yıl içinde daha iyi kavramaları, ülkelerin özgüvenlerinin yerine gelmeleri ve son olarak sadece Türk kökenli birliklerde var olmak istememeleri olarak açıklanabilir³³⁸.

İlk Türk Zirvesinin sonuçlarına bakılırsa, Türk cumhuriyetlerine yönelik daha gerçekçi ve planlı politikalar olması gerektiği anlaşılmaktadır. İkinci Zirve hazırlanırken, birinci zirveden dersler çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. 2. Zirve, 1993 yılında Bakü 'de planlanmasına rağmen, Rusya'nın tepkilerinden dolayı toplanamamıştır. Fakat Turgut Özal'ın vefatından sonra Ekim 1994'te Cumhurbaşkanı Demirel'in şahsi çabalarıyla İstanbul'da toplanmıştır. İlk Türk Cumhuriyetleriyle yapılan Zirve'deki hayal kırıklığı yüzünden, ikinci Zirveye daha dikkatli hazırlanılmış ve Zirve metni daha önceden tüm devlet liderlerine gönderilerek onayları alınmıştır. İkinci Zirve'de imzalanan bildiri, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında, Azerbaycan'ın topraklarının üzerindeki egemenliğe saygı duyulmasını ve Orta Asya petrolünün boru hatlarıyla Batı'ya aktarılmasını

³³⁶Aydın.a.g.e., s.380

³³⁷Aydın.a.g.e., s.381

³³⁸Aydın.a.g.e., s.381

içermiştir. Görüldüğü üzere, ikinci bildiriye daha net ve sınırlı ifadeler kullanılmıştır³³⁹.

Diplomatik ilişkilerin yanı sıra çeşitli alanlarda yapılan iş birliği anlaşmaları Türkiye'nin sadece kardeş cumhuriyetlerle değil, tüm bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurma yolunda attığı adımlardır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler kurularak geliştirilmesi karşılıklı resmî ziyaretlerle artırılmaya çalışılmış nihayetinde taraflar arasında önemli ekonomik ve siyasi işbirliği anlaşmaları bu ziyaretlere paralel bir şekilde olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır.³⁴⁰

3.3. Türk Cumhuriyetler ile Ekonomik İlişkiler

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda bu ülkelerin ekonomik yeniden yapılanmaları ve piyasaların organizasyonu açısından Türkiye önemli roller üstlenmiştir. Çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli firmaların oluşturduğu Türk firmaları bu ülkelerde doğrudan yatırımlar gerçekleştirmiştir ki büyük sermaye grupları bu yönelime girerse potansiyelin gerçek anlamda ortaya çıkacağı söylenebilir.

Bu ülkeler için, hâlâ en büyük dış ticaret ortakları Rusya ve eski Sovyet ülkeleridir. Yeni ticaret ortakları arasında ise AB Ülkeleri ve Çin gibi ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye ile aralarındaki ticarete, özellikle ilk yıllarda değişim önemli bir yer tutmaktaydı. Döviz rezervleri çok kısıtlı olan bu ülkeler için önceleri bir zorunluluk olan bu durum ekonominin daraldığı zamanlarda yeniden uygulanmaya başlamıştır. Türkiye bu ülkelere gerçekleştirdiği doğrudan yatırım alanlarını, daha çok hafif sanayi, gıda sanayii ve tarım, yani Türkiye ekonomisi için göreceli olarak üstünlük alanlarıdır. Türkmenistan ve Özbekistan gibi, hammadde avantajına sahip ülkelerde ise özellikle tekstil alanına yatırım yapılmıştır.³⁴¹

Bölgedeki iktisadi potansiyel ele alındığında, bölgenin doğal kaynaklar bakımından çokça zengin olduğu görülmektedir. Özellikle, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın bolca doğalgaz ve petrol rezervleri mevcuttur. Örneğin,

³³⁹Aydın.a.g.e., s.380

³⁴⁰ Hasan Erdoğan, Selçuk Çolakoğlu, BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf> s.703 (Erişim Tarihi: 30.08.2017)

³⁴¹ Mehmet Dikkaya, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler [bilig-9/Bahar'99http://bilig-yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf](http://bilig-yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf) (Erişim Tarihi: 29.07.2017).

Kazakistan'daki rezervler, Sovyetler Birliğinin 120 yıllık enerji ihtiyacını karşılayacak seviyede olduğu belirtilmektedir. SSCB dağılmadan önce, petrol ihtiyacının %32'sini, bakır ihtiyacının %78'ini, civa ihtiyacının %100'ünü, Fosfor ihtiyacının %100'ünü ve pamuk ihtiyacının %65'ini bu Türk devletlerinden sağlamaktaydı³⁴².

Türk cumhuriyetlerinde böyle zengin kaynaklar ve ekonomik potansiyel bulunmasına rağmen, Sovyetler Birliğinin dağılma durumuna karşı uygulamaya koymuş bulunduğu merkeze bağlı iktisat politikası, yeni Türk cumhuriyetlerinin bağımlılıktan kurtulamamalarına ve Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yer almaları lüzumu doğurmaktadır. Örnek olarak, doğal gaz zengini Kazakistan, ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat ile karşılamaktadır³⁴³.

SSCB'nin merkeze bağlı ekonomik politikasını örneklendirmek gerekirse, Orta Asya'da özellikle Özbekistan'da, büyük çoğunlukla tarlalarda pamuk ekimi yapıldı. Bu ülkede üretilen pamuğun %96'sını Rusya'ya, Ukrayna'ya ve diğer Avrupa cumhuriyetlerine taşıdı. Bu arada Orta Asya'da tekstil üretim tesisleri de kurulmadı. Dolayısıyla, Orta Asya'da pamuğa dayalı giysi üretimi dahi Rusya'ya bağımlı hale gelmiş oldu. Dahası, Orta Asya'daki en elverişli tarlaların %70'den fazlası pamuk üretimi için kullanılınca, Orta Asya cumhuriyetlerinin gıda ürünlerinin temini konusunda Rusya'ya bağımlılığa neden oldu. 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Rusların uygulamış olduğu "tarımsal sömürgeci" yaklaşımın etkileri tüm Orta Asya cumhuriyetlerinin üzerinde ezici ve utanç verici olarak nitelenmektedir³⁴⁴.

Gerçekte, 1991 yılına gelindiğinde, Türk cumhuriyetlerinde herkese iş sağlayacak bir sektör mevcuttu. Fakat sorun, bir fabrikada baştan sona bir ürünün tam olarak üretilmemesiydi. Bu cumhuriyetlerde üretilen ara ürünler, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya'ya götürülüyor, oralarda tam ürüne dönüştürülüyor ve geri satılıyordu. Dolayısıyla, Türk cumhuriyetleri büyük bir kazançtan geri kalıyordu³⁴⁵.

SSCB dağılmasından ve yeni Türk cumhuriyetlerinin oluşmasından sonra olumlu beklentilerin olduğu bir periyod başlatmıştır. Yeni Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'yi gelişme yönünden takip edebileceklerinin altı sıklıkla çizilmiştir. Fakat yeni Türk cumhuriyetlerinin birçok yapısal ve ciddi sorunları mevcuttu³⁴⁶. Bölgedeki

³⁴²GeybullaGeybullayev ve Erol Kurubaş, Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Y 2002, C2. S1, s.25-26

³⁴³Geybullayev ve Kurubaş, a.g.e., s.26

³⁴⁴Geybullayev ve Kurubaş, a.g.e., s.26

³⁴⁵Geybullayev ve Kurubaş, a.g.e., s.26

³⁴⁶ "Türkiye – Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu Özeti", T.C. **Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**, Yayın No: DPT: 2410- ÖİK:471

ülkelerde, hukukun üstünlüğünün olmayışı, yönetimlerin hukuk dışılığı ve zayıflığı, bölgenin ekonomik zayıflığı, organize suçların ve uyuşturucu ticaretinin yaygınlığı ve sınır güvenliğinin zayıflığı gibi temel problemler bulunmaktaydı. Aynı zamanda 90'lı yıllarda Türkiye'nde kendine ait ekonomik sıkıntıları bulunmaktaydı. Dolayısıyla, Türkiye'nin bölgedeki yeni devler ile yakın dil, din, ırk ve kültür gibi bağları olmasına rağmen, Türkiye'nin bölgede nüfusunu arttırması sınırlı kalmıştır³⁴⁷.

Tablo 3.1: 1991 Yılı İçin Türk Cumhuriyetleri Temel Göstergeler³⁴⁸

Devletler	Yüzöl- çümü (bin km2)	Nüfus milyon	Türk nüfus	İşgücü milyon	1990- 91 GSMH mlr.rbl	1990-91 kişi başına gelir bin rbl. bin S		İhracat mlr.rbl.
Azerbaycan	86,1	7,3	6,4	3,11	21,608	2,960	2,693	7,68
Kazakistan	2,717,3	17,0	8,95	9,2	45,322	2,706	2,470	9,488
Kırgızistan	198,5	4,4	3,21	1,75	8,32	1,893	1,150	2,006
Özbekistan	447,4	22,0	19,8	8,11	32,43	1,579	1,350	7,702
Türkmenistan	468,1	4,2	3,78	1,847	7,344	2,002	1,700	2,641
Tacikistan	143,1	5,4	1,4	1,9	7,112	1,341	1,050	1,999
Toplam	4,060,5	60,3	43,54	25,99	122,01			31,67

SSCB yönetim sisteminin yol açtığı bir çok yapısal siyasi ve iktisadi problem, yeni Türk devletlerini derinden etkilemiştir. Orta Asya'daki ülkeler fakirlik içinde olmuşlardır ve bölge içinde kökleşmiş husumetler ve ırksal rekabet mevcut olmuştur³⁴⁹.

Yeni Türk devletlerinin birçoğu Türkiye'den mali kaynak beklemekteydi. Fakat çoğu ülke bu kaynağı geri ödeyecek kuvvete sahip değildi. Bu yeni cumhuriyetler halen ekonomik olarak Rusya'ya bağımlılıkları bulunmaktaydı³⁵⁰.

Dolayısıyla, Türk Cumhuriyetleri bağımsız hareket ederken temkinli olmaları gerekmiştir. Örnek olarak Rus taleplerine kısmen kayıtsız kalan ve özgür bir politika izlemeye çalışan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Rusya destekli darbeye maruz kalmış ve hükümetten uzaklaştırılmaya zorlanmıştır. Bu sebeplerden dolayıdır ki Türkiye ile ekonomik ilişkiler hemen gelişmemiştir³⁵¹.

³⁴⁷ Mustafa Aydın, **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası 1980-2001**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 371-375

³⁴⁸ Geybullayev ve Kurubaş, a.g.e., s.24

³⁴⁹ Mustafa Aydın, **Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi 1**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005, s.134-135

³⁵⁰ Mustafa Aydın, a.g.e., 2005, s.134-135

³⁵¹ Mustafa Aydın, **Türkiye'nin Orta Asya Politikaları**, (Ed.) Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2006, s. 5

Türk cumhuriyetlerinin Rusya'ya olan bağılılıkları sadece Rusya tarafından talep gören bir durum da değildir. Türk cumhuriyetleri küçük ekonomilere sahip, açık piyasa ekonomisinin var olduğu ortamlara çok uzak ve bu ortamlarla birleşebilmek için ihtiyaç duyulan kurumsal yapılardan yoksun ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkeler Rusya ile olan özel durumlarını riske atacak yeni siyasetlere girişmek konusunda istekli değildirlir³⁵².

Yeni Türk devletlerinin Türkiye ile iktisadi ve ticari ilişkilerinin gelişmemesinde, bu devletlerden kaynaklanan birçok sorun bulunmaktadır. Öncelikle, bu ülkeler düşük kalitede üretim gerçekleştirmektedirler, dolayısıyla bu ürünleri Türkiye'ye ihraç etme ihtimalleri düşüktür. İran ve Gürcistan'dan transit geçmede, bu ülkelerin sebep olduğu bazı problemler bulunmaktadır. Yeni cumhuriyetlerin, bankacılık sistemler gelişmemiş olup aynı zamanda ticari problemlerin çözülmesinde hukuk mekanizmasının düzgün çalışmaması gibi sorunlardan dolayı, Türkiye ve bu ülkeler arasında ticaret gelişmemiştir³⁵³.

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'nin kalkınma modeline gösterdikleri ilginin bir çok sebebi bulunmaktadır. Birinci olarak, Türkiye'nin devletçi ve sanayi üretiminin devlet tarafından yönetildiği bi ekonomik modelden açık piyasa ekonomisine başarılı bir şekilde geçiş yapmış olduğu tasarlandığından, Türkiye'nin bu deneyimi bu yeni devletler için önemli kabul edilmiştir³⁵⁴.

Türkiye, Türk cumhuriyetleri egemenliklerini ilan ettiklerinde, ihracatlarını ve yatırımlarını karşılamak üzere kredi ve hibe yoluyla ekonomik yardım sözünü vermiştir. Türkiye bu ülkelere ciddi tutarlarda maddi destekte yapmışsa da, yardım miktarı söz verilen tutarlara ulaşamamıştır³⁵⁵.

Yeni Türk cumhuriyetlerine yapılacak yatırımların önderliğini yapması beklenen Türk iş adamları, bu ülkelere girmenin ve bu ülkeler ile ticaret yapmanın ne kadar zor olduğunu kısa sürede farketmişlerdir. Türk iş adamları, bu ülkelerin

³⁵² Hakan Yavuz, Furkan Beşel, Tunç İnce, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Yapısal, Sektörel ve Ürün Grupları İtibariyle Analizi: 1995-2011 Dönemi https://www.researchgate.net/publication/291351182_TURKIYE_ILE_TURK_CUMHURİYETLERI_ARASINDAKI_DIS_TICARETIN_YAPISAL_SEKTOREL_ve_URUN_GRUPLARI_ITIBARIYLA_ANALIZI_1995_-_2011_DONEMI (Erişim Tarihi: 23.08.2017)

³⁵³ Aydın, a.g.e., s.5

³⁵⁴ Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005, s.136

³⁵⁵ Aydın, a.g.e., s. 136

verdikleri sözlerin uygulamaya konulması konusundaki kapasitelerinin beklemediklerinden daha düşük olduğunu anlamışlardır³⁵⁶.

Türkiye yeni Türk cumhuriyetlerinin uluslararası arenada tanınması, kendi ayaklarının üzerinde durması ve gelişmesi adına destek verirken, ticaret ve iş konularında hayal kırıklığı yaşamıştır. Türkiye açısından bu hayal kırıklığını değerlendirirsek, Türkiye'nin teknolojik ve ekonomik gücü bu cumhuriyetlerde yatırım yapmak için çok yetersiz olmasıdır. Ek olarak Türkiye'nin bürokratik ve zihin yapısı bu yeni oluşan konjonktüre uygun ve hazır değildir. Bu bürokratik yapının ve zihniyetin hazırlanması ve yenilenmesi gerekiyordu³⁵⁷.

Türkiye'de Türk cumhuriyetiyle olan ilişkilerde karmaşa mevcuttu. Türk cumhuriyetlerine sürekli bir heyet gidiyor diğeri geliyordu. Bu heyetler gittiklerinde Türkiye'nin karşılayamayacağı vaatler veriyorlardı. Bu ilişkilerde koordinasyon ve politika eksikliği mevcuttu. Farklı bakanlıklardan ve kuruluşlardan giden heyetler, iyi niyetli de olsa sözler veriyorlardı ve sözlerni yerine getiremiyorlardı³⁵⁸.

Bu sebepten dolayıdır ki bölgede Türkiye'nin itibari giderek azalmaya başlamıştır. Orta Asya'da Türklerin geride kaldığı, Japonya, Almanya, Fransa ve Güney Kore gibi ülkelerin ileri derecede bağlantı kurdukları, yatırım ve ticaret alanında yol kattıkları ifade edilmiştir³⁵⁹.

Milliyet gazetesi'nin 1992 Ağustos ayında, "Biz Tören Yapıyoruz, Onlar Yatırım" başlıklı haberi bu durumu yansıtmıştır. Bu habere göre, Türkiye bu bölgeye somut bir yatırım yapmaz iken Doğu Bloku ve Avrupa devletleri ülkeye para yağdırıyordu³⁶⁰.

Türkiye bölgeye çokça kredi vaadi vermişti ve bu vaatler ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu vaatlerin geç yerine getirilmesi ya da getirilememesi Türk iş adamlarını engelleyici etkisi olmuştur. Bu ülkeler, ticaret yapmak için bu kredilerin gelmesini bekliyorlardı. Dolayısıyla kredi gelmediği için ticaret yapmaya yanaşmıyorlardı. Sonuç olarak Türkiye'nin kendi kredi sözü, dış ticaretini etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır³⁶¹.

³⁵⁶ Kara, a.g.e., s.184

³⁵⁷ Kara, a.g.e., s.184

³⁵⁸ Kara, a.g.e., s.184

³⁵⁹ Kara, a.g.e., s.184

³⁶⁰ Kara, a.g.e., s.185

³⁶¹ Kara, a.g.e., s.185

Kasım 1992’de yayımlanan Yalçın Doğan’ın bir makalesinde şunlar söyleniyordu: “Moskova’ya ve Türk cumhuriyetlerine giden Avrupalıların söyledikleri tek şey var. ‘Türkiye’nin bu ülkelerde akıl almaz bir etkinliği var. Türkiye’ye karşı bu ülkelerde akıl almaz bir ilgi var. Ama Türkiye’nin bu ülkelerde tek bir projesi yok!..’ Herkes Türkiye’den söz ediyor, ortada Türkiye yok!..”³⁶²

Bölgenin gerçek şartlarını öğrenen Batı da, Türkiye’ye ihtiyacı olmadığını anlayınca, bir dış politika aracı olarak gördüğü “Türk Modeli”ni desteklemekten vaz geçti. Böylece Batı ile Türkiye arasındaki “Türk Modeli” çerçevesindeki işbirliği kayboldu. Ayrıca 1993 yılında Özal’ın vefatı ve yönetimdeki kişilerin değişmesi, Rusya’nın 1993 sonrasında bölgede etkinliğini arttırmasıyla Ankara daha çekingen bir politika izlemeye başladı. Böylece Türkiye Soğuk Savaş döneminin hemen ardından yakaladığı avantajları fırsata dönüştürme çabalarında bir hayal kırıklığı dönemine girdi. Türk cumhuriyetleri artık Türk dış politikasında öncelikler sıralamasında daha gerilere düşüyordu³⁶³.

3.4. Türk Cumhuriyetler ile İlk Kültürel İlişkiler

Atatürk’ün Türk Dünyasına ilişkin çok önemli öngörülleri ve vasiyetleri vardır; Sovyetler Birliği’ndeki esir Türklerin gelecekte özgürlüklerini kazanacaklarını ve Türkiye’nin de buna hazır olması gerektiğini söylemiştir. 1900’lerin başında yaşamış Hüseyin Cavit, Mağcan Cumabay, Ahmet Cevdet gibi edebiyatçı ve entelektüellerin bıraktığı mirasın kültürel bir süreklilik sağladığı da yadsınamaz. Gaspıralı İsmail’in “dilde, fikirde, iş te birlik”şiarı ile çıkardığı Tercüman Gazetesi bütün Türk ve Müslüman dünyasında yakınlaştırmacı bir etki sağlamıştır. Osmanlılık ve İslamcılık’ın yanı sıra Türkçülük ideolojisinin de Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kültürel sürekliliğin, kültürel bağların devam ettirilmesindeki etkisi büyüktür. Bu ülkelerde yaşayanların hafızalarında izleri olan önemli tarihi olaylar ve kişilikler, “seçilmiş acılar ve zaferler”in de bağlayıcı etkisi vardır. Kültürel ilişkilerdeki sürekliliği sağlayan pek çok unsur olmakla birlikte ortak dil, ortak kültürel miras en önemlileridir.

Türkiye’de ve Türk Cumhuriyetlerinde milli eğitimin bir parçası olarak öğretilen Cengizhan’dan Attila’ya, Kaşgarlı Mahmud’tan Hoca Ahmet Yesevi’ye, Dede Korkut’tan Köroğlu’na atalarımız ve ortak kahramanlarımız aramızdaki sağlam köprülerdir. Kökleri binlerce yıl gerilere kadar inen zengin bir kültürel miras ve paylaşılan ortak değerler, Türk halkları arasındaki gönül bağlarını sağlam tutmaktadır.

³⁶² Kara, a.g.e., s.185

³⁶³ Kara, a.g.e., s.189

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet olması sembolik açıdan da olsa önemlidir. Henüz Sovyetler Birliği dağılmadan Mart 1991'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Moskova'ya ve Orta Asya'ya yaptığı seyahatin hafızalarda derin izler bıraktığını biliyoruz. Özal vefatından önce de 10 günlük Orta Asya Seyahatine çıkmıştı. Bu seyahat Türkiye'ye olan olumlu bakış açısını daha da belirginleştirmiştir. Bugün bile bölge halkı Türkiye'den ilk akla gelen kişi olarak Turgut Özal'ı hatırlamaktadır.³⁶⁴

Devlet başkanları arasında 1992 yılında başlatılan zirvelerin, hükümetler ve bakanlıklar arasındaki temasların, kültürel ortaklığı güçlendirme konusunda kararlık taşıdığı görülmüştür. Bu kapsamda 1992'de başlatılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri çok önemlidir. 3 Ekim 2009'da Nahcivan Zirvesi'nde Türk Konseyi'nin kurulması karara bağlanmış, Türk Birliği'ne doğru büyük bir adım atılmıştır. TÜRKSOY devlet başkanları zirvelerinin önemli kazanımlarından biridir.

1992 yılında önce İstanbul'da toplanan Kültür Bakanları, yıl sonunda Bakü'de tekrar bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Ortak geleceğin inşası ana temalı bu toplantıda birbirinden ayrılaştırılmış kültür dünyasının bütünlüğünün sağlanmasına ilişkin kararlar alınmıştır. 12 Temmuz 1993 yılında Almaati'da toplanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan Kültür Bakanları; ortak kültürün araştırılması, tanıtılması ve yeni kuşakların kendi değerlerine sahip çıkarak kardeşlik duygularıyla yetiştirilmesi amacıyla TÜRKSOY'un kuruluş anlaşmasını imzalamışlardır. TÜRKSOY, Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak tanımlanarak amacı; çeşitliliğin zenginlik kabul edildiği ortak Türk kültürünü dünyaya tanıtmak olarak belirlenmiştir.

TÜRKSOY, kuruluşunun ilk yıllarında ideolojik farklılığın getirdiği yabancılaşmayı ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler arasında Manas'ın bininci yılı kutlamaları, Nevruz geleneğinin Türk Dünyasının ortak bayramı olarak yeniden canlandırılması, Türkiye'de pek tanınmayan Abay, Abdullah Tukay, Muhtar Avazov gibi düşünürleri anma toplantıları düzenlenmesi, sanatçıların ve kültür insanlarının bir araya geldiği pek çok faaliyet gerçekleştirilmiştir.³⁶⁵

³⁶⁴ Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan • Kazakistan • Kırgızistan • Özbekistan • Türkmenistan Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 - Ankara Konuşmalar, S.143.

³⁶⁵ Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan • Kazakistan • Kırgızistan • Özbekistan • Türkmenistan Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 - Ankara Konuşmalar, S.146.

Türk Cumhuriyetleri ile kültürel bağlar hem özel sektör hem de devlet kanalıyla sanat, basın, kültür ve eğitim dallarında gerçekleşmiştir. Devletlerarası ilişkileri başlıca, Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, TRT, TİKA, ve YÖK tarafından yapılmıştır.

Kültürel anlamda yapılan aktiviteler için gerekli olan kaynak çoğunlukla Türkiye'den sağlanmıştır³⁶⁶.

Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgısistan dini, kültürü, dili ve kökleri en çok birbirine benzeyen ülkelerdir. Türkiye'nin bu cumhuriyetler ile olan bağlantıları ortak kültür ve dil tabanlı olduğu için, bu ülkelerin bağımsızlıklarının ilkgünlerinden itibaren Türkiye, kültürel bağların güçlenmesi adına adımlar atmıştır³⁶⁷.

Öncelikle, bu ülkeler ilk bağımsızlıklarını kazandıkları tarihte, Kasım 1991'de Marmara Üniversitesinde, Çağdaş Türk Alfabesi paneli toplanmıştır. Buna yakın bir toplantı da, önce Kültür Bakanı ve Milli Eğitim Bakanları liderliğinde düzenlenmiş ve sonrasında Dışişleri Bakanlığı tarafından 1993 yılında düzenlenmiştir. Bu panellerde verilen karara göre, eğer ortak bir alfabe belirlenir ise, bu Latin alfabesi olacaktır³⁶⁸.

Temmuz 1993'te Kültür Bakanlığı ve Milli Eğitim bakanlığı önderliğinde TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) programı oluşturulmuş ve Latin harfleriyle yazımın artırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Sonuçta, bu yeni ülkeler ile olan kültürel bağlar güçlendirilmeye çalışılmıştır³⁶⁹.

Mart 1993'te Antalya'da ilk Türk Kurulayı gerçekleştirilmiştir. Rus tarafı bu toplantıları endişe ile karşıladıklarını açıklamakla beraber, bu toplantıları Türkiye ekseninde birleşmek amacıyla tertiplenen ideolojik paneller olarak değerlendirmişlerdir³⁷⁰.

³⁶⁶AigerimShilibekova, **1990 Sonrası Türkiye Orta Asya İlişkileri**, der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler**, Beta, İstanbul, 2013, s. 484

³⁶⁷ A. AhatAndıcan, **Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 522-523

³⁶⁸Yüksel Kavak ve Gülsün Atanur Başkan, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akaraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı 20, s.92-103, 2001, s. 94

³⁶⁹ Kavak ve Başkan, a.g.m., s.94

³⁷⁰Kara, a.g.e., s.189

3.5. Türk Cumhuriyetleri ile Oluşturulan İkili Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

3.5.1. Azerbaycan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Azerbaycan uzun süre Türk, İran ve Rus devletlerinin işgalinde kalması nedeniyle doğal olarak bu devletlerin halklarıyla yakın ilişkiler geliştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandığı Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan Cumhuriyeti dönemlerinde dış politikası bu devletlerin etkisiyle belirlenmiştir. Azerbaycan Türkleri ve Anadolu, Azerilerin deyimiyle Osmanlı Türkleri yüzlerce yıllık tarihin bir parçası olarak olarak önceleri Akkoyunlu-Osmanlı, Safevi-Osmanlı döneminde çatışma içinde olmuşlarsa da I. Dünya Savaşı ve sonrasında Osmanlı ve Azeri Türkleri'nin zor şartlarda yakınlaşma içine girdikleri görülür. Geçmişten gelen bu yakınlık Türkiye'nin Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olmasında ve yeniden yapılandırılmasına sunduğu katkılarda kendisini göstermiştir³⁷¹.

Sovyetlerin içinde yaşamış olduğu farklılaşma sürecinden Azerbaycan da etkilenmiştir ve sonuçta Azerbaycan'da Sovyetlere karşı politik kalkışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Öncelikle Sovyetler, Ermenistan'ın haksız toprak taleplerini ve Ermenilerin Karabağ'daki ayrılıkçı aksiyonlarını desteklemişlerdir. Bu ayrıkçı hareketleri arttıran sebepler arasında yer almıştır. Azerbaycan içindeki Sovyetlere yönelik siyasi kalkışma hareketleri daha sonra ayrışma ve bağımsızlık hareketi halini almıştır³⁷².

Sovyetler, öncelikle Azerbaycan'daki bu bağımsızlık ve demokratikleşme hareketlerini bastırmaya çalışsa da, başarı sağlayamamıştır. Sovyetlerin 1991'de dağılmasından sonra birlik içindeki tüm ülkeler egemenliklerini sırayla ilan etmeye başlamışlardır. Azerbaycan ise 31 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık ilk olarak Türkiye tarafından tanınmıştır³⁷³.

Bağımsızlığın kazanıldığı tarih olan Mayıs 1990'dan itibaren Azerbaycan, Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından seçilen, Rus yanlısı bir lider olan Ayaz Muttalibov tarafından yönetilmekteydi. Ülkedeki iç siyasi gelişmeler özellikle 1988 yılından itibaren Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan sorunlar

³⁷¹ Reha Yılmaz, Fatih Mehmet Sayın, Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.1, s.28, ss.23-42.

³⁷² Erkan, a.g.e., s. 236

³⁷³ İrfan Ülkü, **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, Doğan Kitapçılık Yayınları**, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 54

üzerinden şekillenmekteydi. Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) 1989'daki kuruluş kongresinin ardından halkın desteğini arkasına alan Ebülfez Elçibey ve Moskova destekli resmi iktidar olarak görülen Muttalibov Azerbaycan'da iki başlı bir siyasi görünüm sergilemekteydi. Bu iki farklı siyasi anlayışın güncel sorunlara çözüm yaklaşımları da farklılık arz etmekteydi. Bağımsızlıktan sonra ülkenin en önemli dış politika sorunu Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanmaktaydı. Muttalibov sorunun çözümünü Rusya'dan bağımsız görmemekteydi. Hatta Muttalibov'un dış politikadaki ilk icraatı Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyelik olmuştur. Muttalibov Rusya dışında Türkiye ve İran ile iyi ilişkiler geliştirmek istemiştir. Başbakanlığı döneminde dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı ağırlaması ve hemen ertesinde resmi davet üzerine, 23–24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmesi bunun göstergesidir. Bu ziyaretlerde askeri alan dışında ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 11 maddelik bir Dostluk ve İş birliği Antlaşması imzalanmıştır³⁷⁴.

Türkiye, Sovyetler dağıldıktan sonra en üst seviyede ve ilk olarak Azerbaycan ile ilişki içinde olmuştur. Azerbaycan için önceleri Sovyetlerin kapalı ve otoriter politik yapısı içerisinde olduğu için özgürlükçü ve demokratik ilkeleri yapısına entegre etmekte zorlanmıştır. 90'lı yıllara doğru Mihail Gorbaçov'un dillendirdiği 'yeniden yapılanma' ve 'açıklık' siyaseti totaliter yapıyı değiştirmeye başlamış ve toplumda demokratikleşme için ilk adımların atılması sağlanmıştır³⁷⁵.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonrageniş yelpazeli Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidara gelmesiyle dış politikada önemli bir değişime gidilmiştir. Azerbaycan dış politikasını Türkiye öncülüğünde yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Elçibey döneminde Türkiye, ülkenin iç ve dış politikasının şekillenmesinde önemli görevler üstlenmiş ve yakın bir işbirliği sağlanmıştır.

Ebulfez Elçibey, SSCB döneminde Komünist Parti üyesi değildi ve Rusya karşıtlığı ile biliniyordu. Elçibey Rusya'ya karşı Türkiye ve diğer Batılı ülkelerle sıkı işbirliğinin Azerbaycan'ın bağımsızlığının pekişmesinde ve ülkenin kaynaklarının değerlendirilmesinde olumlu etkisi olacağını düşünüyordu. Azerbaycan'ın enerji kaynakları ihalelerinde Türkiye'ye öncelik tanınmasından yanaydı. Sadece ticari anlaşmalarda değil demokrasi ve insan hakları gibi alanlarda da Türkiye'yi model almaya başlamıştı. Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı dönemi Azerbaycan'ın dış

³⁷⁴ Sevil Öraz Beşikçi, Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.16, S.2, 2016, s.238.

³⁷⁵Hakan Sezgin Erkan, *Türkiye'nin komşuları: cilt I : XV. yüzyıldan XXI. yüzyıla Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve Azerbaycan'nın sosyal, ekonomik, kültürel değişimi*, Kanak Yayınları, 2015, s. 235

politikasının yüzünü bütünüyle Türkiye'ye çevirdiği bir dönemdir. Bu dönemin dış politikasında özellikle Rusya ile İran gibi komşularla denge politikasından vazgeçilerek karşıt bir tavır içine girilmesi nedeniyle bu iki ülkenin Ermenistan'a açık destekleri söz konusu olmuştur³⁷⁶.

Bu işbirliği çerçevesinde Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası platformda tanıtımına yardımcı olmaya çalışırken, diğer yandan da ülkenin yapısal sorunlarının giderilmesinde yol göstericilik görevi üstlenmiştir. Türkiye Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı'nda uğradığı zararları telafi etmeye çalışırken aynı zamanda "Bütün Azerbaycan" yani Kuzey ve İran'ın kontrolündeki Güney Azerbaycan'ı birleştirme ideolojisinin de mimarisinde rol oynamıştır³⁷⁷.

Elçibey, Türkiye yanlısı bir dış politika izlerken Azerbaycan'a en büyük tehdit olarak Rusya ve İran'ı görmüştür. Milliyetçi bir siyasi görüşe sahip olan Elçibey, Türk Birliği ideali taşıyordu ve Türk Dünyasının birlik içerisinde hareket etmesinin uluslararası alanda söz sahibi olmasında büyük bir etkisi olacağını düşünüyordu. Elçibey'in Türk Birliği Türk devletlerinin bir bayrak altında toplanması şeklinde değil, demokratik bir anlayışla ilişkilerin kuvvetlendirilmesine yönelikti. Hayali Avrupa Parlamentosu gibi bir birlikti. Türkiye dış politikadaki yönelimleri öngörü zafiyeti nedeniyle iyi değerlendirememiş ve Elçibey gibi bir müttefiki kaybetmiştir. Türkiye'nin Elçibey'in iktidarını bir askeri darbeye kaybedişine seyirci kalması, Ermenistan'a ambargo uygulamaması gibi nedenler ikili ilişkilerin eski sıcaklığını yitirmesine neden olmuştur. Ancak Elçibey'in, iktidarda olduğu yıllarda Türkiye ile kurduğu iyi ilişkilerin sonraki yıllara olumlu yansımaları devam etmiştir³⁷⁸.

Azerbaycan'ın temel sorunlarını ise; ülkenin egemenliğini koruma, Karabağ sorunu ve İran'da var olan Azeri Türkleri oluşturmuştur³⁷⁹. Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası, Türkiye ilk olarak Mayıs 1991'de konsolosluk açmış, sonrasında ise Ocak 1992'den itibaren Büyükelçilik seviyesinde ilişkileri yürütmüştür.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Hazar Petrollerini Türkiye üzerinden Akdeniz'e

³⁷⁶ Yılmaz Topçu, Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 19 Haziran 2017, <http://www.kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2017)

³⁷⁷ Yılmaz ve Sayın, a.g.e., s.33.

³⁷⁸ Yılmaz Topçu, Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 19 Haziran 2017, <http://www.kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2017)

³⁷⁹ Ülkü, a.g.e., s.54-55

ulaştırma fikrini dile getirmiştir. Hattın güzergahında Gürcistan'ın olmaması nedeniyle o tarihte Bakü-Ceyhan Hattı olarak anılıyordu bu hat için ilk resmi görüşmeler Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebufeyz Elçibey'in Türkiye'yi ziyareti sırasında başlatılmış, Turgut Özal'ın kendisini ikna etmesinin ardından iki TPAO uzmanı Azerbaycan'a gönderilmiştir.³⁸⁰

Yaklaşık 40 araçlık bir konvoyla Bakü'ye giren Özal'a Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov tarafından 25 projeden oluşan bir öneri paketi sunulmuş ayrıca Türkiye'den Nahçıvan'a kurulacak karayolu bağlantısı için yapacağı karayolu köprüsünü de Azerbaycan'a hediye edileceği bildirilmiştir. Bilimsel, teknik ve kültürel alanlardaki işbirliğinin her iki tarafın yararına olacağı vurgulanmıştır³⁸¹.

Ebülfez Elçibey'in 7 Haziran 1992'de yapılan devlet başkanlığı seçimini kazanarak iktidara gelmesi ile Azerbaycan'ın dış politikasında bir stratejik tercih değişimi yaşanmış ve Türkiye Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma yükselmiştir. İdeolojik görüş itibariyle milliyetçi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık sık dile getiren Devlet Başkanı Elçibey "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının başköşesinde yer tutacaktır" diyerek Türkiye'ye attığı önemi ifade etmiştir. Ayrıca Elçibey, Türkiye'yi Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak gördüklerini, hatta dış politikalarını Türkiye'nin stratejik çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde yürütmeye çalıştıklarını da ısrarla vurgulamıştır. Elçibey göreve gelmesinin ardından 24-27 Haziran 1992'de ilk dış gezisini Türkiye'ye yapmış, Ankara'da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) zirve toplantısına katılmıştır. 25 Haziran'da İstanbul'da KEİB anlaşmasını ve Boğazlar Beyannamesini imzalamış, 26 Haziran'da TBMM'de yaptığı konuşmasında ülkesinin Atatürk çizgisinde olduğunu belirterek Türkiye'yi model kabul ettiklerini belirtmiştir³⁸².

İlişkilerin gelişmesinde önemli dönemeçlerden biri Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihindeki 9 günlük Türkiye gezisidir. Bu ziyaret esnasında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılan Elçibey, 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine katılarak ortak beyanname imzalamıştır. 2 Kasım 1992'de Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar içinde en önemlisi İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasıdır. Bu anlaşma çeşitli alanlardaki işbirliğinin, ilişkilerin geliştirilmesine yönelik 12 maddeden

³⁸⁰ 13.07.2006, Milliyet Gazetesi, s.7.

³⁸¹ 06.03.1991 Milliyet Gazetesi, s.16.

³⁸² İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, s.383-384.

oluşmaktaydı. Anlaşmanın süresi için önce 10 yıl düşünülmüş önceden bildirim ile 5 yıl daha uzatılması anlaşma kapsamına alınmıştır³⁸³.

Bu dönemde, Azerbaycan'ın en önemli sorunu olan Ermenistan ile mücadelesinde Türkiye Azerbaycan'a hem uluslararası kuruluşlarda, hem de bölgesel çapta Azerbaycan'a destek vermiştir. Ancak bu desteğin pasif olduğu yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır³⁸⁴.

1 Kasım 1993'te Azerbaycan ile Ticari ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, taraflar birbirini "en çok kayırılan ülke" ilan etmiştir. 1992'de, Karayolu Ulaştırma Antlaşması taraflar arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Nahçıvan yoluna direk ulaşım sağlanmıştır. Nahçıvan gümrük kapısının açılmasıyla ekonomik ilişkiler artmıştır³⁸⁵.

Azerilerin, sağlam bir devlet yapısına ulaşabilmeleri, Ermeni işgali ile başa çıkabilmeleri ve küresel sistemle entegrasyonu sağlamak üzere bir ekonomik sisteme geçmeleri gibi çözülmesi gerek sorunları bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Azeriler Türkiye'yi destek alacak kuvvetli bir ülke olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda da Türkiye ile yakınlaşmayı dış siyaset amacı olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede iki ülke arasında 3 adet temel sözleşme imzalanmıştır. Birinci antlaşma, 2 Ocak 1992'de, Ticari ve İktisadi İşbirliği Antlaşması'dır. İkincisi ise 24 Ocak 1992'de Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması olmaktadır. Sonuncusu ise 6 Mart 1993'te Karadeniz Ekonomik İş birliği Eğitim ve Haberleşme Antlaşması'dır. Sonuç olarak Türkiye, Azerbaycan'ın dış siyasetinde anahtar rol üstlenmiştir³⁸⁶.

2 Ocak 1992'de, Ticari ve İktisadi İş birliği Antlaşması'ndan sonra, 1992 yılında 137 milyon dolar olan Türkiye-Azerbaycan dış ticaret miktarı, 2000 yılına gelindiğinde 233,5 milyon dolara çıkmıştır³⁸⁷.

Azerbaycan gerek coğrafi yakınlık gerekse diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha yakından tanınması gibi nedenlerle Türk firmalarının daha sıkı ilişkiler geliştirdikleri ve yatırım alanı haline getirdikleri ilk ülke konumundadır. Türk firmaları bu ülkede yoğun yatırımlar yapmalarına ve Türk Cumhuriyetleri içinde en fazla dış ticaret ilişkisinin olduğu ülke olmasına rağmen ticari hacim olarak beklentileri karşılamaktan uzaktır. Bu ülkenin temel ihracat kalemleri; petrol ürünleri, tekstil ve

³⁸³ Bal, a.g.e., s.384.

³⁸⁴ Bal, a.g.e., s.384.

³⁸⁵ Ülkü, a.g.e., s.54-55

³⁸⁶ Ülkü, a.g.e., s.54-55

³⁸⁷ Ş. Mustafa Ersungur vd. Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 35 Erzurum, 2007, s. 288-299

gıda sanayii mamulleri, temel ithalat kalemleri ise; gıda, makine, metal ve kimya sanayii ürünlerinden oluşmaktadır³⁸⁸.

Hazar Denizine kıyısı olan eski SSCB ülkeleri enerji rezervleri ile hem bu ülkelerin kalkınması hem de bölgenin siyasi ve sosyo-ekonomik istikrarının kalıcı olarak sağlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Azerbaycan, Hazar Bölgesi petrol ve doğalgaz yataklarının işlenmeye başlaması ve BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı)'nin devreye girmesiyle birlikte Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen dünya dengeleri içerisinde önemli güç merkezleri haline gelmişlerdir. Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik olarak daha güçlü olması Türkiye için faydalıdır. Küresel güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olan bu bölge içinde yer alan Türkiye'nin ulusal menfaatleri ve ilişkileri gereği bu mücadeleden bağımsız politika yürütmesi düşünülemez. BTC projesi ile Türkiye ilk defa Azerbaycan enerji sektörüne girmiştir ve 1996 yılında "Şahdeniz" gaz yatağından %9 pay almaya başlamıştır. BTC Türkiye'ye Doğu-Batı Enerji Koridoru oluşumunda önemli bir aşama kaydettirmiştir. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında köprü olma iddiasının en somut göstergesidir ve Türkiye somut bir bağ ile Kafkasya'ya bağlanmıştır. Azerbaycan-Türkiye TANAP (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) projesi ile bir sıçrama yakalamıştır³⁸⁹.

Ekonomi perspektifinden bakılacak olursa, İki devlet arasındaki ticaret artarak devam etse de potansiyellerinin aşağısında devam etmektedir. Türk firmaları, Azerbaycan'da en çok yatırım yapan yabancı firmalar arasında lider konumdadır. Türk firmalarını diğer yabancı firmalardan farklı kılan merkezi özellik, Türk firmalarının ülkenin tüm sektörlerinde yatırım yapıyor olmasıdır. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörleri de Türk yatırımcıları sayesinde gelişebilmektedir. Türk firmaları tarım, bankacılık, finans, inşaat ve gıda sektörlerinde birçok yatırımları bulunmaktadır. Aynı zamanda, SOCAR (Azeri Devlet Petrol Şirketi)'nin Türkiye'ye milyar dolar civarında yatırımı söz konusu olmuştur. Dolayısıyla iki ülke arasında sermaye alışverişi hızla devam etmiştir.

³⁸⁸ Mehmet Dikkaya, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf (Erişim Tarihi: 29.07.2017)

³⁸⁹ Agil Mammadov, **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.57. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Tablo 3.2.: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)³⁹⁰

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	102,8	35	67,8	137,8
1993	67,8	34	33,8	101,8
1994	132,4	8,9	123,5	141,3
1995	161,3	21,8	139,5	183,1
1996	239,5	39	200,5	278,5
1997	319,6	58,2	261,4	377,8
1998	326,1	50,3	275,8	376,4
1999	248	43,9	204,1	291,9
2000	230	95,4	134,6	325,4
2001	225	78	147	303
2002	226	63	163	289

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticarete dalgalanmalar olsa da genel bir artış trendi söz konusudur. Fakat Türkiye'nin genel ihracat ve ithalat sayılarına bakıldığında, Azerbaycan'a yapılan ticaret rakamları, Türkiye'nin yaptığı toplam ihracat ve ithalatının %1'ne dahi hiçbir zaman denk gelmemiştir. Bunda önemli faktör, Türkiye'nin dış ticaretinin hızlı bir artış göstermesidir³⁹¹.

Eğitim ve Kültür alanlarındaki ilişkilere bakılacak olursa, Türkiye'nin desteği ile eğitime başlamış 11 lise kurumu, 15 ortaokul ve 1 üniversite mevcuttur. TÜRKSOY'un açılmasında Azerbaycan ve Türkiye aktif rol oynamıştır. İki ülke de dil unsurunun iki milletin birbirini daha iyi anlaması için aşılması gerektiğine inanmıştır. Bu sebeptendir ki taraflar öğrenci değişim programlarına önem vermiştir³⁹².

Sonuç itibariyle iki ülke arasındaki ilişkilerin düzey olarak yüksek ama potansiyelin çok altında olduğu söylenebilir. Özellikle ekonomik ilişkiler bir türlü arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Üstelik de son yıllarda Azerbaycan'a giden Türkiyeli yetkililere, iş adamlarına Rus ve İran iş adamlarına ve yetkililerine oranla daha ağır şartlar ileri sürüldüğü konusunda şikayetler bulunmaktadır³⁹³.

³⁹⁰ Fatma Tombak, *Türkiye'nin 1990-200 yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2013, s. 119 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

³⁹¹ Ersungur vd. a.g.e, s.289

³⁹² Kavak ve Başkan, a.g.e., s. 99

³⁹³ İdris Bal, a.g.e., s.396.

3.5.2. Kazakistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Turgut Özal'ın Kazakistan'a gerçekleştirdiği ilk ziyaret 1991 yılındadır. Bu ziyaretinde Kazak halkı Özal'a büyük bir sempati beslemiş zaman içerisinde Özal'ın Kazakistan'ın kalkınmasına yönelik girişimleri dönemin gazetelerinde "Hoş Geldiniz Değerli Kardeşimiz" manşetleri ile karşılığını bulmuştur. Gazeteler Kazakistan'a yatırım yaparak ekonomik girdi sağlayan iş adamlarına aynı zamanda iş ve ticaret öğrettikleri için minnettar olduklarını belirten ifadelere yer vermişlerdir. Özal'a duyulan bu sevgi ve saygı 17 Nisan 1993'te Turgut Özal'ın beklenmedik vefatıyla son bulmamış, artarak devam etmiştir. Almatı Belediyesi bir caddeye Turgut Özal'ın adını vermiştir.³⁹⁴

1990 yılının ekim ayında egemenliğine kavuşan Kazakistan Kültür Komitesi ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Almatı'da bir araya gelerek eğitim ve bilim, basım ve yayın, turizm-radyo-televizyon, ulaşım, haberleşme, iktisadi ve ticari işbirliği, mesleki eğitim gibi maddelerden oluşan bir niyet protokolünü imzalamışlardır. Kazakistan bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye, İran ve Pakistan'ın nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Türkiye, laik ve NATO üyesi oluşuyla bölgede Orta Asya'yla ilişkilerini geliştirmek isteyen Batılı güçlerin köprüsü konumundadır. Türkiye ve Türkiye üzerinden ABD bu dönemde siyasetlerini Kazakistan'ın da bulunduğu bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynakları ve bunların Batı pazarlarına taşınması üzerine oluşturmuşlardır.

Dağılma sürecinin başlangıcında süren belirsizlik döneminde Türkiye, her ne kadar Turgut Özal aktif bir politika izlenmesinden yana olduğunu belirtse de Kazakistan'a ya da bölgeye karşı aktif politika izlememiş ve Moskova'ya bağlı kalmıştır. 1991-1993 döneminde ise, Türkiye'nin politikası Batı tarafından destek görmüş ve Türkiye bu ülkeleri ilk tanıyan devlet olarak, Rusya'dan bağımsız hareket etmemiştir. Bu dönemde, kültürel ve eğitim programı anlaşmaları çerçevesinde iki bin civarında öğrenci Kazakistan'dan Türkiye'deki üniversitelerde, teknik okul ve fakültelerde burslu olarak okumuştur. Bunun yanı sıra stratejik ortaklık ilkeleri temelinde Kazak-Türk askeri ve teknik ilişkiler geliştirilmektedir. İki ülke Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik

³⁹⁴ Serdar Yılmaz, Kazak Medyasında Turgut Özal, www.academia.edu/24114432/Kazak_Medyasında_Turgut_Özal (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

İş birliği Teşkilatı ve başka uluslararası örgütler çerçevesinde işbirliği yapmaktadır³⁹⁵.

Türkiye, 16 Aralık 1991'de Kazakistan Bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk tanıyan ülke olmuştur. Kazakistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Türkiye ile Kazakistan arasında birçok konuda ilişkileri genişletme ve derinleştirme adına bir iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Nitekim bu antlaşma Ekim 1994 yılında Dostluk ve İş birliği Antlaşması adıyla genişletilmiştir³⁹⁶.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın davetlisi olarak yaptığı ziyaretle ilgili verdiği demeçte Türkiye ile Kazakistan arasında ulaşım, haberleşme ve sağlık alanlarında işbirliği yapılması için ilke anlaşmasına varıldığını belirtmiştir. Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde deneyimlerinden yararlanacaklarını bildirdiği konuşmasında Türk ve Kazak iş adamları arasında ticaret ortamının yaratılmasının koşullarını oluşturacaklarını belirtmiştir³⁹⁷.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, AlmaAta Havaalanında Kendisini karşılmaya gelen Kazak Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e TPAO (Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı) Kazakistan'daki petrol arama sözleşmesinin onayında çıkan problemlerden söz ederek bunların halledilmesi ricasında bulunmuştur. Buna göre TPAO Kazakistan'ın en zengin petrol yataklarının bulunduğu Tengiz Bölgesindeki sahalarda 2 milyar 92 milyon dolarlık yatırım yaparak çıkan petrolden 31.3 milyon dolarlık kâr sağlayacaktı. Bu da Türkiye'nin 30 yıldan fazla petrol ihtiyacı olmayacağı anlamına gelmekteydi. Resmi görüşmede Nazarbayev anlaşmanın onaylanması için Enerji Bakanına talimat verdiğini açıklamış bu belgeleri de Özal'a göstermiştir³⁹⁸.

Rusya, Kazakistan Türkiye yakınlaşmasını, Orta Asya'da ortaya çıkan ekonomik ve idolojik eksikliğin doldurulması olarak algılamış ve değerlendirmiştir. Kazakistanda'ki bağımsızlık süreci, Komünist Parti mensuplarınca yönetilmiştir. İlk yıllarda ülkeyi Kazaklaştırma siyaseti güdülse de, yoğun Rus nüfusunun ülke topraklarında barınması yüzünden bu politikada dikkatli ve yavaş davranılmıştır.

³⁹⁵ Semiha Poğda, **Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Dış Politikası**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012, s.59-60,(**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

³⁹⁶ Kemal Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, çev. Hakan Gül, İmge Kitapevi Yayınları, s. 143-144

³⁹⁷ 08.11. 1992, Milliyet Gazetesi, s.11.

³⁹⁸ Taha Akyol, Objektif, Enerji Kesinleşti, 17.04.1993 Milliyet Gazetesi, s.13.

Bu ülke aynı zamanda Rusya ile komşu durumdadır. Dolayısıyla, hem Rus nüfusunun varlığı hemde komşuluk ilişkileri nedeniyle Kazakistan en fazla Rusya'nın etkisinde kalan ülke olmuştur³⁹⁹.

Kazakistan'ın üst yönetim yapısı, SSCB tarafında belirlenmiş ve üst yönetimlere stratejik olarak Ruslar kadrolaşmıştır. Kazakistan'ın coğrafi konumu nedeniyle çok taraflı bir siyaset gütmesi gerekmiştir. Özellikle, Rusya ve Çin faktörlerini dış politika yapımında hesaba katması gerekmiştir⁴⁰⁰.

Kazakistan, geniş coğrafyası muazzam doğal kaynaklarıyla Türkiye için olduğu kadar gelişmiş ülkeler için de cazip bir yatırım alanıdır. Kazakistan'ın dış ticaretinin büyük bir kısmı bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet ülkeleriyle ve Rusya ile. Dış ticareti içinde Türkiye'nin payı oldukça azdır. Özbekistan Türk Cumhuriyetleri içerisinde ise en fazla ticaret yaptığı ülkedir. Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı tarım ve hayvancılık ürünleri, petro-kimya ürünleri ve metal ve demir çelik ana sanayii ürünleridir. Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı bitkisel ve hayvansal yağ başı çekmek üzere gıda, tekstil ve ayakkabı ürünleridir.⁴⁰¹

Türkiye Kazakistan ekonomik ilişkilerine bakılırsa, Kazakistan Türk sermayesinin en fazla yatırım yaptığı 5. ülkedir. Kazakistan, SSCB'den ayrıldıktan sonra diğer Türk devletleri arasında en derin ekonomik kriz yaşayan ülke olmuştur. Yaşadığı ekonomik buhrandan sonra, sahip olduğu petrol ve doğalgaz sayesinde ekonomisini kısa zamanda toparlayabilmiştir. Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı 1992 yılında 19 milyon dolar da sınırlı kalırken, 2000 yılında 120 milyon dolar civarında seyretmiştir. Türkiye'nin bu ülkeye olan ihracatı her yıl artmaktadır. Fakat yine de Kazakistan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı çok düşüktür⁴⁰².

³⁹⁹ Şule Kut; 1990'larda **Türk Dış Politikasının Ana Hatları, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Der. BarryRubin ve Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üni. Yayınları, 2002, s.14

⁴⁰⁰ Kut, a.g.e., s.15

⁴⁰¹ Mehmet Dikkaya, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf (Erişim Tarihi: 29.07.2017)

⁴⁰²Ersungur vd. a.g.e, s.290

Tablo 3.3: Kazakistan'a İhracat (Bin Dolar)⁴⁰³

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	6.014	4.296	9.105	0	19.415
1993	16.446	17.447	33.939	0	67.832
1994	37.319	26.989	67.367	0	131.675
1995	20.343	34.099	96.331	0	150.773
1996	41.494	54.873	67.676	0	164.043
1997	32.406	73.738	104.433	1	210.578
1998	29.474	97.733	87.099	1	214.307
1999	22.234	39.944	34.419	0	96.597
2000	23.719	58.590	36.392	0	118.701

Tablo 3.4: Kazakistan ile İthalat (Bin Dolar)⁴⁰⁴

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	14	10.436	61	0	10.511
1993	19	43.609	112	0	43.741
1994	12	32.170	123	0	32.305
1995	23	85.750	859	0	86.631
1996	537	99.560	499	0	100.595
1997	304	164.574	407	0	165.285
1998	1.063	252.393	212	0	253.668
1999	691	294.935	285	0	295.911
2000	2.341	342.981	1.054	0	346.376

İlişkilerin kültürel boyutu ele alındığında, Türkiye Kazakistan ilişkileri tarihsel olarak dostluk üzerine kurulmuştur. Hatta iki ülkenin tarihsel ve kültürel olarak ortak birçok paydası olmuştur. Bu yakınlık iki ülkenin ilişkilerini geliştirmek için uygun bir zemin oluşturmuştur. İki ülke eğitim alanında da yakınlaşmış ve Kazak-Türk iş birliği ile birçok üniversite, lise ve ilkokul açılmıştır⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Tombak, a.g.e., s.120

⁴⁰⁴ Tombak, a.g.e., s.120

⁴⁰⁵ Kavak ve Baskan, a.g.e., s. 100

Kazakistan, Türkiye'nin öğrencilere yönelik sağladığı burs imkanlarından müteşekkirdir olsa da sahip olduğu fosil enerji rezervleri nedeniyle büyük ilgi odağıdır ve bu ilgi nedeniyle Türkiye'ye eşiti gibi davranmakta, Türk dünyasında Türkiye'nin oynamaya soyunduğu role çekinceli yaklaşmaktadır.

3.5.3. Kırgızistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Bağımsızlıktan sonraki ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev, ülkenin bu süreci daha kolay geçirebilmesini sağlamak amacıyla yeni bir dış politika çerçevesi çizmiş, uluslararası örgütler, bölge ülkeleri, küresel ve bölgesel güçlerle daha çok bağımsızlığın güçlenmesi ve dış yatırımların ülkeye çekilmesi üzerine bir işbirliği süreci geliştirilmeye çalışılmıştır. Eski SSCB bileşeni olan ülkeler gibi Kırgızistan yönetimi de Rusya ile bu kez eşit statülü devletolarak ilişki içinde olmayı hedeflemiştir. Akayev yönetimindeki Kırgızistan, bir yandan Rusya ile iyi ilişkilerini devam ettirirken bir yandan da Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin güçlenmesi için çeşitli yapılanmalarda yer almıştır.

Akayev yönetimi demokratik söylemleri ile Batı'nın gözünde Orta Asya ülkeleri içinde ayrı bir konuma geçmiştir. Bu demokrasi yanlısı söylemler yabancı sermayenin Kırgızistan'da yatırım yapması için bir anlamda güven teşkil ederken aynı zamanda yabancı yatırımlar için teşvik sözü de verilmişti. Bu özellikler Kırgızistan'ın bağımsızlığının pekiştirilmesinde ve Batı nezdindeki sempatisinin artmasında etkili olurken yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi konusunda pek işe yaramamıştır.

ABD ve Batılı ülkelerin yanı sıra İran ve Türkiye'nin de başta enerji kaynakları olmak üzere çeşitli nedenlerle bölgeye gösterdikleri ilgi Kırgızistan'ın dış politikasında değişikliklere neden olmuştur. Kırgızistan, diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak enerji kaynakları açısından son derece fakirdir, bu nedenle Akayev yönetimi jeopolitik unsuru ön plana çıkarmıştır. Kırgızistan ekonomisi ne doğal kaynaklarına güvenebilir ne de yeterli teknolojiye sahiptir bu nedenle jeopolitik konumunu ekonomik getiriye çevirmeye çalışmıştır⁴⁰⁶. Türkiye Kırgızistan'ın 16 Mart 1991'de bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye Kırgızistan'a uluslararası arenada tanınması, destek görmesi ve bölgesel organizasyonlara katılması gibi konularda yardımcı olmuştur. Kırgızistan Cumhurbaşkanı ilk defa 1991'de Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretini diğer yeni devletler ile beraber gerçekleştirmiştir.

⁴⁰⁶ Asim Memmedov, *Gürcistan Ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri Ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, , 2009, s.287-288.(Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Sonrasında, karşılıklı ziyaretler bakan ve başbakan seviyesinde devam etmiş ve birçok alanda ilişki kurulmasını ve işbirliği yapılmasını içeren birçok antlaşma imzalanmıştır⁴⁰⁷.

Kırgızistan'ın zengin doğal kaynakları ve aynı zamanda Rusya ile ortak bir sınırı yoktur. Bundan dolayıdır ki, Rusya diğer Türk cumhuriyetleri ile ilgilendiği kadar bu ülke ile ilgilenmemektedir⁴⁰⁸.

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, bütün etnik grupları bir araya toplayacak şekilde demokratik bir yapı kurmaya çalışmıştır. Kırgızistan, ekonomik sorunlarını bir birlik içinde çözmeye önem vermiştir ve bunun için Hindistan, Afganistan, Pakistan, İran ve Çin ile yakın ilişkiler kurmaya önem vermiştir⁴⁰⁹.

Kırgızistan bağımsızlığından hemen sonra demokratik yapısını ve ekonomik yapısını geliştirmek üzere önemli adımlar atmıştır. Enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen yaptığı yapısal reformlar sayesinde o sırada "bölgenin İsviçre'si" olarak yorumlanmıştır. Fakat Kırgızistan, iç siyasette yaşadığı istikrarlılık ve karışıklıklar nedeniyle istenen sonuçları alamamıştır⁴¹⁰.

Türkiye- Kırgızistan ilişkilerinde ekonomi merkezde yer almıştır. Bu ilişki hem Kırgızistan'daki siyasi istikrarsızlıklardan hemde Türkiye'deki ekonomik dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Kırgızistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki büyük farklılıklardan ve aynı zamanda serbest pazar ekonomisinin yapısının oturmamış olmasından dolayı iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler beklendiği kadar gelişmemiştir. Aslında Kırgızistan iç yapısını kurumsallaştırabilse, yatırımcılara güven verebilecek ve sermaye çekebilecek potansiyele sahiptir⁴¹¹.

Türkiye'nin Kırgızistan'a yardımı 1992'de 26 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1993'te ise yardım miktarı 54 milyon dolara yakın olmuştur. Kriz yıllarında bu yardım düşerken, diğer yıllarda artış göstermiştir. Ekonomik yardımlar

⁴⁰⁷ Türkiye Dışişleri Vakanlığı, Kırgızistan ile siyasi ilişkiler, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim: 15 Mayıs 2017)

⁴⁰⁸ Yelda Demirağ ve Cem Kadreli, *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, 2006, s. 97

⁴⁰⁹ Nükrettin Parlak, *Orta Asya- Kafkasya- Balkan Ülkeleriyle İlişkiler ve Türk Dış Yardımları (1992-2003)*, Tika Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansları Yayınları, Ankara, 2007

⁴¹⁰ Mustafa Şen, *Orta Asya yatırım ilişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (der.) Mustafa Aydın, Türkiye'nin Avrasya Macerası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s.105-106

⁴¹¹ Şen, a.g.e., s.107

dalgalanma göstermesine rağmen, 5,4 milyon nüfusa sahip ülke için bu yardımlar önemli bir yere sahip olmuştur⁴¹².

Tablo 3.5: Kırgızistan ile Dış Ticaret (Milyon Dolar)⁴¹³

Yıl	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İhracat	1.8	17.1	16.9	38.2	47.1	49.6	41.5	23.2	20.6	17.4
İthalat	1.7	3.5	4.3	5.5	5.9	7.6	6.8	2.8	2.3	6.3

Türkiye ile Kırgızistan arasında kültür ve eğitim her zaman öncelikli konular arasında yer almıştır. TÜRKSOY, ikili ilişkilerde önemli yer tutmaktadır. Türkiye ve Kırgızistan arasında eğitim, bilim ve kültür alanında çok sayıda anlaşma mevcuttur. Bu antlaşmalar çerçevesinde öğrenci değişim programları uygulanmıştır⁴¹⁴.

3.5.4. Özbekistan ile Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Özbekistan SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlık kazanan tüm Orta Asya Devletleri ile ortak sınırdaki buluşan Orta Asya'nın merkezinde yer almaktadır; dolayısıyla bölgede meydana gelen sorunlardan doğrudan etkilenmektedir. Komşu ülkelerdeki yoğun Özbek nüfusu, sınır tartışmaları, su kaynaklarının paylaşımı Özbek yönetiminin komşu ülkelerle ilişkilerinde öncelik verdiği/vermesi gereken konuları oluşturmuştur⁴¹⁵.

Özbekistan, 30 milyon nüfusu, stratejik konumu, doğal kaynakları, tarihi ve kültürel birikimi ile Orta Asya'nın istikrarı ve Barışı için önemli bir ülkedir. Özbekistan bağımsızlığını 31 Aralık 1991 Tarihinde ilan etmiş ve Türkiye bağımsızlığını 16 Aralık 1991'de resmi olarak tanımıştır. Özbekistan bağımsız olmasıyla beraber sorunlu olan ekonomisini geliştirmek için çaba sarfetmiştir. Özbekistan'ın ekonomisi diğer Türk devletlerinden zayıftır fakat nüfusu fazladır. Jeopolitik konumu itibariyle Özbekistan, bölgede lider pozisyona gelme şansı olsa da ekonomik yapısı itibariyle bu şansını geri çevirmek zorunda kalmıştır⁴¹⁶.

16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan lideri İslam Kerimov'un ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye düzenlemesi ve aynı gün dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in Bakanlar Kurulu Kararı ile Özbekistan'ın Türkiye tarafından resmen tanındığını

⁴¹² Şen, a.g.e., s.107

⁴¹³ Tombak, a.g.e., s. 125

⁴¹⁴ Kavak ve Baskan, a.g.e., s. 101

⁴¹⁵ Adem Şimşek, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Dış Politikasında Denge Arayışları*, Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2013, s.54.

⁴¹⁶ Demirağ ve Kadreli, a.g.e. s. 105

açıklaması ikili ilişkileri oldukça yakınlaştırmıştır. Kerimov bu ziyaretinde Özbekistan'ın izleyeceği yolu şu şekilde açıklamıştır: "Türkiye'nin desteğindeki Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiklerini biz Özbekistan'da gerçekleştirmek istiyoruz. Ben Atatürk hayranı bir lider olarak Orta Asya halklarına Özbekistan örneğinde bağımsızlığın ve ekonomik kalkınmanın mümkün olduğunu göstermek istiyorum ve Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Bu birlik daha ziyade ekonomik olabilir ve Türk Ortak Pazar'ı olarak da adlandırabiliriz."

Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin "Özbekistan'a dış dünyayla ilişkilerinde yardım edeceğiz" demiştir. Nisan 1992'de Süleyman Demirel'in Özbekistan'ı ziyaretinde Türk Büyükelçiliğinin açılışı da yapılmıştır. Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortak konuların, bölgesel ve uluslararası sorunların görüşülmesinin kararlaştırıldığı gezide, ilk toplantı 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Başkentte Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve Türk yetkililerin yanı sıra, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ile birlikte altı Türk Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın (Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan Devlet Başkanları) katılımıyla gerçekleşen "Türk Zirvesi"nde sosyal ve ekonomik iş birliğine doğru bir adım atılmış ancak zirveden Türk Birliği'ne yönelik bir sonuca ulaşılamamıştır. Kerimov'un, bağımsızlıklarına gölge düşebileceği çekincesiyle "Türk zirveleri politik gündemli olmamalı" itirazı ve yanı sıra Özbekistan'ın sadece Türkiye ile değil, dünyanın çeşitli bölgelerinden güvenilir ve karşılıklı menfaat ilişkileri içinde bulunacağı ortaklara sahip olmak istemesi Türk Dünyası'nın faaliyetlerini eş güdümlenecek ulusüstü bir mekanizma oluşturulmasına gölge düşürmüştür. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ise zirve ile ilgili: *"Bu zirve ile Türk Dünyası Adriyatik kıyısından Çin Seddi'ne kadar uzanmış, yeni bir âlem meydana çıkmıştır, yeni bir coğrafya şekillenmektedir. Bu coğrafya Avrasya'dır. Bunun hazzını duyun... Biz bu ülkelerin kalkınmalarını istiyoruz. Biz sadece tarihte var değiliz. Gelecekte de varız. Şimdi de varız, yarın da varız."* demiştir⁴¹⁷.

Yeni kurulan cumhuriyetler arasında en milliyetçi yapıya sahip ülke Özbekistan'dır. Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı hedefleyen ve milli kültürü ve dili

⁴¹⁷ Fahriye Keskin, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya Ve Özbekistan**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.188-191.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

öne çıkararak politikalar uygulamaya çalışmıştır. Aynı zamanda ülke içinde milliyetçi hareketler de bağımsızlığından sonra artmıştır⁴¹⁸.

Özbekistan egemenliğinin ilk yıllarında Türkiye'ye etnik açıdan bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, Özbekistan liderleri, Türkiye ile ilişkilerin daha da geliştirileceği ve Türkiye'nin en uygun model olduğuna yönelik açıklamalar yapmakla beraber İran'ın kendilerine model olma durumunun mümkün olmadığını belirtmişlerdir⁴¹⁹. Özbekistan ekonomisi 1992'den 1994 yılına kadar kontrollü ve adım adım reforma uğramıştır. Aralık 1991'de imzalanan Mutabakat belgesi ile ülkeler arasında iş konseyinin kurulması, haberleşme ve ulaştırma konularında yardımlaşılması öngörülmüştür. Türkiye ve Özbekistan arasındaki ikili ticari ilişkiler 1992'de başlamış ve siyasi ilişkilerin istikrarsız seyretmesinden dolayı ticaret hacmi artmasına rağmen istikrarsız devam etmiştir. 1992'de 75,5 milyon dolar olan iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi, 1993'te 245,2 milyon dolara yükselmiş fakat 1994 tarihinde 143,9 milyon dolara düşmüştür. Türkiye Özbekistan ile yaptığı dış ticarete genel olarak fazla vermektedir⁴²⁰

Tablo 3.6: Özbekistan ile Dış Ticaret (Milyon Dolar)⁴²¹

YILLAR	İHRACAT (X)	İTHALAT (M)	DENGE (X-M)	HACİM (X+M)
1992	54,5	21	33,5	75,5
1993	213,3	31,9	181,4	245,2
1994	65	78,9	-13,9	143,9
1995	138,4	61,4	77	199,8
1996	229,8	57,7	172,1	287,5
1997	210,7	94,6	116,1	305,3
1998	155,6	96,1	59,5	251,7
1999	99,1	47,5	51,6	146,6
2000	83	86	-3	169
2001	90	36	54	126
2002	93	75	18	168

Özbekistan 2 bin yıllık geçmişe dayanan zengin bir kültüre sahiptir. Hive, Semerkant ve Buhara şehirleri Şeyh Nakşibendi, İbni Sina, Biruni, Ali Kuşçu gibi bilim insanlarına ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda, 1992-1993 yıllarında, Büyük

⁴¹⁸ Demirağ ve Kadreli, a.g.e. s. 106

⁴¹⁹ Demirağ ve Kadreli, a.g.e. s. 106

⁴²⁰ Tombak, a.g.e., s.128

⁴²¹ Tombak, a.g.e., s.128

Öğrenci Projesi çerçevesinde Özbekistan ile Türkiye öğrenci değişimi programı uygulanmaya başlanmıştır⁴²². Özbekistan'ının Türkiye ile siyasi ilişkileri ekonomik ilişkilerini de etkilemiş, birçok alanda 100'e yakın anlaşma yapılmasına rağmen uygulamaya geçirilemeyenler çoğunlukta kalmıştır, dolayısıyla ekonomik ilişkiler potansiyel taşınmasına rağmen gerçekleştirilememiştir⁴²³.

3.5.5. Türkmenistan ile ilk Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Türkiye Türkmenistanı 16 Aralık 1991'de tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkmenistan'la olan ilk ilişkiler Aşkabat'ta 7 Kasım 1990'da "Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği" protokolü ile başlamıştır. Sonrasında 3 Aralık 1991'de "Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Anlaşma" ve "Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Türkiye Türkmenistan'da ilk büyükelçilik açan ülke olmuştur ve aynı zamanda Türkmenistan'ın dünyada tanınması konusunda desteği olmuştur⁴²⁴. Türkiye, 29 Şubat 1992'de Türkmenistan ile kurduğu diplomatik ilişkiler sonrasında bu ülke ile kültürel ve ekonomik alanlarda işbirlikleri kapsamında anlaşmalar imzalamıştır⁴²⁵.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne sağladığı doğrudan yardımın daha etkin bir şekilde koordinesini sağlamak üzere 1992 yılı Ocak ayında kurulan "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı" (TİKA) ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda işbirliğini öngörmektedir. TİKA'nın görevi, Türkiye'nin verdiği yardımları projeler bazında koordine etmektir; ajans, tarım, eğitim, küçük ve orta ölçekli işletmeler, turizm, sivil havacılık ve sigortacılık gibi alanlarda proje ve programlar hazırlamakla yükümlüdür. Ayrıca, Türkmen doğalgazının Türkiye ve Avrupa'ya elverişli bir güzergâhtan ve bir kısıtlamaya tabi olmaksızın ihraç edilmesi çalışmaları 1991 yılı sonundan itibaren başlatılmış ve iki ülke arasında, projenin gerçekleştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı, Protokol ve Anlaşma imzalanmıştır⁴²⁶. Türkmenistan'ın ilk yıllarındaki Sapar (Sefer) Murat Türkmenbaşı Niyazov, aktif politikaya önem atfetmiştir. Dış politikada Rusya'yla iyi geçinme siyaseti izlemiştir. Örneğin, Türkmenistan, 22 Ocak 1993'te

⁴²² Kavak ve Baskan, a.g.e., s. 101

⁴²³ Ece Göksedef, Özbekistan'da 16 Yıl sonra Türk Cumhurbaşkanı, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ozbekistanda-16-yil-sonra-turk-cumhurbaskani> (Erişim Tarihi: 23.11.2017)

⁴²⁴ Demirağ ve Kadreli, a.g.e. s. 115

⁴²⁵ Fahri Türk, Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s.58.

⁴²⁶ Taner Bilgin, **Türkmenistan Doğal Gazının Dünya Siyasetindeki Yeri Ve Önemi**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007, s.87-88.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Rusya'nın Asya'da tekrar egemen olma yolu olarak oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na Aralık 1991'de üye olmuştur.

Türkmenistan'ın nüfusunun büyük çoğunluğu Türkmenlerden (%81) oluşmaktadır. Türkmenistan çoğunlukla çöllerle kaplı bir ülkedir ve en önemli değer doğalgaz'dır. Doğalgaz rezervleri açısından dünyada Rusya ve İran'dan sonra gelir. Türkmenistan Türkiye ile ikili ilişkilere büyük önem atfetmektedir. Türkmenistan Türkiye'yi stratejik ve güvenilir bir partner olarak görmüştür⁴²⁷.

Özal'ın Türkmenistan gezisinde Türkmen doğal gazının boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasının kesinleştiğini Türkmen Cumhurbaşkanı Niyazov resmen açıklamıştır. Türkmenler Özal'ın gezisi sırasında Latin harflerini kabul ettiklerini belirterek, anlamlı bir jestte bulunmuşlardır. Bu anlaşma ile Avrupa'nın 2010 yılından itibaren ihtiyaç duyacağı yıllık 50-60 milyar metreküp doğalgaz Türkiye'den ve Türkmenistan'dan satın alınacaktır⁴²⁸.

Ekonomi ilişkiler ilk yıllarında 2 Mayıs 1992'de "yatırımların karşılıklı Teşviki ve Korunması" anlaşması ile başlamıştır. 1992'den itibaren kurulan ticari ilişkiler zaman içinde giderek artmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1992'de 29 milyon dolar seviyesinde olmuştur. 2000 yılına gelindiğinde bu rakam ise 218 milyon dolar olmuştur⁴²⁹. Bu rakamlar Türkiye'nin dış ticaret rakamları söz konusu olduğunda çok düşük kalmaktadır.

Türkmenistan'da faaliyette bulunan Türk işletmeleri ağırlıklı olarak tekstil sektöründe iplikten konfeksiyona kadar geniş bir yelpazede üretim faaliyetinde bulunmaktadırlar. Müteahhitlik hizmetleri daha çok ufak firmaların alt-üstlenici olarak faaliyette bulunduğu bir alan olmasına rağmen altyapı, havaalanı, otel, sosyal ve idari tesisler, konutlar, yollar, fabrikalar ve birçok mimari eser de gerçekleştirilmiştir. Özellikle Aşkabat'a yeni bir çehre kazandıran anıtlar, müze binaları, Ertuğrul Gazi Camii, AVM'ler, kamu binaları, gökdelenler, parklar ve şehir içinde protokol yolları Türk firmalar tarafından yapılmıştır⁴³⁰. Ayrıca ticari hacmi pek kayda değer olmamakla beraber pek çok ticari işletme (genellikle gıda toptanı, inşaat malzemeleri, mobilya, konfeksiyon, ayakkabı, elektrik-elektronik ürünler, beyaz eşya ve otomobil ticareti yapan firmalar) bulunmaktadır. TIR araçlarıyla uluslararası

⁴²⁷ Demirağ ve Kadreli, a.g.e. s. 115

⁴²⁸ Taha Akyol, Objektif, Enerji Kesinleşti, 17.04.1993 Milliyet Gazetesi, s.13.

⁴²⁹ Tombak, a.g.e., s. 125

⁴³⁰ Aslan Balcı, Altın Çağını Yaşayan Türkmenistan, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=26450> (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

taşımacılık yapan Türk firmaları bulunmaktadır. Uluslararası standartlarda özel bir hastanenin işletmesini bir Türk firma yapmaktadır⁴³¹.

Tablo 3.7: Türkmenistan'a İhracat (Bin dolar)⁴³²

İhracat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	578	5.527	1.184	0	7.289
1993	33.870	40.320	9.658	0	83.848
1994	17.411	48.474	18.432	0	84.317
1995	6.915	25.406	23.970	0	56.291
1996	9.996	34.050	21.612	0	65.658
1997	10.317	69.714	37.501	1	117.533
1998	9.946	43.706	42.161	0	95.813
1999	11.345	56.984	38.297	0	106.626
2000	18.864	69.934	31.524	12	120.154
2001	19.562	65.527	20.188	1	105.278

İthalat	Yatırım Malları	Ara Mallar	Tüketim Malları	Diğer Mallar	Toplam
1992	0	21.181	0	0	21.181
1993	0	76.893	0	0	76.893
1994	238	65.280	30	12	65.560
1995	11	111.739	75	0	111.826
1996	531	99.742	40	0	100.314
1997	1.935	70.986	626	0	73.547
1998	127	41.602	266	0	41.995
1999	445	66.205	379	0	67.029
2000	388	96.240	850	0	97.878
2001	1.809	68.632	1.297	0	71.739

Tablo 3.8: Türkmenistan'dan İthalat (Bin dolar)⁴³³

⁴³¹ Kerim Babayev, *Türkmenistan'ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Yatırımların Rolü Ve Önemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s.119-120.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁴³² Tombak, a.g.e., s.136

⁴³³ Tombak, a.g.e.,s.137

Türkiye, Türkmenistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Özal liderliğinde kültürel ilişkileri de artırmayı hedeflemiştir. Bu hedefle, Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Türkmen öğrencilerinin Türkiye'de eğitim görmesi sağlanmıştır. 1992-2008 yılları arası Türkmen devleti yaklaşık 5 bin kişilik kontenjanın 4 binini kullanmıştır⁴³⁴.

⁴³⁴ Nadir Devlet; *Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları*, Der. Mustafa Aydın, *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 180

SONUÇ

İlk bölümde görüldüğü üzere, Türkiye Soğuk Savaşın sona erdiği 90'lı yılların başına kadar Batı odaklı, barışçıl ve statükocu bir dış politika takip etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin bölgedeki rolü, nispi anlamda bağımsız (50-60'lı Menderes dönemi hariç), çevre ülkeler ile iyi ilişkiler kurmayı ve toprak bütünlüğünü korumayı hedefleyen batı odaklı bir bölge ülkesi olma yönündedir.

Bu dönemde Türkiye çoğu eski Osmanlı topraklarına sırtını dönmüş ve devlet içindeki modernleşmeyi ve dönüşümü sağlamak adına Batı ile iyi ilişkilere odaklanmıştır. Türkiye'nin Doğu ve Sovyetler ile münasebetleri ticari ilişkiler ile sınırlı kalmıştır.

1980 darbesinden sonra, ülkedeki ideolojik düşünceler yerini 'iş bitiricilik', 'icraat', 'uzlaşma', 'yenilikçilik' gibi yeni kavramlara bırakmıştır. Bu pragmatik yaklaşımın yer aldığı bu süreç, neo-liberal söylemlerin bir sonucu olmuştur. Önceki zamanlarda çekilen ekonomik zorluklar nedeniyle, ekonomiye büyük önem ve öncelik verilmiştir. Bu dönemde çok yönlü dış politika neo-liberal söylemleri çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde Amerika, Türkiye'nin modernleşme sürecinde referans aldığı ve Türkiye için teknolojiyi, geleceği ve moderniteyi temsil eden bir ülke konumuna gelmiştir.

Turgut Özal, Körfez savaşı boyunca geleneksel barışçıl ve statükocu Türk dış politikasından tamamen farklı bir politika izlemiştir. Türkiye, savaşın çıktığı ilk günlerden itibaren açık bir şekilde ABD'nin tarafında yer almıştır ve Irak'ın karşısında olmaktan çekinmemiştir. Turgut Özal'ın Körfez Savaşı sırasında gösterdiği politika büyük ekonomik kayıplara ve sınır bölgesinde oluşan teröre sebebiyet vermiştir.

Bu politika Turgut Özal'ın bölgede oynamayı planladığı yeni rolünün en bariz göstergelerindedir. Bu politikasıyla Turgut Özal, Türkiye'yi bölgesel bir lider ve güç olma rolüne soyundurmuştur. Bu gücünü ve bölgedeki yeni rolünü Körfez Savaşı gibi bir fırsattan faydalanmak suretiyle hem bölge ülkelerine hemde küresel güçlere göstermek istemiştir.

Özal 1991-1992 döneminde sadece Körfez bunalımıyla ilgili olarak değil, topyekûn atak bir dış politika yanlısı olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi, bağımsız devletlere dönüşen Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle kurulacak özel ilişkilerin

sağlayacağı faydalar ve gerek bu coğrafyada gerekse Ortadoğu'da ABD'nin imtiyazlı müttefiki olarak davranmanın avantajı, Özal'a göre Türkiye'ye ancak binde bir rastlanacak türden bir şans kapısı açmıştı. 1983'ten beri mimarı olduğu olduğu değişimin Türkiye'yi bu tarihsel fırsatı değerlendirerek bir bölgesel güce dönüştüreceğini düşünmüştür. Türkiye bu fırsatı iyi değerlendirirse Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu, Türk Cumhuriyetleri, İslam dünyası üzerindeki nüfuzunu geliştirebilir ve dünyanın birinci sınıf ülkeleri arasına girebilirdi.

Turgut Özal döneminde gelişen Yeni-Osmanlılık fikri ise, Kemalist kimliğe alternatif olarak ortaya çıkmış, dış politika söyleminde, Osmanlı mirası, İslami kimlik, ve tarihsel miras söylemiyle devam eden bir dili benimsemiştir. Turgut Özal'a göre; Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan durum, zaten Türkiye ile bağlarla sahip olan Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya ile ilişkileri geliştirmek için tarihi bir fırsat olmuştur.

1980'lerde başbakan ve cumhurbaşkanı olan Turgut Özal dış politikasını Neo-Osmanlı anlayış çerçevesinde sürdürmüştür. Özal'a göre Neo-Osmanlı Türk Dış Politikası, temelini Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olmasının yanında bir Akdeniz ve Ortadoğu ülkesi olması üzerinden kurgulamalıydı. Milliyetçi kimlik dönem itibarıyla karar vericilerin dünya algılamaları çerçevesinde dış politikada Türkiye'nin benimsediği bir diğer kimliği oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde Özal'ın şahsında vücut bulan Milliyetçi kimlik Sovyetlerin dağılması ve Sovyet sonrası Orta Asya'da meydana gelen güç boşluğu ortamındaki Türk Cumhuriyetleri'nde yansımaları bulmuştur. Eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilere ilişkin Özal: *"Türk Dışişleri Türk Cumhuriyetlerine karşı klasik dış politikasını uygulamamalı daha cesur hareket etmeli, klasik dış politika Türk Cumhuriyetlerinde fayda vermez."* derken kendi liderliğinde Türkiye'nin bu ülkelerde model rolü üstlenebileceğini ve bu ülkelerin uluslararası ortama bütünleşmesinde bir model olabileceğini dile getirmiştir. Uluslararası ortamın değişen konjonktürü ve karar vericilerin dünya algılamaları çerçevesinde Türkiye, dış politikada benimsenen Milliyetçi kimlik doğrultusunda bölge ülkelerine liderlik etme ve model olma rol algılarını tesis ederek ilk önce *model ülke*, lider *ülke* ve *bölgesel güç* rollerini üstlenmiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde siyasal planda pek kendini belli etmemişse de önemli ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Dağılma sonrasında oluşan uluslararası ekonomik ilişkiler boşluğu tam olarak doldurulamadığı için bu ülkeler, önemli rezervlere ve potansiyele sahip olmalarına rağmen ekonomik toparlanma sağlayamamışlardır. Bunda dış ticaret sektörlerinin belli bir olgunluğa erişememiş olmasının da payı bulunmaktadır.

Özal'ın liderlik etme ve model olma politikaları, diğer bir ifadeyle bölgede lider olarak kendini konumlandırma çabaları hem Türkiye gerçekleriyle hemde bölgenin kendi gerçekleriyle örtüşmemiştir. Öncelikle Türkiye ekonomisi o yıllarda iyi gitmemiştir ve bu yeni oluşan ekonomilerin liberal ekonomiye geçişini finanse edecek güçten fazlasıyla yoksun olmuştur. Aynı zamanda bu cumhuriyetlerin de Rusya ile sosyal ve ekonomik alanlarda karşılıklı bağımlılıkları mevcuttur.

Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda Türkiye'yi bölgede kendilerine yardım edebilecek "güçlü bir kardeş devlet" olarak görmüşlerdir. Bu dönemde dünyada da değişik kesimler tarafından Türkiye bölgede "yıldızı parlayan bölgesel güç" olarak değerlendirilmekteydi. Bu imaj, Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti desteklemesi fakat sonunda Elçibey'i iktidarda tutamaması ile ilk ciddi yarasını almış oldu. Bu şekilde Türkiye'nin ne desteğinin ne de düşmanlığının pek bir önemini olmadığı ayrıca Rusya ile rekabetin söz konusu olamayacağını ortaya çıkarmış oldu. İmaj kaybında rol oynayan başka bir önemli etmen de uluslararası çevreler ve Türk Cumhuriyetleri tarafından gücünün çok üzerinde algılanmış ve üstesinden gelemeyeceği roller Türkiye'ye atfedilmiştir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde Sovyet dönemindeki dış dünya ile haberleşme kısıtları nedeniyle Türkiye'nin gerçek gücünü bilmiyorlardı. Dolayısıyla Türkiye denildiğinde ekonomik yönden güçlü, siyasi istikrarı sağlam, bir "kardeş ülke" olarak kendilerine yardıma hazır varsaymışlardır. Duygusal demeçlerden ve karşılıklı ziyaretlerden sonra Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin gücünün sınırlarını ve Türk modelinin Türkiye'de bile mükemmel olarak çalışmadığını gördüler. Türkiye'ye geldiklerinde gördükleri yüksek enflasyon, işsizlik, Kürt sorunu demokrasinin iyi işlemediğinin göstergeleriydi ve dünyaya açılmaya başladıklarında Türk modelinin diğer ekonomilerin gerisinde olduğunu görmüşlerdir. Dolayısıyla önceki varsayımlarının gerçeği yansıtmaması Türkiye'nin imajına ciddi bir darbe indirmiştir. Bunun sonucu olarak da Türk modeline ve Türkiye'ye de ilgileri azalmıştır. Baştaki beklentilere zıt olarak, Türk Cumhuriyetleri Türkiye'yi bir köprü olarak kullanmak yerine Batı ve ABD ile direkt ilişki kurabileceklerini anlamışlardır. Batı da Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde çok geçmeden Türkiye'nin köprüsüne ihtiyacı olmadığını anlamıştır.

Bu cumhuriyetlerin uzun yıllar boyunca Rus yönetimi altında kalmaları bağımsızlık konusundaki hassasiyetlerini artırmıştır. Bu nedenle de "eski ağabey"den yeni kurtulmuşken, "yeni ağabey"e sıcak bakmayacakları çok açıktır ve Türkiye'nin bu rolü oynamak isteyebileceği bir ihtimal bile ciddi kaygılara yol açmıştır. Bazı politikacıların demeçlerindeki bu tür ifadeler bu kaygıları artırmıştır.

Turgut Özal Türkiye'nin model olma önerisi bu yeni Sovyetlerin etkisinden çıkmaya çalışan bu ülkeleri fazlasıyla rahatsız etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin olası bir liderlik rolüne fazlasıyla mesafeli durmuşlardır. Türkiye Rusya'nın bölgedeki etkinliğini dikkate almadan Rus nüfusunu azaltmaya yönelik aktif ve hesapsız bir dış politika izlemiştir. Bunun sonucu olarak da Türkiye, önemli ticaret partnerleri olan İran ve Rusya ile bölgede rekabet etmek zorunda kalmıştır.

1991 yılının sonuna doğru Türkiye eski Sovyet ülkeleriyle aktif ilişkiler geliştirme programına hız vermişti. Bu hızla ardı ardına Türkiye'yi ziyaret eden Türk Cumhuriyetlerinin liderlerine destek ve yardım sözleri vermiş, sadece iki yıl içinde 140'tan fazla ikili anlaşmaya imza atmıştır. Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerinin kültürel alanla sınırlı kalmayacak şekilde Türkçü imgelerle bezendiği ve dış Türkler konusunda kamuoyunda artan bir ilgi olduğu görülmekteydi. 1991'de The Economist dergisi SSCB sonrası dünyayı değerlendiren yazısında "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" kadar uzanan bölgedeki Türkçe konuşan topluluklardan bahsetmiştir.

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikalarında basit milliyetçi ve iç politik kaygılar kadar, daha temel iktisadi ve dış politik hesaplar etkili olmuştur. Bu nedenle Türkiye'de ve Türk dış politikasında bu dönemde görülen değişimler, ülkenin uluslararası konumunu tümünden değiştiren bölgesel ve küresel değişimlere uyum süreciyle yakından ilgilidir. Dönemin başbakanı Demirel" kendine özgü kültürel, coğrafi ve tarihsel konumuyla yeni oluşan politik ve iktisadi yapının (yani Avrasya'nın] tam merkezinde yer alan" Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sorumluluklarının arttığını ve Türkiye'nin bu gerekleri yerine getirmeye adeta mecbur olduğunun altını çizmiştir. Bu sorumluluklar yeni bağımsızlıklarını kazanmış bölge devletlerinin dünyayla bağlantı kurmalarında Türkiye'nin aktif bir rol oynaması ve onlara kimliklerini ararken yardımcı olması gerektiğidir.

Turgut Özal döneminde gelişen Yeni-Osmanlıcılık fikri ise, Kemalist kimliğe alternatif olarak ortaya çıkmış, dış politika söyleminde, Osmanlı mirası, İslami kimlik ve tarihsel miras söylemiyle devam eden bir dili benimsemiştir. Bazı Türk politikacıların söylemlerine yansıyan bu dilin Batı'nın Pan-Türkizm konusunda tedirgin olmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türk modelini daha fazla desteklemenin bu eğilimi güçlendirmesinden çekindikleri de ileri sürülebilir. Bu da Batı'nın Türk modeline desteğini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca Türk modeli popüler olduğunda Türkiye kendi topraklarındaki istikrarsızlık problemi ile uğraşmakta hemen her gün askeri kayıplar vermekte ve ekonomisi

yıpranmaktadır. Bu problemlerin yansımaları sadece iç politikayı değil dış politikada da hasara yol açmıştır.

Bunun dışında Türkiye’de farklı kesimlerin devletten mezhepsel, dinsel, insan hakları ile ilgili talepleri reform talebinin ifadesidir. Dolayısıyla modelin kendi anavatanındaki handikaplarının, bu modele Batı’nın desteğini olumsuz etkilediği söylenebilir. Aslında burada önemli olan Batı’nın kendi korkuları, beklentileri ve çıkarlarıdır. Batı için “Türk modeli” bir dış politika aracı idi ve Batı bu araca ihtiyacı olmadığını anladıktan sonra bu araçtan vazgeçmekte tereddüt etmemiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin Batı’ya “ben halen önemliyim” mesajının da elden gitmesi olarak değerlendirilebilir.

Türk cumhuriyetleri ile yakın ilişki kurulması sonucu bu devetlerin Birleşmiş Milletlerde ve Avrupa kurumlarında Türkiye’yi desteklemeleri sağlanamamıştır. KKTC’yi tanımamışlardır ve sözde Ermeni soykırım iddalarında Türkiye’yi desteklememişlerdir.

Türkiye, Türk cumhuriyetlerine yönelik politikasında fazla aceleci davranmıştır. Türkiye altından kalkamayacağı sözler vererek bölgede prestijini azaltmıştır. 1923’lerden Soğuk Savaş sonuna kadar sürdürdüğü Batı odaklı, barışçıl ve statükocu dış politikasından sapma meydana gelmiştir. Türkiye Avrasya’daki Türk Cumhuriyetlerine yönelik ortaya koyduğu dış politikada başarısızlığa uğramıştır.

Sonuçta, en başta Türkiye, Özal liderliğinde özellikle Türk Cumhuriyetlerine yönelik bir bölgesel lider rolü tanımlamış fakat hem Türkiye’nin gerçekte mevcut olan ekonomik gücü yüzünden hem de bölgenin siyasal, sosyal ve demografik özellikleri nedeniyle Türkiye’nin bölgedeki liderlik rolü bölge aktörleri tarafından kabul görmemiştir. Fakat Türkiye’nin yapıcı girişimlerinden dolayı Orta Asya Ülkeleriyle ilişkiler dostane bir şekilde gelişmiş ve halen dostluk temelinde gelişmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKÇAY, Engin, *Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü*, (der.) Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş, *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, Turgut Özal Üni. Yayınları, 2015

AKILLI Erman, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016.

ANDICAN A. Andican, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2009,

Siyaset, İktisat, Zihniyet, (der.) İhsan Sezal ve İhsan Dağı, Boyut Yayıncılık, İstanbul (2003)

ARAS Tefik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, 2003.

ARCAYÜREK Cüneyt, *Demokrasi Dönemecinde Üç adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988,

ATAMAN, Muhittin, *Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm*, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2003.

AYDIN Mustafa, *Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*, (der.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası 1980-2001*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

AYDIN Mustafa, *Küresel Politikada Orta Asya*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2005

AYDIN Mustafa, *Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi 1*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005,

AYDIN Mustafa, *Türkiye'nin Orta Asya Politikaları*, (der.) M. Aydın ve Ç. Erhan, *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara: Siyasal Kitapevi

BAĞCI, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li yıllar*, METU Press, İstanbul, 2001

BALCI Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Kitap evi, İstanbul, 2015,

BARLAS, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, 2000

BIYIKLI Mustafa ve LÜTEM Ömer Engin, *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkube, İstanbul, 2008,

BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, İmge Kitabevi Ankara, 2004.

BÖKE, Kaan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Alfa yayıncılık, İstanbul, 2009

BÜBER Oya Ayman, SÖĞÜT Mine “*Siyaset Merdivenleri ve Özal*”, *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi*, Tempo Kitapları, İstanbul, 1993. .

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, KILIÇ, Ebru, vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Page A yayıncılık, Ankara, 2016

CEVİZOĞLU, Hulki, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi*, Form Yayınları, İstanbul, 1991

ÇAKMAK, Haydar, *Türk Dış Politikası 1918-2008*, Barış Platin Kitapevi, Ankara, 2008,

ÇALIŞ H. ŞABAN, *Hayaletblimi ve Hayali Kimlikler: Neo- Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, İstanbul, Çizgi Kitapevi, 2001,

ÇANDAR Cengiz, *Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, (der.) ŞEN Sebahattin, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları

ÇELİK Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi (100 Soruda Dizisi)* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

DEMİRAĞ Yelda ve KADRELİ Cem, *Geçmişten Günümüze Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık,2006,

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994,

DİLAN, Hasan Berke, *Atatürk Dönemi Türkiye'nin dış Politikası 1923-1939*, Alfa Yayınevi, İstanbul,

DİNÇ Sait, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Yayınları, Adana 2004

ERDOĞAN Murat, *Dış Politika Analizi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013

ERTOSUN Erkan, *Dış politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993*, (der.)ERTOSUN Erkan ve DEMİRBAŞ Erkan, *Turgut Özal: Değişim. Dönüşüm*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2015

Gencer, Ali İhsan ve ÖZEL Sebahattin, *Türk İnkılâp Tarihi*, Der yayıncılık, İstanbul, 1997

GÖNLÜBOL Mehmet ve BİNGÜN, Hakan, *1990- 1995 Dönemi Türk Dış Politikası*, (der.) GÖNLÜBOL Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995*, Siyasal Kitap Evi, Ankara, 1996

GÖNLÜBOL Mehmet ve SAR Cem, *1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*, (der.) GÖNLÜBOL Mehmet vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995*, Siyasal Kitap Evi, Ankara, 199

GÖNLÜBOL Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası*, (der.) GÖNLÜBOL Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara, 1996,

GÖNLÜBOL Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *Cilt 2 (1973-1083)*, (der.) GÖNLÜBOL Mehmet vd, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, 9. Baskı, Ankara

GÖZEN Ramazan, *Amerikan Kısıracında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınevi, Ankara, 2000

GÖZEN Ramazan, *"Dış Politika Nedir?"*, Der. İdris Bal, *21. Yüzyılda TürkDışPolitikası*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2004.

GÖZEN Ramazan, *Türk Dış Politikası Barış Vizyonu*, Palme Yayınları, Ankara, 2006

HASANLI, Cemil, *Türk-Sovyet ilişkileri (1939-1953)*, Bilgi Yayın Evi, İstanbul, 2011

KAMEL, Ayhan, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2014

KARPAT Kemal, *Türkiye ve Orta Asya*, (çev.) Hakan Gül, İmge Kitapevi Yayınları

KIRIMLI Meryem ve TEMİZ Dilek, *Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası*, (der.) BAL İdris, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2004

KUT Şule, *1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.) RUBİN Barry ve KİRİŞÇİ Kemal, Boğaziçi Üni. Yayınları, 2002.

LARRABEE F. Stephen ve LAN O. Lesser, *Türk Dış Politikası*, (Çev), YILDIRIM Mustafa: İstanbul, Ötüken Yayınları,

METİNSOY, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye; Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitapevi, 2007

ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 8. Baskı,

ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 15. Baskı, İstanbul, 2009

SEZAL İhsan ve DAĞI İhsan, *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001

SHİLİBEKOVA, Aigerim, *1990 Sonrası Türkiye Orta Asya İlişkileri*, (der.) ÇOMAK Hasret ve SANCAKTAR Caner, *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler*, Beta, İstanbul, 2013.

SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

ŞEN, Mustafa, *Orta Asya yatırım ilişkileri ve Bölgede Aktif Türk Girişimciler*, (der.) AYDIN Mustafa, *Türkiye'nin Avrasya Macerası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007

UZGEL İlhan, *Ulusal Çıkar ve Dış politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991*, İmge Yayınları, Ankara, 2004

ÜLKÜ, İrfan, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitapçılık Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000,

YALÇIN Soner ve BİRAND, Mehmet Ali, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, Ankara, 2007,

MAKALELER

ATİYAS, Nimet Beriker, ÇANDAR Cengiz, *Türk Dış Politikasının Ufaksuzluğu*, FP Foreign Policy, Şubat 2001.

Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan • Kazakistan • Kırgızistan • Özbekistan • Türkmenistan Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 - Ankara Konuşmalar, S.143.

BALTA Evren, DEMİR Süheyla, *Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı*, bilig, 2016, S.76.

BENHÜR Çağatay, *1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.277.

BEŞİKÇİ Öraz Seçil, *Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.16, S.2, 2016, ss.237-252.

BÜYÜKBAŞ Hakkı, *Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan politikası Üzerine Bir Analiz*, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) C. 8, S.1, 2013, ss.245-276.

DENİZHAN Emrah, *Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2010

CAVLAN Turan, *Yeni Osmanlıcılık: Batıdan Kopuş Mu?* Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.2, 2010.

ÇIMRIN Füsün Kökalan, *Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Güz 2009 S. 23, ss.195-204.

ÇINAR Yusuf, *Turgut Özal ve Ak Parti Dönemleri Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 6, Ekim 2011

DAĞDEMİR Özcan ve KÜÇÜKKALAY A. Mesud, *Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından bir Karşılaştırma*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 3, Kasım 1999

DÜNDAR Lale, *Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016.x

ERTEM, Helin Sarı, *Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”*, Güvenlik Stratejileri Yılı: 8 Sayı: 16, s.191-192

GEYBULLAYEV Geybulla ve KURUBAŞ Erol, *Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Y 2002, C2. S1

GÜLEÇ Mustafa, GENÇAY Oğuz, *Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri*, Ankara, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003.

İZMİRLİ Resul vd., *Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42. Sayı, 2014

KAVAK Yüksel ve BASKAN Gülsün Atanur, *Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 20, s.92-103, 2001.

KÖROĞLU, Ahmet, *Türkiye’de 1990’lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizm Pratikleri*, İnsan ve Toplum Dergisi, C. 2, Sayı: 3, 2012.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *“Dış Politika” nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, C.35, S.1, 1980.

ÖZDEMİR Haluk, *Türkiye’nin “Sınır-Ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası*, Avrasya Etüdlere Dergisi, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) Ankara, S.33, 2008-1, ss.7-46.

SAKİN Serdar, *Mustafa Kemal Atatürk’e Göre Musul Sorunu*, Cumhuriyet tarihi Araştırmaları Dergisi, yıl 2, sayı 6., 2007.

SARI, Engin, *Mardin'de Kùltùrlerarası İletişim ve Kùltùrel Kimliğin Farkın İnşası*, Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 2, Eylül 2009, s.s. 227-259.

ŞENER Bùlent, ÇOLAK Çağrı D. *Tùrkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 18, Aralık 2015, ss. 393-417.

TÜRK Fahri, *Tùrkiye-Tùrkmenistan İlişkileri 1990-2010*, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2010.

TÜYSÜZOĞLU, Göktùrk, *Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm*, Alternatif Politika, Cilt 5, Sayı 3, Giresun, 2013

Uluç Vahap A., *Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi*, Yönetim Bilimleri Dergisi, C. 12, Sayı: 23, 2014, ss. 107-140.

Yılmaz Reha, Sayın Fatih Mehmet, *Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.4, S.1, ss.23-42.

TEZLER

ADİLBEKOVA Kaldygul, *Kazakistan'ın Dış Politikası ve Orta Asya'daki Rolü*, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2013. **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

AK Ömer, *Dış Politika Analizi ve Liderlik: Süleymaniye Krizi Sürecinde R.T.Erdoğan Örneği*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezi, Ankara, 2009. **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans)**

BABAYEV Kerim, *Tùrkmenistan'ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Yatırımların Rolü Ve Önemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009. **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

BİLGİN Taner, *Tùrkmenistan Doğal Gazının Dünya Siyasetindeki Yeri Ve Önemi*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2007.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

ERDAĞ Ramazan, *Türk Dış Politikasında Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA): Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kuramsal Çerçevesi*, Sakarya

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

EREKER, Fulya, *Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010 **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**

KAVUNCU Sibel, *Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye –ABD İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**

KESKİN Fahriye, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Dış Politikası'nda Entegrasyon Sürecinde Orta Asya Ve Özbekistan*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).**

MAMMADOV Agil, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.57.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

MEMMEDOV Asim, *Gürcistan Ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri Ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**

MENGÜASLAN Hikmet, *Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Aydın, 2016. **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

POĞDA Semiha, *Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Dış Politikası*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

RUSTAMOV Rafiq, *İran'da İslam, Kimlik Ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**

ŞİMŞEK Adem, *Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Dış Politikasında Denge Arayışları*, Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2013.

TOMBAK Fatma, *Türkiye'nin 1990-200 yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkileri*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2013, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**

İNTERNET KAYNAKLAR

Ekonomi Trend, (13-2-2015),1980'li YıllardaTürkiye Ekonomisi, <http://www.ekonomitrend.com/1980li-yillarda-turkiye-ekonomisi/>(Erişim Tarihi:15.5.2017)

ekonomitrend.com/1980li-yillarda-turkiye-ekonomisi/(Erişim Tarihi:15.5.2017)

ŞİRİN, Çağdaş, (20-4-2015), 92 Yıllık Büyüme Serüvenimiz, <http://www.businessht.com.tr/yazarlar/cagdas-sirin/1068162-92-yillik-buyume-seruvenimiz>, Business HT, (Erişim Tarihi: 16.5.2017)

Milliyet Gazetesi, (17-6-2015) Demirel'in Unutulmayan Sözleri, <http://www.milliyet.com.tr/demirel-in-unutulmayan-sozleri-gundem-2075042/> (Erişim Tarihi:15.5.2017)

Şaban Çalış, Erdem Özlük, Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması, dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download/448/430 (Erişim Tarihi: 20.07.2017)

Körfez Savaşının Türkiye'ye Etkileri 2.07.2010 (<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/10668?dil=tr>) (Erişim Tarihi: 15.06.2017)

Hasan Erdoğan, Selçuk Çolakoğlu, BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERDO%C4%9EAN-Hasan-%C3%87OLAKO%C4%9ELU-Sel%C3%A7uk-BA%C4%9EIMSIZLI%C4%9EININ-%C4%B0LK-YILLARINDA-T%C3%9CRK%C4%B0YE-VE-T%C3%9CRK-CUMHUR%C4%B0YETLER%C4%B0%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf> s.703 (Erişim Tarihi: 30.08.2017)

Hakan Yavuz, Furkan Beşel, Tunç İnce, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Yapısal, Sektörel ve Ürün Grupları İtibariyle Analizi:

1995-2011Dönemi

https://www.researchgate.net/publication/291351182_TURKIYE_ILE_TURK_CUMHURİYETLERİ_ARASINDAKI_DIS_TICARETİN_YAPISAL_SEKTOREL_ve_URUN_GRUPLARI_ITIBARIYLA_ANALIZI_1995_-_2011_DONEMI(Erişim Tarihi: 23.08.2017)

Selim İnançlı, Mehmet Zeki Ak, Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri, Ortadoğu Yıllığı 2005, s.301

http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/20_turkiye_nin_komsu_ortadogu_ulkeleri_ile.pdf (Erişim Tarihi: 23.07.2017)

1.KörfezSavaşı

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/1__K%C3%B6rfez_Sava%C5%9F%C4%B1_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8f.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2017)

Körfez Savaşının Türkiye'ye Etkileri 2.07.2010
(<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/10668?dil=tr>) (Erişim Tarihi: 15.06.2017)

Mehmet Dikkaya, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Sevgi Çilingir, Avrupa Kimliği Ve Ulus-Devlet Modeli, s.46.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203525> (Erişim Tarihi: 19.11.2017)

bilig-9/Bahar'99<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1243-published.pdf> (Erişim Tarihi: 29.07.2017).

Yılmaz Topçu, Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 19 Haziran 2017,

<http://www.kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 21.07.2017)

Tuba Çavuş, Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı Ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, s.29. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107654> (Erişim Tarihi: 21.11.2017)

Ali Sirmen, Anonim Şirket de Böyle Yönetilmez
http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/232381/Anonim_Sirket_de_Boyle_Yonetilm ez.html (Erişim Tarihi: 21.11.2017) Rıfat N. Bali Birim Dergisi, S.114, Ekim 1998

İşadamları ve Siyaset: Pragmatik Bir Aşk Hikâyesi!
<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5798/isadamlari-ve-siyaset-pragmatik-bir-ask-hikayesi#.WiAF4IVI-Uj> (Erişim Tarihi: 21.11.2017).

Haluk Alkan, Türkiye'de İşadamı Örgütleri ve Devlet, Birim Dergisi S.11, Ekim 1998.
<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5800/turkiye-de-isadami-orgutleri-ve-devlet#.WiAEdVVI-Uk> (erişim Tarihi: 21.11.2017)

Serdar Yılmaz, Kazak Medyasında Turgut Özal,
www.academia.edu/24114432/Kazak_Medyasinda_Turgut_Ozal (Erişim Tarihi: 22.11.2017)

Aslan Balcı, Altın Çağını Yaşayan Türkmenistan,
<http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=26450>(Erişim Tarihi:
22.11.2017)

Ece Göksedef, Özbekistan'da 16 Yıl sonra Türk Cumhurbaşkanı,
<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ozbekistanda-16-yil-sonra-turk-cumhurbaskani> (Erişim Tarihi: 23.11.2017)

GAZETE HABERLERİ

03.04.1991, Hürriyet gazetesi.

04.04.1991, Sabah gazetesi.

04.04.1991, Güneş gazetesi.

04.04.1991, Cumhuriyet gazetesi

05.04.1991, Cumhuriyet Gazetesi

Mümtaz Soysal, 25 Aralık 1992, Hürriyet Gazetesi.

Sedat Ergin, 24 Aralık 1992 Hürriyet Gazetesi

Melih Aşık, 21 Ocak 1993, Milliyet Gatesi.

Öztin Akgüç, "Zor Günler" Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1988

Sami Kohen, M.Ali Birand, 03.03.1988, Milliyet Gazetesi, s.1.

05.01.1991, Milliyet Gazetesi, s.11.

13.07.2006, Milliyet Gazetesi, s.7.

07.08.1988 Milliyet Gazetesi, s.11.

08.11. 1992, Milliyet Gazetesi, s.11.

25.08.1991, Milliyet Gazetesi, s.10.

28.01.1990, Milliyet Gazetesi, s.8.

Derya Sazak,
11 Eylül Gölgesinde Saddam, 06.01.2002, Milliyet Gazetesi, s.16.

06.03.1991, Milliyet Gazetesi, s.16.

Taha Akyol, Objektif, Enerji Kesinleşti, 17.04.1993 Milliyet Gazetesi, s.13.
Türkiye İstikrar Adası, 20.01.1992, Milliyet s.10.

